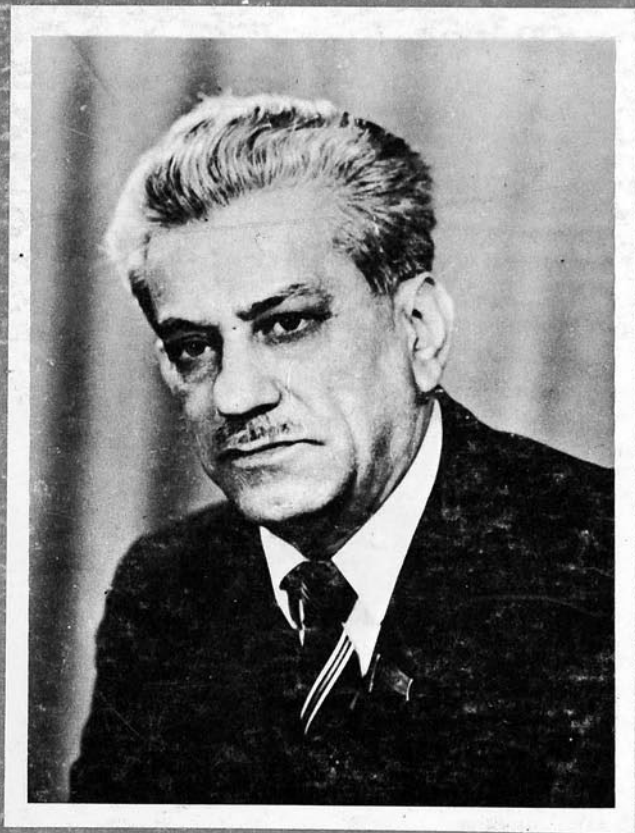

НИЗАМИ ЧЭФЭРОВ

**БЭХТИЈАР
ВАЊАБЗАДЭ**

НИЗАМИ ЧӘФӘРОВ

БӘХТИЈАР ВАҢАБЗАДӘ

«Азәрбајҗан» нәшријаты
Бақы — 1996

ИСТИГЛАЛ ШАИРИ

БӘХТИЈАР ВАҲАБЗАДӘ! Инсаншүнас — шаир, чә-мијјәтшүнас — философ, милләтшүнас — ичтимаи хадим... Азәрбајҗан халгынын тәсәввүрүндә Бәхтијар Ваһабзадәнин образы, һәр шејдән әввәл, бир Шаир образы олараг формалашмышдыр; бундан сонра Философ образы, дапа сонра исә Ичтимаи Хадим образы мүүјјәнләшмишсә дә, мәнсуб олдуғу халг ону, биринчи нөвбәдә, шаир кими таныјыр, сеvir... Әс-линдә, Бәхтијар Ваһабзадә Шаир кими нә гәдәр күчлүдүрсә, Философ кими, Ичтимаи Хадим кими дә бир о гәдәр күчлүдүр — мәнсуб олдуғу халгын ону даһа чох бир Шаир олараг севмәсинә кәлдикдә исә бу, көрүнүр, һәмин халгын тарихи характери, менталитети илә бағлыдыр: Азәрбајҗан халгынын нәзәриндә ән бөјүк шәхсијјәт, һеч шүбһәсиз, Шәирдир...

Анчаг мүшаһидәләр, тәһлилләр кәстәрир ки, Бәхтијар Ваһабзадәнин тәфәккүрү, еһтирасы, нараһатлығы өз тиположијасы е'тибарилә, тәкчә шаир тәфәккүрү, еһтирасы, нараһатлығы дејил, һәм дә (вә бә'зи һалларда даһа чох!) философ, јахуд ичтимаи хадим тәфәккүрү, еһтирасы, нараһатлығыдыр.

Бәхтијар Ваһабзадә Азәрбајҗан халгынын бизим әсрдә јетирмиш олдуғу ән бөјүк шәхсијјәтләрдән бириди — мәсәлә бунда дејил (бу чүр шәхсијјәтләр онларладыр!), мәсәлә ондадыр ки, Бәхтијар Ваһабзадәнин шаирлији дә, философлуғу да, ичтимаи хадимлији дә мәнсуб олдуғу халга мәхсусдур. О, бүтүнлүклә «Азәрбајҗан мәктәби»нин јетишдирмәси олуб, бу мәктәбин мүасир тәфәккүр имканларыны нүмајиш етдирир. Она хөрә дә, һәр нечә олурса-олсун, Бәхтијар Ваһабзадәнин јарадычылығы дүнја мигјасына өз «Азәрбајҗан гејдијаты» илә чыхыр,

Јәгин ки, Бәхтијар Ваһабзадәни танымајан, севмәјән, дахилиндә онунла, хүсусилә сон илләр, диалога кирмәјән, мәс-

В 10(96)

Низами Чәфәров. Бәхтијар Ваһабзадә — Бақы, «Азәрбајҗан» нәшријјаты, 1996.—80 с.

В 4804000000—010(96)
М 670(07)-96 Сифаришлә

Редантору М. Худазаров
Рәссамы З. Әлијев

Чапа имзаланмыш 16.02.96. Кағыз' форматы 60×84¹/₁₆. Шәр-ти чап вәрәги 4,20. Учот-нәшр вәрәги 4,1. Јүксәк чап үсулу. Тиражы 2.500. Сифариш 10. Мүгавилә гижмәти илә.

«Азәрбајҗан» нәшријјаты.
370146, Бақы, Мәтбуат проспекти, 529-чу мәһәллә.

© «Азәрбајҗан» нәшријјаты, 1996.

ләһәтләшмәјән азәрбајчанлы тәсәввүр етмәк чәтиндир — бүтөв бир милләтин гаршысына чыхмыш мүрәккәб тарихи проблемләр өнүндә һејәчанланан шаир Бәхтијар Ваһабзадә, дүшүнән философ Бәхтијар Ваһабзадә вә мүбаризә апаран ичтимаи хадим Бәхтијар Ваһабзадә һәмин милләтин символуна чеврилмишдир.

Вә одур ки, бу күн «Азәрбајчанын Бәхтијары» анлајышы нә гәдәр мәнтиглидирсә, «Бәхтијарын Азәрбајчаны» анлајышы да бир о гәдәр мәнтиглидир.

Бәхтијар Ваһабзадә һаггында јазмаг јарым әсрдән артыг јарадычылыг тәкамүлү кечирмиш камил бир шәхсијјәти арашдырмаг демәкдир, — өз-өзлүјүндә мөлүмдур ки, бу о гәдәр дә асан дејил вә тәбии олараг, мәсәләнин чәтинлијини биз дә һисс едирик; анчаг иш бурасындадыр ки, бүтүнлүклә милли һадисә олан Б. Ваһабзадә шәхсијјәти, тәдричән дә олса, шөрһ едилмәли, ачылмалы, мүхтәлиф јөнләри илә милли професионал идракын предметинә чеврилмәлидир. Өз бөјүк шәхсијјәтләриндән сәрф-нәзәр едиб өзкә мәктәб — шәхсијјәтләрдән өјрәнмәјә мејлли олан милләт, нәтичә е'тибарилә, милли емосијалардан, тәфәккүрдән мәһрум олуб өзкәләр кими дүшүнүр, өзкәләр кими һејәчанланыр, милләтин гаршысына мүрәккәб проблемләр чыханда үзүнү мүт'иликлә ја Шәргә, ја да Гәрбә чевирир. Б. Ваһабзадә милли тәфәккүрүн елә мүкәммәл мәһсулудур ки, белә бир мәктәби олан милләт «савадсыз» ола билмәз — биринчиси она көрә ки, «савадсыз» милләтин бу гәдәр мүкәммәл мәктәб јаратмасы мүмкүн дејил; икинчиси она көрә ки, бу гәдәр мүкәммәл мәктәби олан милләтин һәмин мәктәбдән өјрәнмәмәси мүмкүн дејил...

Б. Ваһабзадә мәктәби, садәчә, милләтчилик мәктәби дејил (вә Б. Ваһабзадәни ади бир милләтчи сајанлар сәһв едирләр), бу, бөјүк милләтшүнаслыг, милләтсәвәрлик мәктәбидир — Азәрбајчан милләтинин кечмиши, бу күнү вә кәләчәји илә бағлы елә бир мүһүм мәсәлә јохдур ки, һәмин мәктәб онун үзәриндә дүшүнмәсин, бу вә ја дијәр гәнаәтини сөјләмәсин. Вә Б. Ваһабзадә мәктәби анчаг шаирлик мәктәби дејил, бөјүк философлуг, нәһәнк ичтимаи хадимлик мәктәбидир — бурада мүдрик фикирләр, әһатәли дүшүнчәләр еһтираслы емосијалар гәдәр күчлү, рәнкарәнк, нүфузедичидир.

Азәрбајчанын, хүсусилә, сон јарым әсрдәки тәфәккүр тарихини өзүндә еһтива едән өн е'тибарлы мәнбәләрдән бири Б. Ваһабзадәдир, өн мүкәммәл мәктәбләрдән бири Б. Ваһаб-

задә мәктәбидир — бураја јад, гејри-милли «методолокија» һеч заман јол тапмамыш, милләтин проблемләри һеч бир вәһлә сахталашдырылмамыш, һәгигәт, бирбаша демәк мүмкүн олмадыгда, өн азы долајысы илә дејилмишдир... Вә буну хүсуси вурғуламаг лазымдыр ки, Б. Ваһабзадәни 50-чи илләрдән бу күнә гәдәр һәр һансы һәгигәтдән даһа чоһ милли һәгигәт (милләтин һәгигәти!) марагландырмамышдыр; нә гәдәр бөјүк мәһрумийјәтләрә мә'руз галса да, о, милләтә хидмәт етмәк вәзифәсини һәмишә шәрәфлә јеринә јетирмиш, милли идеаллардан дәнмәмиш, милли һәгигәти сөјләмишдир.

Б. Ваһабзадә мәктәби 50-чи илләрдә (әсримизин орталарында) тәшәккүл тапса да, бизим күнләрә гәдәр ардычыл тәкамүл мәрһәләләри кечирмиш, милли проблемләрин, идеалларын тә'сири илә формалашмыш, камилләшмиш, һәссаслыг, күчлү реаксија еластиклији, чевиклик газанмыш, сабаһын мәктәбинә чеврилмишдир.

Әдәби-ичтимаи портрет кими јазылмыш бу китабын мүәллифи Азәрбајчан тәфәккүр мәдәнијјәтинин мүкәммәл (вә мүрәккәби) һадисәси олан Б. Ваһабзадә феноменини бүтүнлүклә әһатә етмәк иддиасында олмаса да, һәмин феноменин кенезиси, типолокијасы вә функцијалары үзәриндә мүәјјән гәдәр дәриндән дүшүнмәјә чәһд көстөрмиш, мүәјјән мүләһизәләринин полемика доғурачағындан чәкинмәмишдир — гејд едәк ки, бунун сәбаби тәкчә мүәллифин дүшүнчә сәрбөстлији дејил, һәм дә Б. Ваһабзадә феноменинин өн мүхтәлиф бахымлардан полемика үчүн кениш имканлар ачмасыдыр.

Вә Б. Ваһабзадә һаггындакы сөһбәт онун мәнсуб олдуғу милләт һаггындакы сөһбәтдир... Б. Ваһабзадәнин јарадычылығында милләт өзүнү дәрк едир...

* * *

Һәр һансы шәхсијјәт барәсиндәки тәсәввүр, тарихдә ојнадығы ролун характериндән, мигјасындан асылы олмајараг, һәмин шәхсијјәтин тәрчүмеји-һалындан башланыр.

Б. Ваһабзадәнин бир реал тәрчүмеји-һалы, бир дә ирреал (романтик) тәрчүмеји-һалы вар; онлары бир-бириндән ајырмаг чәтиндир, бир сыра һалларда исә үмумийјәтлә, мүмкүн дејил — халг өз Бәхтијарыны әфсанәләшдирмәјә чалышмыш, онун хәјали портретини, романтик образыны јаратмагла реал тәрчүмеји-һалыны милли идеаллар бахымындан «редактә» етмишдир. Беләликлә, Б. Ваһабзадә јалныз јарадычылығы илә дејил, Аллаһын һамы кими она да вердији тәрчү-

меји-һалы илә дә милли идеалларын ифадәсинә, милли истәкләрин тәһәһүрүнә хидмәт етмишдир.

Өзүнүн яздығы тәрчүмеји-һалда (бах: «Автобиографиям») гејд олундуғу кими, Б. Ваһабзадә 1925-чи ил август аянын 16-да Азәрбајчанын шималында — Шәкидә доғулмуш, ушағлығы бу көзәл дијарда кечмишдир. Илк јенијетмәлик дөврүндә, 30-чу илләрин орталарында аиләси илә Бакыја көчмүш Бәхтијар орта тәһсилни бурада тамамламышдыр. Сонра Азәрбајчан Дөвләт Университетинин филоложија факүлтәсинә дахил олмуш, елә тәһсил алдығы илләрдә тәдричән «әдәбијат дүнјасы»нын адамына чеврилмишдир.

«Әдәбијат дүнјасы» 40—50-чи илләрдә мүрәккәб бир тарихи мөрһәлә јашајырды — бир тәрәфдән, 30-чу илләрин репрессиясы һәлә давам едирди, дијәр тәрәфдән, әдәбијата кифәјәт гәдәр «дипломатик» кәнчлик кәлирди... Анчаг бу кәнчлик нә гәдәр еһтијәтлы олса да, чох заман емосиясыны кизләдә билмир, күкрәјиб чошур, өзләрини дә, әтрафдакылары да «пис вәзијәт»дә гојурдулар. Б. Ваһабзадә дә онлардан бири, һәтта биринчиси иди...

Б. Ваһабзадәнин милләтсевәрлији о һәддә чатырды ки, елә кәнчлик илләриндән, адыны тутмаг белә јасаг едилмиш мәсәләләр әтрафында дискуссија ачмагдан чәкинмир, өзүнү ода-көзә атырды; онун һәјәты бу чүр рисгли чәнкавәрликләрлә зәнкинди — парадокс исә бурасындадыр ки, чохлары һәмин чәнкавәрликләрин нәјин баһасына баша кәлдијини анламамыш вә бу күн дә анламырлар...

Һамы елә билир бир о, беш мәнәм,
Һәр јердә, һәр заман анчаг баш мәнәм.
Елә билирдим ки, тәк чаш-баш мәнәм,
Чашыб мәнәм кими һамы, сән демә...

Әлбәттә, бир аз кәскин дејилиб, анчаг чох сәмими дејиб.

Б. Ваһабзадә һәмишә «ашағылар»ын адамы олуб вә баша чыханда да «ашағылар»ын адамы кими чыхыб; «орталар»дан фәргли олараг «ашағылар» Бәхтијары «јухары»да көрмәкдән һәмишә бир ичтимаи раһатлыг дүјмушлар вә бу күн дә дүјмагдадырлар.

Анчаг бүтүн шаирләр, бә'зи философлар вә әксәр ичтимаи хадимләр кими Б. Ваһабзадә дә зиддијәтдән хали дејил — ону «өзү өзү илә дөјүшән» бир инсан сајанлар, көрүнүр, о гәдәр дә сәһв етмирләр. Бунунла јанашы, гејд етмәк лазым-

дыр ки, Б. Ваһабзадәнин тәфәккүрүндәки зиддијәтләр регрессив мәзмунлу дејил, һәмин тәфәккүрүн диалектикасындан ирәли кәлән прогрессив мәзмунлу зиддијәтләрдир. Үмумијәтлә, «һәр бир инсан өзүнү инкар едә-едә јашајыр» (Б. Ваһабзадә), өз шәхси «мән»ини ичтимаи-милли «мән»ә чевирир.

Бир јандан өзүмүн иттиһамчысы,
Бир јандан өзүмә вәкил олмушам.

Шәхсијәтин бу чүр «киләшмә»си Б. Ваһабзадәнин лирик гәһрәманы үчүн елә характерик әләмәтдир ки, бунсуз һәмин гәһрәманы тәсәввүр етмәк чәтинди — тәзадлар ичәрисиндә нараһат бир һәјәт јашајан лирик гәһрәман, адәтән, Б. Ваһабзадәнин (хүсусилә кәнч Б. Ваһабзадәнин!) билаваситә өзүдүр. Шаир, даһа доғрусу, өзүнү ондан үстүн тутмур...

Сәһвләр үстүндә бој атмышам мән,
Өзүмү тәзәдән јаратмышам мән.
Итирдим зирвәдә бә'зән изимн,
Гәсдән думан олдум, гәсдән чән олдум;
Сәһвимин әлилә өзүм өзүмү
Өлдүрә-өлдүрә дирилдән олдум...

Өз-өзүнү тәһлил етмәјә чалышан, характериндәки «мүсбәт» вә «мәнфи» чәһәтләри һамыдан јахшы билән, көрдүјү ишләрдә нәјин пис, нәјин јахшы олдуғуну мүәјјәнләшдирмәјә һәмишә еһтијач дүјән Б. Ваһабзадә «мүсбәт»и «мәнфи»дән, јахшыны писдән, һәгигәти «јалан»дән өјрәнмәји бачаран инсандыр:

Керчәји өјрәдир бизә јаланлар,
Һагга говушмуруг биз јанылмадан.
Мејнәјә нечә дә бәнзәрмиз вар,
Барлана билмирик буданылмадн.
Будана-будана будагланмышам,
Тәсдиг олунмадым инкар олмадан.

Инкар олуна-олуна тәсдиг едилән Б. Ваһабзадәјә кәнар бир гүввәнин һәр һансы тәзјигинә еһтијач јохдур, чүнки ону һеч ким өзүндән даһа амансыз шәкилдә инкар едә билмәз, јахуд, әксинә, һеч ким өзүндән даһа јахшы тәсдиг едә билмәз...

«...Атам һеч бир мәктәб көрмәмиш ади бир адам иди. Кечәләр «бисмилләһ» дејиб јатағына кирәндән сонра јорғанын алтында өзү-өзү илә данышарды. Бир дәфә сорушдум:

— Ај ата, сән һәр кечә јорғанын алтында өзүн-өзүңлә нә данышырсан?

Деди:

— Өзүм-өзүмлө ичлас еләјирәм.

Күлдүм.

Деди:

— Күлмө, эсл ичлас адамын өзү-өзү илө еләдији сөһбөт-дир. Јорғанын алтында өзүм-өзүмө һесабат верирәм. Бу күн һансы јахшы бир иш тутдум, әлимдән һансы хәтә чыхды, ки-мин гәлбинә тохундум...».

Б. Ваһабзадә мүхтәлиф мүнәсибәтләрлә дөфәләрлә кестәрмишдир ки, еләдији сөһвләри, күнаһлары башгалары онун үчүн бағышласа да, о һеч вахт өзүнү бағышламамыш, вичданыны јухуја вермәмишдир. «Вичдан һәмишә ојаг олмалыдыр ки, өзүмүзә онун көзү илә бахыб, әмәлләримизә нәзарәт едә биләк, инсани ләјагәтимизи итирмәјәк» (Б. Ваһабзадә).

Инсан ләјагәтини о замандан итирмәјә башлајыр ки, еләдији сөһвләри, күнаһлары өзү-өзүнә бағышласын — өзәб чәк-мәјә мәнәви күчү, кишилији чатан адамын ләјагәтсиз олмасы гејри-мүмкүндүр. Вә Б. Ваһабзадә, дахилиндә һәр заман «вичдан мәнкәмәси» гурмаға һазыр олан шәхсијәтдир...

Башгалары кечәр бәлкә тәгсиримдән
«күнаһшарам, кеч» сөзүмә.
Бағышлаја билмәмишәм
өз сөһвимн мән өзүмә.
Сөһваләрим боғазымдан бәрк јапышыб
јухуму да дара чәкир.
Вичданымы ора чәкир, бура чәкир.

Шаирин өзү е'тираф едир ки:

Өзәбларда мән өзүмәм —
Мән кәндүмүн өз сәсијәм.
Раһатлығда өзкәсијәм.

Бәхтијәр Ваһабзадәнин һәјаты, һәр шејдән әввәл, нара-һәт бир јарадычынын һәјатыдыр — мәшәттин прозаик мә-гамлары, демәк олар ки, бураја сирајәт етмир; онун һәр бир ше'риндә, мәгаләсиндә, чыхышында дөврүн, мәнсуб олдуғу милләтин нараһатлығы ифадә олунур вә бу мәнәда Б. Ваһаб-задәнин интонасијасы анчаг бир фәрдин интонасијасы олмаг-дан һәмишә кәнара чыхмышдыр.

Һеч бир шаир, һеч бир философ, һеч бир ичтимаи хадим Азәрбајчан халгынын мүхтәлиф тарихи мәрһәләрдәки ов-гатыны онун гәдәр дәриндән дүјамымыш, еһтијачларынын онун

гәдәр һисс етмәмиш вә көрүнүр, милли һејсијәтимизин мү-дафиәсиндә бу гәдәр мәнкәм дурмамышдыр...

Үзејир һачыбәјов милләтин ичтимаи емосијасыны нә гә-дәр усталыгла мусигијә чевиридисә, Б. Ваһабзадә дә ејни усталыгла ше'рә, нәсрә, драматуркијаја вә публицистикаја че-вирир — халгын емосијасыны ифадә етмәкдә Ү. һачыбәјов үчүн мусигидә олдуғу кими, Б. Ваһабзадә үчүн дә әдәбијәт-дә жанр мөһдудийәти јохдур.

Б. Ваһабзадәнин нараһатлығы — милли-ичтимаи мәс'улиј-јәтин тәзаһүрүдүр вә буна фәрди-психоложи әләмәт кими ба-ханлар тамамилә јанылырлар...

Б. Ваһабзадәнин характерини мөәјјән едән ән мүһүм чә-һәт, шүбһәсиз, онун дахили азадлығыдыр — о, көрүнүр, дүн-јаја кәләндән бу күнә гәдәр һеч вахт һеч кимә тәслим олма-мышдыр; дахили азадлығыны һеч кимә күзәштә кетмәјән ада-мын [һәлә о, шаирдисә, философдуса, ичтимаи хадимдисә] бу дүнјада јашамасы дәһшәтдир... Тәәссүф ки, КГБ-нин Б. Ва-һабзадә һаггындакы характеристикасы әлимиздә јохдур, бу чүр характеристикалар, адәтән, объектив һазырландығындан, биз әминик ки, орада ән характерик әләмәт кими мәнз «да-хили азадлыг» кестәрилмиш олмалыдыр.

Вә бизим дәрин инамымыза көрә, о, мәнсуб олдуғу мил-ләтин азадлығыны онун үчүн бу гәдәр үрәкдән истәјир ки, өзү дахилән азад адамдыр — онун милли азадлыг үғрунда он илләр боју давам едән мүбаризәсиндә нә исә фәрди (фреј-дист?!), еһтирасын мәғлубедилмәз күчү сүхурлашыр. Бу күч, мүшаһидәләр кестәрир ки, өз мәншәји е'тибарилә ичтимаи олдуғуна көрә, бүтөв бир милләтә тә'сир кестәрмәк, она ким-лијини анлатмаг вә мүбаризәјә галдырмаг гүдрәтинә малик-дир.

Азәрбајчан халгы он ил, ијирми ил, һәтта отуз ил бундан габаг Б. Ваһабзадәјә нә чүр инанырдыса, бу күн дә о чүр ина-ныр вә ону милләтин өнүндә кедән ән бөјүк шәхсијәтләрдән бири һесаб едир.

Нә үчүн он илләр боју һәр чүр инамдан мәһрум едилән бир милләт Б. Ваһабзадәјә бу гәдәр инанмыш, онун архасын-ча кетмәјә һәмишә һазыр олмушдур? Фикримизчә, бунун әсас сәбәби одур ки, милләт Бәхтијарда өз ирадәсинин ифадәси-ни көрмүшдүр — милләтин ирадәсинин бир нәфәрдә ифадә олунмасынын нәтичәси иди ки, һамы сусанда Б. Ваһабзадә һа-мынын әвәзинә «данышырды», һамынын сөзүнү дејирди.

Елэ бөјүк шәхсијјәтләр олмушдур ки, милләтин ирадәсини өз субъектив мәгсәдләринә јөнәлтмәјә чалышмышлар — елэ шәхсијјәтләр дә олмушдур ки, милләтин тарихи еһтијачларыны дујуб, дәрк едиб, һәмин еһтијачларын өдәнилмәси истигамәтиндә ардычыл фәалијјәт кәстәрмишләр; Б. Ваһабзадә икинчи тип шәхсијјәтләрдәндир: о, Азәрбајҗан халгынын тарихи (вә мүасир!) проблемләрини профессионал бир азәрбајҗаншүнас кими өјрәнә-өјрәнә бу халгын һәм «гејри-формал», һәм дә «формал» вәкили олмушдур. Халг гаршысындакы мәс'улијјәт өзүнү онун һәм бәди, һәм елми-фәлсәфи, һәм дә публисистик јарадычылығында бариз һисс етдирмиш (вә бу күн биләваситә һисс етдирмәкдәдир).

Б. Ваһабзадә Вәтәни олан шәхсијјәтдир — сөзүн бөјүк мә'насында Вәтәндашдыр, онун дәрин инамына кәрә, Вәтәни севмәјән шәхс вәтәндаш дејил, «мә'нәви мүһачир»дир. Вә хүсуси гејд етмәк лазымдыр ки, Б. Ваһабзадәнин Вәтәндашлығы онун шаирлијјәндән тутмуш ичтимаи хадимлијјә гәдәр бүтүн фәалијјәтини мүәјјән етмәклә шәхсијјәтинин өн мүһүм атрибутуна чеврилир. Онун һәм бәди-естетик, һәм елми-фәлсәфи, һәм дә ичтимаи-публисист идракы, мүасир Азәрбајҗан тәнҗидинип патриархларындан Мәммәд Чәфәрин гејд етдији кими, «бир нәфәрин, јә'ни, тәкчә шаирин дејил, мәнсуб олдуғу халгын өзүнүн вәтәндашлыг, инсанлыг вәзифәләрини, интибахыны, интеллектуал камиллијјини дәрк етмәсидир».

«Кечмиши дә, кәләчәји дә мәһз «Вәтән тарихи»нин сәһифәләри кими вәрәгләјән» (Јашар Гарәјев) Б. Ваһабзадә Вәтәндашлығын нә демәк олдуғуну һәм өзү, һәм дә милләт үчүн ајдынлашдырмаға чалышмагла, мүбалиғәсиз дејә биләрик ки, бу күнә гәдәр бир институтун — «Вәтәншүнаслыг институту»нун ишини кәрмүшдур. О, һеч тәсадүфи дејилдир ки, өмүр сәһифәләрини дә «Вәтән тарихи»нин сәһифәләри кими вәрәгләмишдир: «Дүнјаја кәз ачдығымыз заман илк дәфә ајағымызы басдығымыз торпаг — Ана Вәтәндир. Сонралар мин өлкәјә кедә биләр, мин өлкәнин сүјуну ичиб һавасыны уда биләр, нечә-нечә торпағын мүвәггәти сакини ола биләрик. Лакин бу торпағын, бу өлкәнин һеч бири бизә доғма торпағымызы әвәз едиб Ана Вәтән ола билмәз... Вәтән јалғыз торпаг дејил, Вәтән, һәр шејдән әввәл, мә'нәви кејфијјәтләри илә — бу торпағын үстүндә јашајан халгын дили, тарихи, мәдәнијјәти, адәт-ән'әнәси, бир сөзлә, руһу вә психолоҗијјасы илә Вәтәндир. Вәтәнә бу мә'нәви кејфијјәтләри илә бағланмыш адам

Вәтәни уғрунда һәр фәдакарлығы, һәтта өлүмә дә кедә биләр» («Өмүрдән сәһифәләр»).

Лухарыда гејд етдик ки, Б. Ваһабзадә Шәкидә дүнјаја кәлмишдир... Лакин Б. Ваһабзадәнин достларынын һеч бири шәкили дејил — рәһмәтлик профессор Худу Мәммәдов гарабағлы иди, профессор Нурәддин Рзәјев исә кәдәбәјлидир. Онларын достлуғу ајрыча бир сәһбәтин мөвзусудур вә елэ күман едирик ки, онлардан һәр һансы бири барәдә данышмаг, әслиндә, һәр үчүндән бәһс етмәкдир.

Б. Ваһабзадәнин јарадычылығында шәкили характери, «әсәби» олса да, «өзүнүз шәкили олдуғунуз һалда, нијә Шәкијә бир ше'р һәср етмәсиниз?» суалы вериләнә гәдәр узун мүддәт Шәкинин бәди образы олмамышдыр. һәмин суал шаирә ашағыдакы кәврәк, унутулмаз мисралары јаздырмышдыр:

Бир нәғмә гошмадым һалә мән сәнә,
Дағлар буну мәнә кәсир санмасын.
Мән дедим вурғунам Азәрбајҗана,
Дејирәм, һеч заман хырдаланмасын.

Кәилүндән учалан бу аваз, бу сәс:
Бәјүкдүр, учадыр мәсләким зәним...
Бала анасына «севирәм» демәз,
Мән дә демәмишәм, а Шәним мәнним.

Б. Ваһабзадә нә гәдәр бөјүк шәһрәтә чатса да, тәбиәтиндәки ушаг кәврәклијјини, доғулдуғу, јыхылыб дура-дура илк аддымларыны атдығы торпаға мәһәббәтини һеч заман итирмәмишдир; јашлашдыгча, дүнјанын исти-сојуғуну кәрдүкчә кәрпәлијјини, анасынын нәвазишини даһа чох хатырлајыр.

Һардасан, ај анам?!
Јенә бу ахшам
Гајғына, севкинә гурагсамышам.
Бир ушаг олајдым тәзәдән, јенә
Мәни бәләјәјдин мәһәббәтина.
Чох да ки, шәһрәтдән башда тачым вар,
Бир исти нәфәсә еһтијачым вар.

Азырам јолуму думанда, чәндә,
Ғәлбим долашдырыр көзүм кәрәни.
Инди дә јухуда хортдан кәрәндә
Сәни чағырырам, ај анам, сәни...
Әлинин истиси дурур башымда,
Мән сәнә мәһтачам лап бу јашымда.

Көл, мәни җетишдир арзуға, кама,
Һәр дәрәдән, баладан сөн көзлә мәни.
Гаҗыдым тәзәдән ушаглыгыма,
Җенә охша мәни, өзизлә мәни...

Б. Ваһабзадәнин идракы емосијадан (шаирликдән) фикрә (философлуға), фикирдән исә һәјата (ичтимай хадимлијә) кедир — о, идрак мәчнундур... Хатирәләриндән белә мә'лум олур ки, Бәхтијар һәлә ушаглыг дөврүндә дүнја һадисәләриндән баш чыхармаға чалышмыш, билмәдикләрини өјрәнмәјә дахили тәшнәлик дүјмушдур:

«...Көј курултусуну ешидиб, горхудан аңамын үстүнә гачдығым вә о сәсин нә олдуғуну сорушдуғум индики кими јадымдадыр. Аңәм мәни бағрына басыб:

— Горхма, деди. — Мәләкләр көјдә ат чапыр.

Илаһи, бу нә көзәл сөздүр. Сөзүн сәһринә бүрүндүм» («Өмүрдән сәһифәләр»).

Дүнјаны аңаг реалист тәфәккүрлә көрүб дәрк етмәк аздыр, инсан ону һәм дә романтик тәфәккүрлә, — хәјалларын ишығында көрүб дәрк етмәлидир:

Гој нағыл охусун сијасәтчиләр, —
Инсанын гәлбинә нағыл нур чиләр.
...Һәмишә нағылда гәләбә чалар
Һәгигәт јалана, ишыг зүлмәтә.

Б. Ваһабзадәнин тәфәккүрүнүн һәм бәдии, һәм елми-фәлсәфи, һәм дә публисистик тәфәккүр олмасында, шүбһәсиз, ушаглыг дөврүндән бәри кечмиш олдуғу «идрак мәктәби» мүәјјән рол ојнамыш, о, милли тәфәккүрүн ән мүхтәлиф сәһләрини өз ғносеоложи имканларында еһтива етмәјә чалышмышдыр:

«Ушаглығымдан бу күнә гәдәр һәмишә мәнә сирр олан бу дүнја барәдә дүшүнмүшәм, инди дә дүшүнүрәм. Бу дүшүнчә, бу хәјал идракымызда изләр ачыр, бизи мәһнуллар дүнјасына апарыр... Вар олсун бизи мә'лумлардан мәһнуллар, реал дүнјадан өфсанәви дүнјалара учуран, «нәдир?» суалынын архасынча апаран ғанадлы хәјаллар...» («Өмүрдән сәһифәләр»).

Биз бу сөзләри емосијаја гапылмыш бир шаирин сөзләриндән даһа чох шаир-философун сөзләри кими тәбул едик — дүнјаны педантлар дејил, хәјалпәрвәрләр ирәли апарырлар; бунунла белә, Б. Ваһабзадәнин «хәјалпәрвәрлији» са-

дәләвһ, романтик јох, аналитик, дүшүнчәли (дипломатик!) хәјалпәрвәрликдир. Онун бир сыра әсәрләриндә «ғанадлы хәјаллар» мәһз бу күнүн реаллығыны изаһ етмәк үчүн бир мөтодоложија кими чыхыш едир.

Вә Бәхтијар өз бөјүк поезијасы, мүдрик фәлсәфәси, чошғун публисистикасы үчүн биринчи нөвбәдә нараһат еһтирасларына борчлудур — нараһат еһтираслар инсаны даға-даша сала биләр, ону «нормал» һәјатдан мәһрум едәр, аңаг һәммин инсаны, һәр нечә олурса-олсун, нәтичә е'тибарилә һәгигәтин астанасына кәтириб чыхарыр. Азәрбајҗан јазычыларынын мүәллими Мирзә Ибраһимов Б. Ваһабзадәјә һәср олунмуш мәғаләләриндән бириндә кәстәрир ки, онун тәбиәтли адамлар чох заман раһатлығларыны итирир, өзләрини һәјәчанлар селинә атмыш олурлар...

Һәлә 60-чы илләрдә јаздығы бир ше'риндә тәбиәтиндәки нараһатлығы шаир ашағыдакы шәкилдә ифадә едирди:

Кечә-күндүз, сәһәр-ахшам
Мән јазырам, охујурам.
Јазыларым китаб-китаб.
Нә олсун ки,
Үрәјимә чоху јатмыр.
Ише'римдә дә нәсә чатмыр,
Сөзүмдә дә нәсә чатмыр.
Көңлүмүздән
Кечәнләрин архасынча биз гошуруғ,
Чалышырығ, вурушуруғ.
Сәсә дүшүр мәрәмымыз,
Әмәлсә бу сәсә чатмыр.
Дүзү будур —
Сөзүмүздә һәр шеј чатыр,
Өзүмүздә нәсә чатмыр...

О, шаир кими һәрәкәт едир, философ кими һәрәкәтләрини дәрк еләмәјә чалышыр, ичтимай хадим — публисист кими һәммин һәрәкәтләринә гијмәт верир.

Б. Ваһабзадә гејд едир ки, «мән ушаглыгдан өзүмә көнардан бахмағ вә һәрәкәтләримә нәзәрәт һиссилә бөјүмүшәм. Ән мүһүмү дә дәгиглик, вердијим сөзә әмәл етмәк адәтимдир. Өзүм беләјәм, башгаларындан да бу дәгиглији тәләб едәндә чох вахт мәнән инчијирләр. Чүнки вердији сөзә әмәл етмәјән, үмүмијјәтлә, вахта һөрмәтсизлик кәстәрән адамы, кимлијиндән асылы олмајарағ, данламағдан чәкинмирәм. Онда да хијар битир өјри...» («Өмүрдән сәһифәләр»).

Емосионаллығла мәс'улијјәтин, нараһат еһтирасларла дәгиглијин, хәјалпәрәстликлә һәјатилијин бир шәхсијјәтдә бир-

ләшмәси она хусуси сәләһијјәт верир — бөјүк әдәбијјат адамы Мейди һүсәјнин мүшәһидәләринә көрә, Бәхтијар «ғызғын ахтарышларла мәшғул олан», «чәтин суаллара җаваб вермәјә чалышан», «һәмишә өзүндән наразы» шәхсијјәтдир, онун гәһрәманы илә өзү арасында зиддијјәт јохдур». Б. Ваһабзадәнин емосијјасыны, демәк олар ки, онун һаггында јазан бүтүн тәнгидчиләр «од»ла, «алов»ла, «јанғы» илә мүҗәјисә етмишләр, анчаг ејни заманда онун мәнтигилијјини, мүдриклијјини дә көстәрмишләр. «һиссдән тәфәккүрә, емосијјадан идрака кечид просесиндә дүшүнчәнин кенишлији, әһатәлилији» (Мәс'уд Әли-оғлу) Б. Ваһабзадәни сәчијјәләндирән бир әләмәт кими гејд едилмишдир.

...О, һарадаса «көһнә дүнја»нын адамыдыр, тә'бири җаизсә, «көһнә киши»дир:

«Әкәр мәним өвладларым мәним јанымда артыг-әскик даһнышмырса, мән кәләндә ајаға галхырса, мәним јанымда папирос чәкмирсә вә буну мүшәһидә едән мүасир адам мәни көһнәликдә күнаһландырырса, гој күнаһландырысын. Мән онун истәдији кими мүасир олмагданса, белә көһнә олмаг истәјирәм» («Өмүрдән сәһифәләр»).

Вә 1991-чи илдә Али Советин сессиясында бир сыра сijasи авантюристләр Азәрбајҗанын бөјүк сijasи хадими һ. Ә. Әлијевә гаршы һөрмәтсизлик едәркән Б. Ваһабзадәнин дөзмәмәси дә, әслиндә, дәдә-баба адәтләринә еһтирамдан ирәли кәлирди: «Вахтилә һ. Әлијевин вәзифәјә кәтирдији индики јүксәк вәзифә сәһибләри бу күн адичә аллаһ саламыны вермәкдән белә чәкинир, һеч онун үзүнә бахмаг да истәмирләр. Демәк, бу адамларын јухарыдакына вердији салам да рүшвәт имиш. Бәс һаны дәдә-бабанын «дуз-чөрәк ән'әнәси?» — дејә Милли Мәчлисә мүрачиәт едән Б. Ваһабзадә дәдә-баба гәјдаларынын позулмасындан (өзү дә һарада? Милли Мәчлисдә!) һәјәчанланыр, нараһат олурду.

Б. Ваһабзадә моралистдирми? Јарадычылығында, дүнја көрүшүндә, һәтта һәјәт тәрзинин бизә мә'лум олан тәрәфләриндә «көһнә дүнја»нын мә'нәви-әхлағи принципләринә хусуси һөрмәт көстәрмәсинә бахмајараг, биз бу суала мәнфи җаваб верәрдик. Дүздүр, «о, вәтәнпәрвәрди, о, агилди, сөзүн јахшы мә'насында нәсиһәтвәрән, јолкөстәрән сәнәткардыр» (Чинкиз Ајматов), лакин бүтүн бунлар күчлү аналитик тәһлилә әсасланыр, ондан (күчлү аналитик тәһлилдән) сонра кәлир.

«Азәрбајҗанын дәрләрини һајгыран» [Јавуз Бүләнд Бакиләр] Б. Ваһабзадә, әслиндә, нәсиһәт вермәкдән, јол көстәрмәкдән даһа чох, даһилимиздә мүркүләјән һиссләри ојадыр, инсанда Инсанлығы һәрәкәтә кәтирир. О өз ити психолоғи мүдаһиләси илә охучусуну дүшүнмәјә мәчбур едир — һәм дә о суаллар үзәриндә дүшүндүрүр ки, һәмми суалларын җавабыны чох заман мүәллифин өзү дә билмир. Вә гејд едәк ки, Б. Ваһабзадә јалныз кәлиб чыхдығы һәгигәтләри тәрәннүм (тәгдим!) етмәклә мөһдудлашмыр, онун чылғын тәфәккүрү бә'зән тәзадлар арасында һәгигәт ахтарыр, бә'зән дә тәрәддүдләр ичәрисиндә галыр. Охучу буну көрүр, бөјүк дүшүнчә сәһибинин архасынча кетмәјә, онунла һәмсәһбәт олмаға даһили еһтијач һисс едир.

Б. Ваһабзадә охучуларла тәмаса һәмишә җан атан, онларын арзуларыны, марағларыны өјрәнмәјә чалышан шаирдир...

Мәктублар алырам охучулардан,
Мәктублар нур долу, тәшәккүр долу.
Бир бәләдчи олуб мәнә чох заман,
Көстәрир һагг јолу, доғру-дүз јолу.

Охучу мәктубу! Шириндән ширин,
Көңлүмә дајагдыр онун һәр бири.
Деди бу мәктублар
тәнгидчиләрин
Дејә билмәдији чох мәтләбләри.

...Охучу мәктубу!
Дүшүнчәләрин
Көңүл һычгыбығы, үрәк нидасы!
Јаздығым нәғмәнин, јаздығым ше'рин
Бир мүддәт сонрақы әкс-сәдасы!

Көрүнүр, Азәрбајҗан поезиясы тарихиндә һеч заман мүәллифин охучуја бу чүр сәммими мүрачиәти олмамышдыр...

...Мән тәк, сиз чоһсунуз...
Һәр биринизә
җаваб јазамырам...
Анчаг мән сизә
Борчлу да галмырам,
Үрәк сөзләрим
Кағызлар үстүндә шырым-шырымдыр.
Үнваны сиз олан мәним һәр ше'рим
Сизә көндәрдијим мәктубларымдыр.

«Өзү үчүн јазан» шаирләрдән фәрғли олараг, о, охучу үчүн јазыр — үрәјинин һәрәрәтини, ағлынын һәгигәтини оху-

чуја чатдырмаг, онун реаксиясыны билмэк «милләт шаири»-нин вәзифәсидир...

Фүзулинин шаирләр барәдә сөйләдији мәшһур кәламы (Алданма ки...) шүбһә алтына алмадан дејә биләрәк ки, Б. Ваһабзадә мүасир Азәрбајчан шаирләринин ән дүз данышаныдыр — нә јарадычылығында, нә дә шәхси һәјатында киминсә хошуна кәлмәк үчүн әгидәсини данмамыш, мәсләкини гурбан вермәмишдир.

Һәмкарлары, тәләбәләри һәмишә бу бөјүк шәхсијәт барәсиндә үрәкдолусу данышыр, онун тәмәннасыз хејирхаһлығындан тез-тез бәһс едирләр — кезәл шаир Нәриман һәсәнзадәнин ашағыдакы сөzlәри, елә билирик ки, Б. Ваһабзадәнин нечә инсан олмасыны бир даһа кәстәрир: «Мәни һәмишә һејран гојан будур ки, китабларымыза сәхавәтлә мүгәддимәләр јазан, ше'рләримиз һаггында үрәк ачылығы илә фикир сөйләјән устад Бәхтијарын өзү ше'р охујанда, доғрудан да, елә бил сыхылыр — онун тәглид олунмаға лајиг бу бөјүк тәбиәти даим үрәјимдә гибтә һисси доғурмушдур».

Б. Ваһабзадә һәјатыны елә јашамышдыр ки, һәр вахт һамынын (үмүмән, мәнsub олдуғу милләтин!) үзүнә дик баха биләр — һаггы тапдалананлар һәмишә она мүрациәт едиб, она күвәнибләр... үрәјинин кенишлији, һаггын наһагга боғдурулмасына дөзмәмәси, һәгигәт уғрунда һөвсәләсизлијә вараҷаг гәдәр мүбаризлији, лагејдлијә, биканәлијә е'тиразы Бәхтијар Ваһабзадәјә (халгын тә'бири илә, Бәхтијара) төкчә әјры-әјры адамларын дејил, бүтөвлүкдә Азәрбајчан милләтинин бөјүк сајгысыны газандырмышдыр — бу сајгынын бир сөбәби дә Бәхтијарын киндән-күдурәтдән узаг олмасыдыр... Өзү демишкән:

Өзәлдән һәгигәт ашигијәм мән,
Башға чүр јаратмыш тәбиәт мәнни.
Әсәрәм, чошарам дәрјатәк, анчаг
Јашатмаз кин мәнни, күдурәт мәнни.

Бәхтијар јенијәтмәлик чағындан башлајараг Бакыда јашаса да, Азәрбајчанын ән бөјүк шәһәринин чошғун игтисади, ичтимаи, мәдәни һәјатында өзүнү нә гәдәр сәрбәст һисс етсә дә, Бакыја өзү илә кәнд, рајон ушағынын психоложи шәрһә сығмајан тәбии, бир аз да кәнтәј емосијасыны кәтирмишди. Сонралар һәммин рајондан (Шәкидән!) һәммин шәһәрә (Бакыја!) кәлмиш бөјүк бир әдәбијатшүнәс-тәнгидчи мәрһум Ајдын Мәммәдов Б. Ваһабзадәнин јарадычылығына тә'сир кәстәрмиш һәммин емосијаны усталыгла сезиб гејд етди:

«Һәр дөфә Бәхтијар Ваһабзадәнин ше'рләрини охујанда кәнд көрпәләринин јалын ајаглары кәзләрим өнүндә чанлаһныр. Фәсилләрин исти-сојуғуна фәрг гојмајан бу јалын ајаглар ениш-јохушлу, дәрә-тәпәли Вәтән торпағынын һәр гарышында, һәр бучағында, ејни мәһәббәт, ејни дөзүм вә ејни сәдагәтлә аддымлајыр, кәзиб-долашдығы јерләрин даш-кәсәјиндән, од-очағындан нишанә, јадикар галан чапыг, јаныг изләрини мүгәддәс бир өмүр бәзәји кими дашыјыр, онларла өјүнүр, онларын фәрәһи илә јаша долуб камилләшир. Сонралар тәһсил, иш, чох көрүб чох да кәтүрмәк әрзусу илә ири шәһәрләрин асфалт күчәләриндә јеријәндә, үзүнә ачылан сәадәт вә ја әзијәт гапыларындан кечәндә, хидмәт пилләкәнләри илә јухары-ашағы дијирләнәндә, бир сөzlә, өмүр, һәјат, јашајыш дејилән тәбии өзүнүсәрфәтмәнин бүтүн мәрһәләләриндә көрпә ајагларынын торпагдан өјрәндији бу дөзүм, бу сәдагәт вәтәндашлыг гүрурунун гранит өзүлүнә, инсан мә'нәвијәтинын әбәди тәнзимләјичисинә чеврилир...».

«Милләтә наз сатан» зијалылардан фәрғли олараг Б. Ваһабзадәнин Вәтәндаш шәхсијәти мәнsub олдуғу милләтин кениш мә'нада этнографиясыны нүмајиш етдирик, одур ки, ичтимаи фәалијәт мејданы бу гәдәр кениш, тарихин она вердији сәлаһијәт бу гәдәр бөјүкдүр.

Јарадычылығы башладығы дөврдән бу күнә гәдәр Бәхтијар Ваһабзадә ејни мәһсулдарлыгла јазыб-јаратмышдыр — бу бахымдан ону Азәрбајчанын һеч бир мүасир јазычысы, философу, јахуд ичтимаи хадими илә мүгајисә етмәк мүмкүн дејил. Јүзләрлә лирик, онларла епик ше'рләр вә поемалар, мәнзум драмлар, һекајәләр, телерадио пјесләри, ссенариләр, монографиялар, сәјсыз-һесабыз елми, елми-публисистик вә публисистик мөгаләләр, хатирәләр, тәрчүмәләр, телевизияда, радиода, мүхтәлиф сәвијәли јығынчагларда чыхышлар, университет аудиторијаларында мүһазирәләр... Әжәр бураја Б. Ваһабзадәнин чохтәрәфли ичтимаи-сијаси фәалијәтини дә әлаве етсәк, е'тираф олунмалыдыр ки, о, һәгигәтән, азмаан бир јарадычыдыр — онун јарадычылығынын мигјасыны анчаг Азәрбајчан әдәбијәти вә ичтимаи фикри тарихиндә мөһкәм јер тутмуш мөһтәшәм шәхсијәтләрин јарадычылығынын мигјасы илә мүгајисә етмәк мүмкүндүр. Ејни заманда, 50-чи ил-ләрдән бу күнә гәдәр Азәрбајчанын ичтимаи-сијаси, мә'нәви-идеоложи һәјатында елә бир һадисә олмамышдыр ки, Б. Ваһабзадә ја јарадычылығы, ја да ичтимаи фәалијәти илә она бирбаша, јахуд долајысыјла тохунмамыш олсун — Бәхтија-

рын мигјаслы, мээмунлу јарадычылығы, милли идеаллара хид-мәт едөн ичтимаи фәалијјәти, бөјүк дүшүнчә потенциалы ону мүасир дөврүн ән бөјүк, надир шәхсијјәтләриндән бири ет-мишдир.

Шүбһәсиз, бөјүк шәхсијјәт һеч бир милләтдә, һеч бир тарихи дөврдә тәсадүфән јаранмыр — бөјүк шәхсијјәтләрин мејдана чыхмасы үчүн мүкәммәл мәншә, зәнкин этнокултуроложи потенциал, нәһәнк ичтимаи миссијалар олмалыдыр; икијә парчаланмыш Вәтәнин бүтөвлүјү, һүгүглары ајаглар алтын-да тапдаланан, игтисади, сијаси, мә'нәви төзјигә мә'руз галан, тәбии сәрвәтләри вәһшичәсинә гарәт едилән һәр ики Азәрбајҗанын милли истиглал вә азадлыг амалы 50-чи илләрдән е'тибарән Б. Ваһабзадә типли бир шәхсијјәтин формалашмасына шәраит јаратмышды — о, бирбаша мүбаризә апармаг, идеалларыны манифест шәклиндә е'лан етмәк имканларындан мөһрум олса да, һәјатынын һеч бир дөврүндә бу дүнјаја һансы миссија илә кәлдијини унутмады, милләтин азадлығы идејасыны ичтимаи тәләбата чевирумәкдә ән бөјүк ролу ојнамаг да мөһз она нәсиб олду...

80-чи илләрин орталарындан сонра төдричән «легаллашан» халг һәрәкатынын бир идеја мәнбәји Азәрбајҗан Демократик Чүмһуријјәтини гуранларын мөфкурәси идисә, дикәр бир мәнбәји 50—70-чи илләрин милли зијалы (онларын да өнүндә Б. Ваһабзадә кедирди) дүшүнчәси иди вә гејд етмәк лазымдыр ки, һәмин зијалылар 80—90-чы илләр халг һәрәкатында һәм билаваситә иштирак етдиләр, һәм дә һәрәкатын фөвгүндә дуруб онун кифәјәт гәдәр аналитик тәһлилини вермәклә, милли ичтимаи шүүрун «мәнсәб мүчадиләләри» сәвијәсинә еимәсинә мане олдулар.

Б. Ваһабзадә өз бөјүк шәхсијјәти илә милли азадлыг идеолокијасынын (вә һәрәкатынын) тәкчә апарычы гүввәси дејил, һәм дә Виҷданыдыр.

* * *

Бәхтијар Ваһабзадә бу дүнјаја шаир кими кәлмишдир — онун нәинки лирик ше'рләриндә, драматик, епик әсәрләриндә дә фон, контекст шаирликдир.

Бәхтијар илк ше'рләрини, автобиографијасында гејд етдији кими, чох кәнч јашларында јазмышдыр, лакын она шаирлик шөһрәти газандыран илк ше'ри «Јашыл чәмән, ағач алты, бир дә ки, түнд чај» олду — һәмин ше'ри охујан бөјүк Сә-

мәд Вурғун Бәхтијарын Јазычылар Иттифагына гәбул олунмасыны тәклиф еләмәклә, әслиндә, она «шаирлик паспорту» верди.

40-чы илләрин сонунда чыхан «Мәним достларым» китабындан сонра, 50-чи илләрдә шаирин «Баһар», «Әбәди һејкәл», «Достлуг нәғмәси», «Чинар», «Чејран», «Ајлы кечә», «Шәби-һичран» кими китаблары нәшр едилди, 60-чы илләрин өввәлләриндә исә илк «Сечилмиш әсәрләри» (Бақы, Азәрнәшр, 1961) чыхды. Истәр 60-чы («Инсан вә Заман», «Бир үрәкдә дөрд фәсил», «Көкләр — будаглар», «Дәниз — сәһил» вә с.), истәр 70-чи («Бир баһарын гарангушу», «Дан јери», «Ачылан сәһәрләрә салам» вә с.), истәрсә дә 80-чи илләрдә («Пајыз дүшүнчәләри», «Вәтән очағынын истиси», «Өзүмлә сөһбәт», «Ахы дүнја фырланыр» вә с.) онларла китабы ишыг үзү көрмәсинә бахмајараг, Б. Ваһабзадәнин, дөврүн һаким идеолокијасына ачыг шәкилдә гаршы дәјанан јүзләрлә ше'рләри һәмин илләрдә һеч бир китабына дүшмәмиш, мәтбуатда чап олунмамыш, ја әлјазмалары шәклиндә охучулар арасында кәзмиш, ја да «сандыг әдәбијјаты» олараг галмышдыр. 80-чи илләрин сону, 90-чы илләрдә исә шаир «сандыг әдәбијјаты»ны ачмагла јанашы, сон илләрин (халг һәрәкаты дөврүнүн) мә'нәви-идеоложи овгатыны әкс етдирән һәм дөјүшкән, һәм дә мүрәккәб өһвали-руһијјәли ше'рләрини јазыб чап етдирмишдир.

Б. Ваһабзадәнин ше'р јарадычылығынын (үмумијјәтлә, јарадычылығынын!) илк мөһсуллары әдәбијјәтшүнаслыг тәрәфиндән һәмишә јүксәк гијмәтләндирилмиш, орта мәктәб дәрсликләриндә кениш әкс олунмуш мөшһүр «Мәктәб ше'рләри»-дир — «Илк чығыр», «Мәктәб јоллары», «Зәнк сәси», «Әлифба китабы», «Јазы тахтасы», «Ғызыл медал», «Мән дә онун мејвәсијјәм» вә с.

А мәктәб јоллары, мәктәб јоллары,
Сиздә гар да көрдүм, думан да, чән дә;
Көңлүм јарпаг кими титрәјиб әсир,
Јенә бу јоллардан өтүб кечәндә.

Чочуглуг күнләрим дүшүр јадыма,
Мәктәбә апармыш бу јоллар мәни.
Диләкләр гонарды гол-ғанадыма,
Нечә учуарды хәјаллар мәни...

...Мәни сәадәтә сиз апардыныз,
А мәктәб јоллары, мәктәб јоллары...

«Мәктәб ше'рләри»нин жарандыгы илләрдә (40-чы илләрин сонларында) һәм мин ше'рләр барәдә хусуси мөгәлә язмыш шаир Осман Сарывәлли гејд едирди ки, «һәр биринин әјрылыгыда мүстәгил мә'насы вә өзүнәмәхсус формасы олан бу кичик вә мараглы ше'рләрин әслиндә елә бил ки, һамысы бир фикри ифадә едир вә бир-бирләрини тамамлајырлар» — төчрүбәли шаирин мүшаһидәләри дүзкүн иди... Лакин «Мәктәб ше'рләри»ндә «коммунизмдә јашајачаг јени инсан» тәрбијә едән совет мәктәбиндән сөһбәт кетмир, кәнч Бәхтијарын тәрәннүм етдији мәктәб милләтин мәктәбидир, о милләтин ки, сабаһ онун өвладлары илк чығырлары ачагагдылар:

Кет, еј гузум, кет ки, сән чөкмәјәсән сонда аһ,
Ирадәни, гәлбәни ешгә, сәбрә сән чағыр.
Ачылмыш чығырларла бу күн кедирсән... сабаһ
Сәнин ајагларынла ачылачаг илк чығыр.

«Мәктәб ше'рләри»нин бир гәһрәманы шакирдләрдирсә, дикәр гәһрәманы өмрүнү онлара һәср етмиш ағсачлы мүәллимләрдир...

О агармыш сачлардакы гүдсијјәтин мә'насы вар...
О јаздыгча әлиндәки тәбаширдән гоһан тозлар
Агартмышдыр сачларыны, сәнки онлар гарлы гышдыр,
Хејр, мәнним ағ күнүмчүн онун сачы агармышдыр...

Бурада һаггында сөһбәт кедән «ағ күн» төкчә бу күн мәктәбә кедән бир Вәтән јаврусунун дејил, Вәтәнин «ағ күнү»дүр. «Мәктәб ше'рләри»ндән башлајан јарадычылыг јолу Бәхтијары 50-чи илләрин мүрәккәб ичтимаи-сијаси һәјатына кәтириб чыхарыр — бу дөврүн, хусусилә 50-чи илләрин өввәлләринин баш гәһрәманы Горху иди (сонралар Б. Ваһабзадә «Ики горху» поемасында онун классик образыны јаратды); ашағыларын јухарылардан, јухарыларын исә өзүнәмәхсус шәкилдә ашағылардан (һамынын һамыдан!) горхудуғу бир әјјамда Шаирин үнсијјәт еһтирасы төкләнмиш Инсанын фаһиәси илә үзләширди...

Бездирәр,
Тез јорәр дүшүнчәләр дә,
Нәфәсини вериб дәрәд удар инсан.
Өзүндән башгасы олмајан јердә
Инсан олдуғуну унудар инсан...

Бәхтијар Ваһабзадә поезијада Сәмәд Вурғун мәктәбинин давамчысыдыр, бунунла белә, Б. Ваһабзадәни, јарадычылыгынын характеринә көрә, С. Вурғундан фәргләндирән, һәм

дә чидди шәкилдә фәргләндирән әләмәтләр дә вардыр; һәр шејдән өввәл, Б. Ваһабзадә әсримизин биринчи јарысынын дејил, икинчи јарысынын шаири, мүтәфәккириди — әдәби-ичтимаи һәјата 20—30-чу илләрдә кәлмиш мүәллиминдән фәргли олараг, һәм ин һәјата 40—50-чи илләрдә кәлмиш Б. Ваһабзадә С. Вурғунун тәрәннүм етдији бир сыра идеаллара, тәби и ки, даһа аналитик јанашмалы, даһа реал мүнасибәт кәстәрмәли иди. Ә'лаһәзрәт Тарих бир дөврдән о бири дөврә кечирди. Милләтин достлары дүшмәнә «чеврилир», милли ичтимаи шүүр, мә'руз галдыгы тәзјигләр зәифләдикчә, өзүнә кәлирди...

Шүбһәсиз, буну С. Вурғун да, С. Рүстәм дә, Р. Рза да һисс едирдиләр, лакин Б. Ваһабзадә (вә онун мәнсуб олдуғу әдәби нәсил) бунунла јашајырды — нә С. Вурғун, нә С. Рүстәм, нә дә Р. Рза «Күлүстан» поемасыны јазыб чап етдирмәк сәвијјәсиндә «чаванлыг едә» билмәздиләр, бирбаша дејә билмәздиләр ки...

Мин ләкә вурдулар шәрәфимизә,
Вердик, саһибимиз јенә «вер» деди.
Лап јахшы еләјиб, доғрудан, бизә
Вири «баран» деди, бири «хәр» деди.
Бизи һәм једиләр, һәм дә миндиләр,
Аллаһа далымызча һеј дејиндиләр.

С. Вурғунун илһам пәрисе көјләрин әнкинликләринә ганад кәрдији илләрдә — әсримизин орталарында Б. Ваһабзадә чәсарәтлә ашағыдакы мисралары јазмышды:

Дүшүндүм дүнјаны, дүшүндүм дәрин,
Өнүндә ачизәм мән бу сирләрин.
Көнлүмдә бәсләнән чәваһирләрин
Колхоз базарында хирәдары јох.

50-чи илләрин сону, 60-чы илләрин өввәлләриндә Б. Ваһабзадә артыг Азәрбајҗанын ән бөјүк шаирләриндән бири (демәк олар ки, биринчиси!) иди: о, халг арасында мәшһурлашмышды, ше'рләри һәм ашкарда, һәм дә кизлиндә охунур, мүзакирә едилди, милли азадлыг руһунда әсәрләринә көрә тәғиб олунурду... Анчаг һеч бир гүввә ону сусдурмаға гадир дејилди, чүнки Бәхтијар Азәрбајҗанын сәси иди...

Чагламаг истәјирәм дагда шәләлә кими,
Сәпилмәк истәјирәм чөлләрә лалә кими;
Дәрја олуб, нәһр олуб чалханмаг истәјирәм,
Көјләрдә улдуз кими мән јанмаг истәјирәм.
Шығымаг истәјирәм бәшсиз күләкләр кими,

Бәсләнмәк истәҗирәм бүтүн үрәкләрдә мән
арзу, диләкләр кими...

Милләтин өз ичиндә боғулмуш һәҗәчанлары, емосијасы, мә'нәви ағрысы олмаса иди, һеч шүбһәсиз, бу күн Бәхтијар Ваһабзадә адлы бир шаир дә олмазды...

40-чы илләрин сону — 50-чи илләрин әввәлләриндән, ја'ни, җарадычылыға башладығы илк илләрдән Б. Ваһабзадә өзүнү милли бир шаир оларағ кәстәрир — ола билсин ки, һәммин миллиликдә һәлә идрак аналитизми чатышмырды; анчағ бу-нун әвәзиндә күчлү, еһтираслы бир мәс'улијәт һисси вар иди; 60-чы илләрдә исе шаир өзүнү, сөзүн кениш (гејри-формал) мә'насында, «милләт вәкили» һесаб едирди:

Мән кимәм? Гәрәзим нә?
Гаршы дурдум зилләтә;
Билмирәм бу милләтә
Вәкил етди ким мәнәи?

«Ағлар-күләјән», «Јоллар — оғуллар», «Һәјат — өлүм» вә «Тәзадлар» кими азадлығын мә'нәви-әхлағи әсасларыны гојан поемалар 60-чы илләрдә җазылмыш, һәр бири бир «милли идеолокија» китабы гәдәр шүурлара, һиссләрә тә'сир кәстәрмишди. һәммин әсәрләри илә шаир-идеолог һисси тәфәккүрдән әгли тәфәккүрә көрпү салыб Азәрбајҗан поезијасыны дүшүнчәләр поезијасына чевирди — бурада милләтин дүшүнчәләри илә милләт оғлунун дүшүнчәләри бир-бирини каһ тәсдиг, каһ да инкар едир... Милләт оғлу бә'зән милләтлә полемикаја кирир, она өз шәрәфли кечмишини хатырладыр, шәрәфсиз бу күнүндән узағлашмасыны тә'кид едир:

Еј нәвәләр, нәтичәләр,
Биз һеч нәјик, биз һеч нәјик...
Кечә-күндүз бабамызын
әмәлине һејрәтдәјик,
Һејрәт един сизсә бизим
сәбримизә...

«Бу күн»үн инкары илә, әслиндә, шаир ичәрисиндә җашадығымыз һәммин «бу күн»ү тәсдиг едир: әкәр биз кимлијими-зи, нәјә гадир олдуғумузу артыг билириксә, өзүмүзү инкар сәвијәсинә кәлиб чатмышыгса (вә буна психоложи еһтијаж һисс едириксә), демәли, «һеч нә» дејилик...

60-чы илләрин әввәлләриндә «Ағлар-күләјән» поемасында бәјүк Сабирин дили илә милләтин дәрәдләрини шаир бу чүр һајғырырды:

Халғларын чәркәсиндә
Мән дә варам, — дејирәм,
Мән дүнјадан өзүмә
Әдаләт истәҗирәм,
Һәҗигәт истәҗирәм,
Сәдагәт истәҗирәм,
Мән «һүммәт истәҗирәм,
Мән гејрәт истәҗирәм...».
Мин илдир сирдашымыз
Әләм олду, гәм олду.
Нијә, нијә бәс бизим
Гејрәтимиз кәм олду?!

Јарым бу тајда галды,
Јарым о тајда галды.
Тојум бурда чалынды,
Јарым о тајда галды.
Даһа бу әзаблара
Чанымда бир табым јох,
Мән тәпәдән-дырнаға
Суалам... Чавабым јох...

Б. Ваһабзадәнин ше'р җарадычылығыны арашдыран елә бир тәнгидчи (Мәммәд Чәфәр Чәфәровдан Низами Чәфәрова гәдәр) олмамышдыр ки, ону «нараһат шаир» һесаб етмәсин. һәммин нараһатлығ, һәтта тәрәддүд, сәһв едиб сәһвини е'тираф етмәк вә с. мүәјјән мә'нада шаирин фәрди характериндән ирәли кәлир:

«Ичимдә һәмишә дејүш кедир. Бир аддым атмамышдан әввәл һејли тәрәддүд едирәм. Чох заман «еләјим, еләмәјим» дејә јол ајрычында галырам. Фикрим һәмишә һачаланыр. Тез-тез сәһв едир, сәһвими анлајыр вә е'тираф етмәкдән чәкинмирәм» («Өмүрдән сәһифәләр»).

Көзүнлә көрдүјүн мән ајры мәнدير,
Әсл «мән» көзүнә көрүмәјәндир.
Өзүм дә безмишәм өз сәс-күјүмдән.
Дүзүнү ахтарсан, көрүндүјүмдән
Учајам,
Бир фикрим дәнмәз гулујам...
...Сәнәтдә күчүлә мејдан охујан,
Һәјатда дөзүмә баш ејән мәнәм.

Шаирин азадлығ (хошбәхтликл) ахтаран гәһрәманы «күч-лүјә мејдан оху»са да, шаирин өзү гәдәр нараһат адамдыр — о өз әгидәсини нараһатлығла горујур, онун «гул»уна чеврилир. һәммин нараһат (вә дүшүнән!), мүрәккәб характерли, күч-лү етник-сосиал еһтираса малик гәһрәман 90-чы илләрин әв-

вәлләриндә һансы ичтимаи-психоложи овгатла јашајырды? Бу суала җаваб вермәк үчүн «Азадлыг» ше'ринә мүраҗиәт едәк:

Азадлыг! Азадлыг!.. Әмрүм бојунча
Сәнин ачын олдум, мәһтачын олдум.
Заман дилимизе гыфyllајыңча
Мән сәнин даһа чох ләјлачын олдум.

Фикирләр өнүнә атылды дашлар,
Дири фикирләрә юр олдү башлар.
Амал өнүндәки гаја дашлары
Нә кәтүрә билдик, нә гыра билдик,
Амма үрәкдәки чырпыньшлары
Сөзләр арасындан сыздыра билдик.

О заман јазмышдым: «Азадлыг—сәһәр.
Бу сәһәр арзусу өлә биләрми?
Мәһкүм халqlар үчүн азадлыг гәдәр
Бөјүк бир сәадәт ола биләрми?..».

Лакин милләт азадлыға һазыр дејилсә, мүстәгиллији «бир-биринә ефирдә, гәзетдә бөһтан атмаг», «вәзифә ешгинә», «мәнсәб ешгинә» һәр чүр алчаглыға кетмәк, «Вәтән борчу»ну «рүшвәтлә, миннәтлә едәмәк» кими анлајырса,

...Азадлыгын өзү, валлаһ, бизимчүн
Инди башга чүрә мәһкүмлүг олдү.
Тәзә кол-көс битиб јолларымызда,
Нә солумуз бәлли, нә дә сағымыз.
Елә бир күндәјик, голларымызда
Гандала чеврилиб азадлыгымыз...

«Зүлмәт әријәрсә», «Дүнән — бу күн», «Мүхалиф», «Кәл-ди бич әјјамы...» вә с. ше'рләри илә халг һәрәкаты «гәһрәманлар»ынын кимлијини халга кәстәрән шаир-публисист «Да-јан, гачма, дајан!», «Галх ајаға» вә с. ше'рләри илә Вәтән оғулларыны Вәтәнин мүдафиәсинә чағырыр. Б. Ваһабзадәнин сон илләрин ичтимаи-психоложи овгатыны кифајәт гәдәр һәртәрәфли, долғун вә объектив әкс етдирән поезијасы милли-социал тәфәккүрә дәриндән нүфуз еләмәк, үрәкләри чошдурмаг, башлары дүшүндүрмәк габиллијәтинә маликдир, чүнки һәмин поезијанын мајасы сафдыр, онун јарадычысы узун илләрин социал-естетик идрак тәчрүбәсинә, милли истиглал үғрунда мүбаризә мәдәнијәтинә маликдир. Шаирин дахили азадлығы он ил, ијирми ил, отуз ил бундан әввәлки ичтимаи (социалист) тоталитаризми гәбул етмәдији кими, милли тоталитаризми дә гәбул етмир — күт адамларын дүшүнән адамлар үзәриндә һакимијәтини бәргәрар едән милли мүстәгил-

лик идеалы Б. Ваһабзадәјә һәм бир шаир, һәм дә бир публисист олараг јаддыр; бунун бир сәбәби дә ондадыр ки, һәјатыны милли мүчадиләјә сәрф етмиш бу бөјүк инсанын идрагы дүнја миғјаслы ичтимаи-сијасы просесләрдән һеч заман тәчрид олунмамышдыр — онун тәфәккүрүндә бир инсанын азадлығы бир милләтин азадлығы гәдәр бөјүк ичтимаи мә'на кәсб едир...

Доғулдугун, бөјүдүјүн Вәтәниндә
Һагг тапданыб шәр удулса, вәј һалына!
Сәхавәтин унудулса, гәм еләмә,
Ләјагәтин унудулса, вәј һалына!

Имзасы вәр јасда тојун, тојда јасын,
Бу гүтбләр бир-бириндән ајрылмасын.
Сәнә шорун баһалығы дәрд олмасын,
Јағын шорла бир тутулса, вәј һалына!

Һәр сәһбәтин һәр мәчлисдә јери дејил,
Унутма ки, гочалырсан сән илбәил.
Јашылдарын сәнә күлсә, зарафат бил,
Балај јашлы җаван күлсә, вәј һалына!

Һәјатындан килејләниб чох ағлама,
Өтәнләри јана-јана вараглама.
Арзуларын әлмәсинә јас сахлама,
Инам өлсә, иман олсә, вәј һалына!

Нөгсаныны үзә дејән намәрд дејил,
Кирајәдә јашадыгын ев јурд дејил.
Анан сәнә өкәј олса, бир дәрд дејил,
Заман сәнә өкәј олса, вәј һалына!

Б. Ваһабзадә ше'рләриндә, поемаларында «дүнјада баш верән ирили-хырдалы бүтүн һадисәләр»ә күчлү бир еһтирасла реаксија верән шаир-публисистдир — «Автобиографија»сында бу барәдә јазыр:

«Јалныз буну демәк кифајәтдир ки, онларла ше'рим («Баш», «Дан јери», «Елм — әхлаг», «Тәбәссүм ордени», «Гурбанлыг гузу», «Сүлһ мүкафаты», «Нејтрон бомбасы», «Көз ја гулаг», «А. Лилијенталын Картерә мәктүбу», «Шаирләри өлдүрүрләр», «Тарихин гануну» вә с.) вә бир нечә поемам («Тәзадлар», «Америка көзәли», «Јоллар — оғуллар», «Бағышлајын, сәһв олуб» вә с.) ади гәзет хәбәрләри әсасында јазылмышдыр. Сәһбәт бу әсәрләрин бәдии дәриндән дејил, дүнјанын ичтимаи дәрдләри илә јүкләнмәкдән вә она сәс вермәкдән кедир».

Б. Ваһабзадәнин ше'рләри илә јахындан таныш олдугдан сонра бөјүк јазычы Чинкиз Ајтматов «Азәрбајчанлы шаири охујанда — дүнјаны охујурсан» — демишди. Дүнјанын таләјинә чавабдеһлик, өз милләтини азад көрмөк истәји гәдәр башга милләтләри дә азад көрмөк арзусу, инсана (онун милли, мә'нәви, әхлаги идеалларына) һөрмәтлә јанашмасы вә с. Б. Ваһабзадәни дүнја мигјаслы бир шаир етмишдир. Әслиндә, бу хүсусијәт шаирин мәнсуб олдугу кенотипдән кәлир — ән гәдим дөврләрдән бәри түрк әдәбијјаты, үмумән дүнја-көрүшү һеч заман өзүнә гапанмамыш, һәмишә дүнјаја ачыг олмушдур.

Б. Ваһабзадә гејд едир ки, «мән ушаглыгда ше'рдән чох нәср китаблары охујардым. Инди дә беләдир... Мәним шаир кими јетишмәјимдә ше'рдән чох нәсрин ролу» олмушдур — бурада тәәчүблү бир шеј јохдур. Бәхтијар ше'ри илә таныш олан һәр һансы поетика мүтәхәссиси һәмин ше'рдә епик мү-һакимәләрин кениш јер тутдуғуну сөјләјәчөк, һәтта «о, иде-јаны нәзмә чәкир» дејәнләр дә тапылачәгдыр. Вә бурасы да кәрәк сирр олмасын ки, Бәхтијар форманын јох, мәзмунун ша-иридик, һәтта һармонија да ше'рләринин формасындан әввәл мәзмунундадыр...

«Ағыл», «ағыл» — дејән бош нағылларын
Дальында һәмишә горху низләнәр.
Дүнјада ачылан бүтүн јолларын
Әввәли гејрәтдик, ахыры зәфәр.

Фикир верин, форма насирәндир, һәтта бир гәдәр про-заикдик, мәзмун исә, әксинә, о гәдәр мөһкәм симметрияја (ағыл — горху — гејрәт — зәфәр) маликдик ки, форманы нејтраллашдырыб өзүнә табе едир.

Б. Ваһабзадәнин марагла охунан һекәјәләри, нәсрлә ја-зылмыш теле-радио пјесләри, гысаметражлы филм үчүн ссе-нариләр вар ки, бу әсәрләрдә мүәллифин шаирлији насир-лијиндән үстүн олуб, әсас диггәт бу вә ја дикәр мәсәләнин лирик-психоложи шәрһинә верилир. Лакин поезијасында ол-дуғу кими, нәсриндә дә лирик-психоложи шәрһ фәлсәфи дә-јәрләндримә илә мүшајәт едилир. «Мәшһур адам», «Үрәк дөјүнтүләри», «Рәгабәт», «Көнүл севән көјчөк олар», «Әгидә» вә с. һекәјәләр мүасир Азәрбајчан лирик-психоложи нәсри-нин көзәл өрнөкләри сәјыла биләр.

«Әгидә» һекәјәсиндә кәнч јашларында дүнјадан кетмиш бөјүк бир алимин јас јери тәсвир едилир. Бураја јығышмыш

адамларын — мәрһумун јашлы һәмкарларынын сөһбәтинин әсас мөвзусу одур ки, кәрәк өзүнә фикир верәсән, чох иш-ләјиб өзүнү үзмәјәсән, бир јерин ағрыды, дәрһал һәкимә кес-тәрәсән вә с. Јаса кәләнләр дағылышанда лабораторија мү-дири сөһбәти бу чүр јекунлашдырыр: «...Мән бу әгидәјә кәл-мишәм ки, инсан үчүн ән әфзәл шеј чан сағлығыдыр. Өзкә нә вар еј?!». Вә бир нечә адам онун сөзүнү «дүз бујурурсан, валлаһ» дејә тәсдиг едир.

Нечә дејәрләр, әләвә шәрһә еһтијач галмыр.

Һекәјәләриндә, теле-радио пјесләриндә, ссенариләриндә мүәллиф охучунун диггәтини мә'нәви-әхлаги проблемләрә јә-нәлдир, гәһрәманларынын олдугча ајдын, шәффаф характе-ри илә өзүнүн дәгиг јазычы-мүтәфәккир мөвгејини ифадә едир. Бунунла белә, бөјүк сәнәткарын нәср јарадычылығы онун дра-матуркија јарадычылығы гәдәр мәһсулдар олмамышдыр.

Б. Ваһабзадәнин драматуркијаја кәлмәси тәсадуфи дејил — хүсусилә 60-чы илләрдән е'тибарән онун ше'рләриндә, ли-рик-епик поемаларында күчлү драматик ситуасијалар үстүн-лүк тәшкил едир вә јарадычылығын тәһлилә кәлмәси чәтин олан психоложијасы ону лирикадан драматуркијаја чәкир; нә-тичәдә «Кимдик һағлы?» («Икинчи сәс»), «Јағышдан сонра», «Јоллара из дүшүр», «Вицдан», «Дар ағачы», «Фәрјад», «Һа-ра кедир бу дүнја?» вә с. кими мүасир Азәрбајчан драматур-кијасыны зәнкинләшдирән, Азәрбајчан театрына «јени нәфәс» верән әсәрләр јараныр. һәмин әсәрләрдә Азәрбајчан чәмиј-јәтинин олдугча актуал мә'нәви-психоложи проблемләри гал-дырылыр, һисслә ағлын драматизми контекстиндә Инсан һә-рәкәтләринин психоложи анализи верилир — бурада, бир гәј-да олараг, «олар!» сөзүнү үрәк, «олмаз!» сөзүнү ағыл, «ва-чибдик!» сөзүнү исә һәмишә вицдан дејир» (Јашар Гарајев).

Вицдан Б. Ваһабзадәнин драм әсәрләринин әсас гәһрәма-ны олуб, һәм фәлсәфи, һәм дә публицистик бахымлардан шәрһ едилир — шаир-философ, шаир-публисист һәмин әхла-ги-мә'нәви категоријанын мигјасыны кенишләндрир: фәрдин (инсанын) Вицданындан чәмијјәтин (милләтин) Вицданына кә-либ чыхыр...

Б. Ваһабзадәнин драматуркијасыны арашдырмыш тәнгид-чи-философ Ј. Гарајев белә бир нәтичәјә кәлир ки, «Бәхтијар Ваһабзадә үчүн ағлын Инсанда гәләбәси, онун чаһанда гәлә-бәсиндән даһа әфзәлдир, даһа драматикдик...» — классик Азәрбајчан драматуркијасындан әсаслы шәкилдә фәрғли олан бу бахыш драматург Б. Ваһабзадәјә, һәр шејдән әввәл, шаир

Б. Ваһабзадәдән кәлир; мүасир Инсанын кениш планлы психоложи, һәтта «идеоложи» тәһлилинә мејл едән шаир-драматург драматуржија үчүн мүәјјәнедичи әләмәт олан «һәрәкәт»и, һәгигәтән, ајры-ајры харичи «мән»ләрин дејил, ејни бир шәхсијәтин дахили «мән»ләринин мүнасибәтиндә тәсдиг едир.

«Дар ағачы»нда, «Фәрјад»да, «һара кедир бу дүнја?»да «мән»ин амәнсыз ичтимаи-сијаси, фәрди-психоложи (екзистенциалист) «тәзјиг»ләр әсасында деформасијасыны, анти-«мән»ә чеврилмәсини, хиласыны вә с. көрүрүк — шаир-драматург һәмин «һәрәкәт»ин сәбәбләрини ахтаранда, бир гәјда олараг, јенә дә Вицдан мәсәләсинә кәлиб чыхыр — һәмишә «мән»и хилас едән әсас тәкан Вицдан олур.

Б. Ваһабзадәнин драматик «мән»и үчүн характерик әләмәтләрдән, бизим фикримизчә, ән мүһүмү будур ки, һәмин «мән» субъектив өзүнүтәһлилин өзүнәмәхсус контексти олмагла јанашы, чәмијјәтин, дөврүн социал-психоложи проблемләрини еһтива едиб, әсасән, бу сәвијјәдән арашдырылыр.

«Фәрјад» фәчиәсинә рә' јазмыш бөјүк тарихчи-түрколог Л. Н. Гумилјов кәстәрир ки, «јүксәк сәвијјәли драматик тәчәс-сүмү илә сечилән» әсәрдә Б. Ваһабзадә «азад фикирли гәһрәмәнларыны мүтәфәккир шаир вә шәһидләр, онларын дүшмәнләрини исә догма өвладларынын белә үз дөндәрмәјә һазыр олдуғу амәнсыз, күтбәјин еһкамчылар кими тәсвир етмәклә һағлыдыр... Чүнки гәдим түркләрә тәмәннасызлыг, рәшадәт вә өз идеалларына сәдагәт хас иди». Вә Л. Н. Гумилјов әләвә едир: «Мәһз бу кејфијјәтләр түркләрә бәшәријјәт тарихиндә шәрәфли јер тутмагда көмәк етмишдир».

Бөјүк тарихчи-түркологун јухарыдакы мүлаһизәләрини хатырлатмагда мәгсәдимиз Б. Ваһабзадә драматуржијасынын дүнјанын мүкәммәл тәфәккүр саһибләри тәрәфиндән јүксәк гијмәтләндирилдијини кәстәрмәк дејил (бу күн һәр һансы тәфәккүр саһиб Бәхтијарын она вердији гијмәтлә фәхр едә биләр...), диггәти о мәсәләјә јөнәлтмәкдир ки, Б. Ваһабзадә драматуржијасынын тәдгигат объекти олан «мән» этник-тарихи мүәјјәнлији, өзүнәмәхсус кенотипи, социал-этнографик характерикасы олан «мән»дир — шаир-драматургу нараһат едән мәсәләләрдән биринчиси мәһз «мән»ин өз этник-тарихи мүәјјәнлијини (Вицданыны) унутмасыдыр.

Вә бу јердә мүәллифин тарихә поетик-фәлсәфи мүнасибәтиндән (үмүмән, тарих фәлсәфәсиндән!) данышмаға һәч чүр әсас вардыр...

Һәм тарихә мүрачиәт, һәм дә мөвзунун «кәнар»дан (башга халғларын һәјатындан) алынмасы Б. Ваһабзадә үчүн, демәк олар ки, һәмишә шәрти сәчијјә дашымышдыр. Елә она көрә дә «Лоллар — оғуллар», «Дар ағачы», «Фәрјад» вә с. кими поема вә пјесләрдә, онларла шә'рләрдә галдырылған проблемләр мүәллифин мәнсуб олдуғу милләтин, ичәрисиндә јашадығы дөврүн проблемләридир.

«Үзү кечмишә сијасәт» олан тарих, сөзүн кениш мә'насында, тарихчинин (бу һалда Б. Ваһабзадәнин) әлиндә бу күнүн шәрһидир (тарих ону јаратмыш рәһмәтликләрә гәтијјән ләзым дејил). Вә «еһтирассыз салнамәчиләр» бу вә ја дијәр тарихи фәкт үстүндә мүбаһисә етдикләри дөврдә бөјүк түрк философларындан бири («тарихи» фәчиәләр мүәллифи бөјүк һүсәјн Чавидин мүәллими Рза Тофиг) јазмышды: «Тарихә инанмырам вә һеч бир әһәмијјәт вермирам...». Сәһбәт «инсанлығын ән тәһлүкәли ичады» (В. Паул) тарихә ниһилист мүнасибәтдән кетмир, ондан кедир ки, тарихә еһтирассыз баһмаг олмаз.

Б. Ваһабзадә тарихә мәһз бу күнүн еһтирасы илә бахыр...

Хүсуи тәдгигат тәләб едән бу мәсәләни дә, чохла дијәр мәсәләләр кими, бир тәрәфә бураһараг, анчаг «Дар ағачы» фәчиәсинин јазылмасы сәбәбини хатырладаг — «Сәс» гәзетинин редакторуна мәктубунда мүәллиф һәмин сәбәбин нәдән ибарәт олдуғуну бу чүр анладараг јазыр ки, мән 70-чи илләрин әввәлләриндә, Азәрбајҗан халғынын бөјүк ичтимаи-сијаси хадими һејдәр Әлијевин коммунист идеоложијасына үрәкдән инанмасыны, халғымыза фәлакәт кәтирән һәмин идеоложијаја әсәсланмасыны көрәндә «Дар ағачы» фәчиәсини јаздым... һадисәләри мин ил керијә чәкән драматург, бөјүк сәләфи М. Ф. Ахундзадәнин «ресепт»и илә бу күнүн проблемини — «инаныб алданма»нын фәчиәсини тәгдим етмишдир.

Б. Ваһабзадә, дахилиндә јашамаға мәһкум олдуғу режимә гаршы һәмишә бир дүшүнчә чәнкәвәри кими дајанмыш, онларла, јүзләрлә шаирләр империјаја мәддаһлыг едәндә, о һәмин империјаја гаршы мејдан охумушдур — һәм бирбаша, һәм дә долајысы илә шәхсијјәтин (вә милләтин!) азадлығыны тәблиғ едән 70—80-чи илләрдә нә гәдәр фәхри адлар, мүкафатлар алмышса, 50—60-чы илләрдә (һәтта сонралар да) бир о гәдәр тә'ғиб олунмуш, «һәр күн, һәр ај һәбс олунчағыны» көзләмишдир.

«Күлүстан» поемасы илә бағлы, шаирин башына кәтирилән мүсибәтләри хатырламаг, елә билирик ки, кифәјәтдир...

«Шәки фәһләси» гәзетиндә (23—26 октябр 1960-чы ил) чыхдыгдан сонра әсәр мұхтәлиф сәвијјәләрдә чох мұхтәлиф емосијалар доғурур — шаир мәтбуата, телевизияја, радиоја бурахылмыр, ше'рләри «тәнгид һәдәфинә чеврилир, «Кәк-ләр, будағлар» китабы гадаған олунуб китабханалардан жығышдырылып вә с.

Анчаг «Күлүстан» Азәрбајҗан поезијасынын 30-чу илләрдән сонра кифајәт гәдәр учадан дејилмиш, бәлкә дә, илк намуслу сөзү иди ки, поетик тәфәккүрүн сәрһәдләриндән кәнара чыхыб, үмүмән, милли ичтимаи дүшүнчәни силкәләди. Јалһыз мәсәләдән о гәдәр дә һали олмајан кениш халг күтләси, милли зијалылар дејил, дөврүн «идеолокија кенераллары» да шаирин чәсарәтинә һејран галдылар. Вә халг бундан сонра өз шаирини даһа диггәтлә (I) «охумаға» башлады — Бәхтијар тарихә мұрачиәт едәндә һамы билирди ки, бу күндән данышыр, мөвзуну «кәнар»дан аләнда һамы билирди ки, сөһбәт өзүмүздән кедир...

Ичими кәстәрмәдим чаһил тутан күзкүјә,
Үздә күлүб, үрәкдә мұшкүлүмә ағладым.
Милләтимиң дәрдини үнванлајыб өзкәјә,
Башгасының јасында өз өлүмә ағладым...

«Күлүстан»да мөтләби бирбаша дедијинә көрә чәзаландырылмыш шаирин, сәләфи М. Ф. Ахундзадә кими мұхтәлиф үсуллара, фәндләрә, «әдәби дипломатија»ја әл атмасы тамамилә тәбии иди... Лакин Б. Ваһабзадәнин бу чүр «дипломатик» сөзә һөвсәләси чатмадығы анлар да олурду — о заман һәгигәти нечә вар, о чүр дејирди:

Талдамаг олармы һаггы бу гәдәр,
Јүз әлли илдир ки, сојурлар бизи.
Бу һеч,
Бизә бајрам еләтдирирләр
Тарихдә ән бөјүк фачиәмизи.

Вәтәни сәтмьшыг... Буна јанмырам,
Ағыр бир гәдәрлә үзбәүз олдуг.
Она јанырам ки, о жүн бу бәдһам
Алвәрин дәлләли өзүмүз олдуг.

Б. Ваһабзадә бу күнүн инсаныны һәм ше'риндә, һәм нәсриндә, һәм дә драматуркијасында гаршысыалынмаз бир ма-рагла арашдырыр. Бу дүнјаја «биртәһәр јашамаға» кәлмиш, ичиндәки шәрәфи, чәсарәти һәлә доғулмамыш елдүрән, мән-суб олдугу милләтә дәхли олмајан, Вәтәндашлыг һиссиндән

мәһрум инсан, Б. Ваһабзадәнин дәрин инамына көрә, анти-инсандыр; күчлү, мәғлубедилмәз, әгидәли, еһтираслы «Мән» олмаса, Инсан да јохдур — Инсан о заман вар ки, бүтүн зиддијјәтләринә, сәһвләринә, күнаһларына бахмајараг, дүшүнмә имканы, потенцијасы олан «Мән» вар... Күскүн хәјаллар, мән-лиқсиз адамларын «гара-ғышгырығы», мұһитин шәрәфсизли-ји, заманын гәддарлығы «Мән»ин тарихи стихијасыны, фәрди, јахуд ичтимаи сәләһијјәтләрини онун әлиндән ала билмәз.

Зәнкин мә'нәвијјат, јүксәк интеллект, информатиклик һәмин «Мән»и тәкчә үмүмијјәтлә сәчијјәләндирмәклә галмыр, чох заман онун дахили драматизми, зиддијјәтләри, тәрәддүд-ләри үчүн биләваситә шәрт олур. Вә Б. Ваһабзадәни поези-јадан драматуркијаја кәтирән психоложи сәбәбләр үзәриндә дүшүнәркән диггәти белә бир чәһәт чәлб едир ки, шәхсијјә-тин, дахили «Мән»ин зиддијјәтләри (икиләшмәси), тәрәддүд-ләри, өзү илә полемикаја кирмәси вә с. нә анчаг поезијанын, нә дә анчаг драматуркијанын «инһисар»ына дахил дејил, по-езијадан драматуркијаја кечид Б. Ваһабзадәнин форма-жанр ахтарышларынын истигамәтини, характерини кәстәрир.

Биз бу сәтирләри јазә-јазә Бәхтијары ше'риндән һекајәси-нә, поемасындан драматуркијасына гәдәр мәмнунијјәтлә бир дә охудуг, тәәччүблү олса да, һәмин әсәрләрин јалһыз бир мұәллиф тәрәфиндән јазылдығына инанмадыг — нә гәдәр бөјүк тәәфккүр саһиби оласан ки, бүтөв бир милләтин амал-ларыны, психолокијасыны, ичтимаи-сијаси һиссијјатыны бу гә-дәр әтрафлы, бу гәдәр камил шәкилдә әкс етдирә биләсән, үрәјин нә гәдәр бөјүк ола ки, дүнјанын бу гәдәр дәрдини, ағ-рысыны, изтирабыны, һәјәчанларыны она сығышдыра билә-сән?

Вә дөзәсән...

Оху дәрин-дәрин, дуј дәрин-дәрин,
Вј мәним кәнлүмү тәфтиш едәним.
Дујсан, биләрсән ки, бу ше'рләрин
Ләззәти сәниндир, ағысы мәним.

ШАИР — ЭДЭБИЛЛАТШҮНАС — ФИЛОСОФ

Бехтијар Ваһабзаданин эдәбијјатшүнаслығы онун шаирлијинин давамдыр, лакин шаирлијинин мүгабилиндә эдәбијјатшүнаслығы, бир гәјдә олараг, кәлкәдә галмышдыр; бунунла белә, Б. Ваһабзадәни һәм шаир, һәм философ, һәм дә ичтимаи хадим кими дәрк етмәк үчүн эдәбијјатшүнаслыг фәалијјәти мүәјјән материал верир — биз она кәрә «эдәбијјатшүнаслыг јарадычылыгы» јох, мәһз «эдәбијјатшүнаслыг фәалијјәти» дејирик ки, бураја онун мүхтәлиф вахтларда јаздығы монографија вә мөгәләләрлә јанашы, Бакы Дөвләт Университетиндә мүасир Азәрбајҗан эдәбијјатындан охудуғу, һәр бири бир тәдгигат әсәри сәвијјәсиндә олан мүһазирәләрини, радиодә, телевизидә, ајры-ајры эдәби-елми музакирәләрдә чыхышларыны, мүтәхәссисләрлә адичә сөһбәтләрини вә с. дә дахил едирик.

Елми фәалијјәтини даһа чох мүасир Азәрбајҗан эдәбијјатына һәср етсә дә, Б. Ваһабзадәни Азәрбајҗан эдәбијјатынын ән мүхтәлиф дөврләринә, мәрһәләләринә аид арашдырмалары мөвчуддур — И. Нәсими, М. Фүзули, М. Ф. Ахундов һаггында мүәјјән полемика доғуран, эдәбијјатшүнаслар арасында музакирәләрә, мүбаһисәләрә сәбәб олан мөгәләләри она кәрә дәјәрлидир ки, мүәллиф Азәрбајҗан эдәбијјатшүнаслығыны бүрүјән «архив сүхутуну» позур — милли эдәбијјат тарихинә милләтин букүнкү дүнјакөрүшү, проблемләри сәвијјәсиндән бахмағы тәләб едир, И. Нәсимини дә, М. Фүзулини дә, М. Ф. Ахундову да мүасиримиз кими арашдырыр. Хүсусилә бу үч классик сәнәткар-мүтәфәккирин Б. Ваһабзадә јарадычылыгына әһәмијјәтли тәсири олмушдур десәк, көрүнүр, сәһв етмәрик... «Фәрјад» мәнзум драмында И. Нәсиминин, «Шәби-һичрән» поемасында М. Фүзулинин хәјали образыны јарадан шаир-философун, демәк олар ки, бүтүн әсәр-

ләриндә Нәсими үсјанкарлығыны (әгидәли үсјанкарлығы!), Фүзули мүдриклијини (әгидәли мүдриклији!) көрүрүк. М. Ф. Ахундов исә Б. Ваһабзадә үчүн идеја мөктәбиндән даһа чох сәнәткарлыг мөктәби олмушдур — әсәрләриндә мәчбуријјәт үзүндән һадисәләрин заманыны, јахуд мөканыны, јахуд да һәм заманыны, һәм дә мөканыны дәјишдириб, әслиндә исә Азәрбајҗан халгынын мүасир проблемләриндән бәһс етмәјин тәчрүбәсини мүәллиф ја билаваситә М. Ф. Ахундовдан өјрәнмиш, ја да һәмин тәчрүбә М. Ф. Ахундовдан кенетик олараг она кечмишдир. «Сабаһ адамы — Сәбуһи» мөгәләсиндә Б. Ваһабзадә өзүнәмәхсус бир инчәликлә кәстәрир ки, «Ахундов үчүн јазычылыг мәгсәд дејил, васитә иди» — бөјүк мүтәфәккир «ичтимаи фикрин бүтүн нөвләриндән истифадә едир», «Азәрбајҗана «мүасир тәфәккүр» (дүнја тәфәккүрү!) кәтирди.

Б. Ваһабзадә И. Нәсимидән, М. Фүзулидән, М. Ф. Ахундовдан өјрәндији гәдәр С. Вурғундан өјрәнмишдир...

Лакин С. Вурғун онун садәчә мүәллими олараг галмамыш, «рәсми» арашдырмаларынын (әввәл намизәдлик, сонра исә докторлуг диссертәсијасынын) объекти олмушдур. «С. Вурғунун лирикасы»ндан (1951) «С. Вурғунун јарадычылыг јолу»на (1964) гәдәр әтрафлы тәдгигат апармыш Б. Ваһабзадә бөјүк шаирин вердији материал асасында «мүасир эдәбијјатымызын халг һәјәти илә... мүасир идејаларла нечә бағлы олдуғуну, нә кими һалларда даһа бөјүк уғурлар гәзәндиғыны кәстәрмәклә, тәбии ки, билаваситә букүнкү јарадычылыг проблемләримизин һәлине јардым етмишдир» (Мәһди һүсәјн).

«С. Вурғунун јарадычылыг јолу» илә таныш олан көркәмли эдәбијјатшүнаслар мүәллифин бу елмә јени методлар кәтирдидијини кәстәрмиш, онун (мүәллифин) «тәдгигатчы еһтирасы эдәбијјатшүнаслығы... архив елми сәјәнларын биртәрәфли вә мәһдуд тәсәвүрләринә гаршы јекәлмишдир» (Мәһди һүсәјн) дејә Б. Ваһабзадәни јени типли эдәбијјатшүнас кими тәгдир етмишләр... Она кәрә ки, мүәллифин мәгсәди бәзи сәмәдвурғуншүнаслар кими јалныз мүхтәлиф мүшаһидәләр әсасында норматив үмумиләшдирмәләр апармаг олмамышдыр: о, С. Вурғунун јарадычылығыны аналитик бир тәнгидчи-эдәбијјатшүнас еһтирасы илә шәрһ етмиш, бөјүк шаирин поетикасыны арашдырмыш, бир сыра һалларда исә кифәләт гәдәр мөһкәм мөвгедән С. Вурғуну тәнгид етмишдир. Мәсәләнин бу тәрәфи илә өләгәдар олараг дөврүнүн ән «амансыз»

тэнгидчи-эдәбијатшүнасы Мехди хүсејн јазмышды:

«Бәхтијар Ваһабзадәнин ајры-ајры әсәрләрә вә үмумиј-јәтлә Сәмәд Вурғунун јарадычылығына тэнгиди јанашмағы доғ-рудур, јәни о, елмәз сәнәткарын ајры-ајры чидди гүсурларыны бә'зән һәтта кәскин шәкилдә демәкдән чәкинмирсә, буна мүсбәт бир һал кими баһмағ лазымдыр». Сонра исә бө-јүк тэнгидчи-эдәбијатшүнас «вахтилә Сәмәд Вурғуна гаршы чеврилмиш гәрәзли вә әдаләтсиз иттиһамларын «елми әсас-лар»ыны сон дәрәчә һағлы вә инандырычы рәдд еләјән Б. Ваһабзадәјә» (вә үмумән сонрақы сәмәдвурғуншүнаслара!) белә бир мүдриқ мәсләһәт верир: «Сәмәд Вурғунун өтәри вә мүвәғгәти мотивләрә бә'зән һәдсиз дәрәчәдә ујдуғуну, бөјүк тарихи зәрурәтдән доғмајан ајры-ајры парчаларыны чапа вер-мәјә тәләсдијини, мүәјјән тарихи шәхсијәтләрин ролуну һәд-диндән артығ шиширтдијини гејд еләмәкдән горхмајын. Бу гүсурлар Сәмәд Вурғунун нәһәнк шәхсијәтинин вә зәнкин јар-адычылығынын сигләтинә хәләл кәтирә билмәз, јени әдәби нәсил исә бу гүсурларын һансы сәбәбләрдән ирәли кәлдијини мүтләғ билмәлидир».

Б. Ваһабзадәнин С. Вурғуну тэнгид етмәси бир сыра «ја-рымчығ әдәбијатшүнаслар» арасында вахтилә белә бир фи-кир јайылмасына сәбәб олмушду ки, куја Б. Ваһабзадә С. Вур-ғуну севмир, ону бөјүк шаир һесаб етмир... Биринчиси, Б. Ва-һабзадә кими әгидәли бир инсан С. Вурғуну севмәсә, ону бө-јүк шаир һесаб етмәсә иди, өзүнүн әввәл һәмизәдлик, сонра (шаирин вәфатындан сонра!) докторлуғ диссертасијаларыны С. Вурғунун јарадычылығына һәср еләмәзди; икинчиси, мүх-тәлиф илләрдә мүхтәлиф мәтбуат органларына вердији мү-сәһибәләрдә бөјүк шаир дәнә-дәнә «устадым» адландыр-мазды; нәһајәт, үчүнчүсү, С. Вурғунун јарадычылығ јолуну да-вам етдирмәзди. Вә гејд еләмәк лазымдыр ки, Б. Ваһабзадә «С. Вурғун јарадычылығына тэнгиди јанашмагла» бәрабәр, ону һағсыз һүчумлардан горумушдур, һәм дә нечә кәлди јох, «елми әсаслар»ла горумушдур — Б. Ваһабзадәнин С. Вурғу-на тэнгидчи-эдәбијатшүнас мүнәсибәти јалныз С. Вурғуну јох, Б. Ваһабзадәнин өзүнү дә бир шаир кими мүхтәлиф јөн-ләрдән характеризә едир.

М. хүсејн кәстәрирди ки, Б. Ваһабзадәнин С. Вурғуна һәср олунмуш тәдгигатлары јалныз мүкәммәл әдәбијатшүнаслығ иши дејил. һәм дә С. Вурғундан сонра кәлән әдәби нәслин гүдрәтли бир нүмајәндәсинин бөјүк шаирин хатирәсинә еһти-рамыдыр — һәмин еһтирам, фикримизчә, бир тәрәфдән С.

Вурғунун мүасир Азәрбајчан поезијасындақы тарихи мөвгеји илә бағлыдырса, диқәр тәрәфдән «С. Вурғун мәкәби»нин по-тенциал имканларынын кенишлији илә әлағәдардыр. М. Фү-зули илә М. П. Вагифин синтезиндән ибарәт олан С. Вурғун естетикасы милли әдәби-бәдии тәфәккүрүн тәкамүлүнүн га-нунуајуғун нәтичәси олдуғуна көрә С. Вурғуна мүнәсибәт үму-мән мүасир Азәрбајчан поезијасына мүнәсибәт иди.

С. Вурғундан сонрақы Азәрбајчан әдәбијатынын проб-лемләри Б. Ваһабзадәни јалныз бир тэнгидчи-эдәбијатшүнас кими дејил, һәм дә һәмин дөвр әдәбијатынын өнүндә кедән бөјүк сәнәткар кими дүшүндүрмүшдүр. 50-чи илләрдән сонра јазыб-јаратмыш елә бир Азәрбајчан шаир, насири, јахуд драматургу олмамышдыр ки, Б. Ваһабзадә онун барәсиндә сөз демәсин, өз фикрини билдирмәсин. һәмин сөзүн, һәмин фикрин чари әдәби просесин һәр һансы бир һадисәсини араш-дырмагла јанашы, мүәллифә арха дурмағ, ону кәзләнилә би-лән һүчумлардан мүдафиә етмәк, јарадычылығ имканлары-нын даһа парлаг тәзаһүрүнә шәраит јаратмағ мәгсәди илә де-јилдији, билдирилдији хүсуси вурғуланмалыдыр. Б. Ваһабза-дәнин тэнгидчи-эдәбијатшүнас кими тәләби ондан ибарәт иди ки, мүасир Азәрбајчан әдәбијаты мүасир Азәрбајчанын проб-лемләри илә кет-кедә даһа ардычыл шәкилдә мәшғул олуб, миллиәтин овгатыны әкс етдирсин — мәсәлән, Елчинин «Өлүм һөкмү» романыны охудуғдан сонра мүәллифә јаздығы ачығ мәктубда диггәти она јөнәлдир ки, роман Азәрбајчан миллиә-тинин кечирдији «дәһшәтли бир дөврүн; еләчә дә һәмин дөв-рүн «гәһрәманлар»ынын характеристикасыны верир. 30-чу илләр инсанынын ејбәчәрләшмәсинин әсас сәбәбини мүһит-дә, зәманәдә көрдүјүнә, һағгында данышылан илләрин «гәһ-рәманлар»ына дејил, «онлары бу һала салан заман, мүһит вә шәраит үчүн өлүм һөкмү» чыхардығына көрә Б. Ваһабзадә роман мүәллифини тәғдир едир, «әкәр бу мүһит, бу шәраит (сөһбәт репрессија дөврүндән кедир — Н. Ч.) чәмијјәтдән өз өлүм һөкмүнү алмаса, вај бу дөврдә (бизим дөврүмүз нәзәр-дә тутулур — Н. Ч.) јашајан адамларын һалына» нәтичәсини чыхарыр.

Ачығ мәктубда Б. Ваһабзадәнин тэнгидчи-эдәбијатшүнас үслубуну сәчијјәләндириән бир әләмәт дә вар — бу өз һәјәт-јарадычылығ тәчрүбәсинә биләваситә истинад етмәкдән, фәр-ди «мән»ини, субјектив мүнәсибәтини габартмағдан ибарәт-дир... «Өлүм һөкмү» романыны һәвәслә, амма тәләсмәдән,

һәр мөтләби, һәр еһамы ичә-ичә, ағыл вә һисс сүзкәчиндән кечирә-кечирә охудум. Јашадығым ачы күнләри, горхулу вә телаш долу илләри јенидән јашадым вә дәрһал сәнин јашыны дүшүнүб һејрәтләндим... Сән о илләрин мүсибәтләрини о гәдәр тәбии гәләмә алмысан ки, бунлар өзүндән јашлыларын сөһбәтләриндән дејил, јалныз шәхси мүшаһидәнин мәнсулу ола биләр — гәнаәтинә кәлмәмәк олмур.

Субјектив мүнасибәтин бу чүр активлији Б. Ваһабзадә тәнгидинә емоционаллыг, әдәби-бәдии һадисәјә чевик мүдахилә вә тәнгидчи мөвгејинин ајдынлығыны кәтирир ки, буна Азәрбајҗан тәнгидинин һәмишә бөјүк еһтијачы олмушдур.

Дүнја әдәбијатынын көркәмли нүмајәндәләри һаггында Б. Ваһабзадәнин мүхтәлиф мүнасибәтләрлә јаздығы мәгаләләр, гөјдләр, бир тәрәфдән онун әдәбијатшүнаслыг марағынын кенишлијини кәстәрирсә, диҗәр тәрәфдән, милли идеаллара һәдсиз сәдагәтли бир әдәбијат хадиминин «кәнар» әдәбијата мүнасибәтини өјрәнмәк бахымындан диггәти чәкир.

Азәрбајҗанда о гәдәр дә тәнынмајан мүасир југослав шаири, ичтимаи хадими, јарадычылығыны өјрәниб бир сыра ше'рләрини Азәрбајҗан түркчәсинә чевирдији Тоне Павчек һаггында јаздығы мәгаләдә Б. Ваһабзадә кәстәрир ки, шаири дөһшәтә кәтирән проблемләрдән бири кәндин өз тәбии симасыны кет-кедә итирмәсидир — «Анама» ше'риндә узун мүддәтдән бәри кәндә кәлә билмәмәсиндән сөз ачан шаир бир заман евләринин үстүнә кәлкә салан албалы ағачыны хатырлајыр: һәмин ағачын артыг гурудуғуну сөјләјиб буну көзәл дүј-ғуларын, һиссләрин өлмәси илә әлагәләндирәрәк тәәссүфләнир; беләликлә, шаир адичә ағачын гурумасы факты илә инсанын мө'нәви ашынмасыны, тәбиәтә гаршы лагејдлијинин фаҗиәсини тәсвир едир... Б. Ваһабзадә «кәнар» әдәбијатда да Азәрбајҗанын проблемләринә охшар проблемләр көрүр, диггәтини, әсасән, һәмин проблемләр үзәриндә чәмләшдирир — југослав шаиринин етник көк, сој, нәсил сафлығы, инсанын өз милләтиндән, иргиндән ајрылмасы тәһлүкәси барәдә јаздығы ашағыдакы мисралар Азәрбајҗан шаир-әдәбијатшүнасыны она көрә дүшүндүрүр ки, бу һиссләр ејни заманда онун мәнсуб олдуғу милләтин һиссләридир:

Бирбаша јаньна улу бабамын
Бир јол ахтарырам, — јолларын башы,
Иргиндән, сојундан үзүлсә өкәр,
Јоллар думән олар, јолчу да нашы.

Тоне Павчек барәсиндә сөјләдији «һәр шејдән јазыр вә гәләмә алдығы һәр шеји фәлсәфи јүксәклијә гәлдыра билир. Она көрә ки, әсл шаирдир!» фикринә кәлдикдә исә ону әла-вә едә биләрик ки, һәмин фикир ејнилә онун мүәллифинә (Б. Ваһабзадәјә) дә аиддир.

Б. Ваһабзадә әдәбијаты, үмүмән сәнәти бир шаир-сәнәткар кими дүјүр, алим-философ кими тәһлил едир, ичтимаи хадим — Вәтәндаш кими дәјәрләндирир. Вә онун тәнгидчи-әдәбијатшүнас тәләби Азәрбајҗан мө'нәвијатынын, ичтимаи-естетик тәфәккүрүнүн мүасир тәләбләри илә сәсләшир: Б. Ваһабзадәнин гәнаәтинә көрә, биринчиси, әсәр һисслә ағлын вөһдәтиндән, јахуд мүбаризәсиндән јаранмалы, охучуну һәјчәнләндирмәли, дүшүндүрмәлидир; икинчиси, проблемин гојулушундан тутмуш һәллине гәдәр фәлсәфи јүксәклик, аналитиклик көзләнилмәлидир, чүнки һәмин јүксәклијә гәлхмајан әсәр мүкәммәл әсәр дејил; үчүнчүсү, сәнәткар һәм миллилик, һәм дә мүасирлик мөвгејиндә дајанмалыдыр... Б. Ваһабзадәнин бир тәнгидчи-әдәбијатшүнас кими ајры-ајры әсәрләрин, үмүмән мүасир әдәби просесин гаршысына гојдуғу, јухарыда һаггында сөһбәт кәдән тәләбләр онун сәдәчә әдәбијат адамы дејил, конкрет мәсәләјә мүнасибәтдә үмүмән сәнәт философу кими чыхыш етдијини кәстәрир — фәлсәфи тәфәккүр онун ше'рләриндән башламыш мүхтәлиф мөвзулу мәгаләләринә гәдәр нә јазмышса, һамысынын бүтүн тохумаларына һопмушдур...

* * *

Бәхтијар Ваһабзадә мүасир дөврүн бөјүк философларын-дан биридир — һәм дә бурада сөһбәт «шаирин философлуғу»ндан кетмир, Б. Ваһабзадәнин философлуғу мүстәгил философлуғудур... Онун үмүмән чәмијјәт, хүсүсән Азәрбајҗан чәмијјәти барәдәки мүлаһизәләри, бир гәјдә олараг, мүкәммәл фәлсәфи тәфәккүрүн тәзаһүрүдүр — чәмијјәтин игтисади, ичтимаи-сијаси, сосиал, һүғуи, мө'нәви өзүнүтәшкили, дөврүн, заманын чәмијјәт гаршысына чыхардығы мүрәккәб проблемләр, онларын һәлли, бәшәријјәтин тәкамүлү, етник-милли мүнасибәтләр, мүхтәлиф милләтләрин тәлеји вә с. мәсәләләр Б. Ваһабзадәни узун илләр дүшүндүрмүш, онун философ мөвгејинин мүөјјәнләшмәси үчүн башлыча амилләр олмушдур. Нечә ки, алман философлары өз чәмијјәт фәлсәфәләрини алман чәмијјәти үзәриндә гурмушлар, Б. Ваһабзадә дә һәмин

фәлсәфәни Азәрбајҗан чәмијјәтинин тәһлили әсасында гур-маға чалышмышдыр:

«Биз узун илләр жалныз мадди еһтијачларымызы өдәмәк һаггында фикирләшмиш — бүтүн дүнја үчүн ади олан бир чүт ајгабы, јахуд ади јашајыш үчүн вачиб олан гита маддәләри тапмаг, балаларымызы өрсәјә чатдырмаг арзусу илә јашамышыг, мә'нәви еһтијачлар барәдә дүшүнмәјә исә нә вахтымыз олуб, нә дә тәләбимиз». Вә философ давам едир: «Инсанларда мә'нәви зәнкинлијә тәләбин олмамасы инсан чәмијјәтинин јохсуллашмасы дејилми? Чәмијјәт үчүн бундан да бөјүк кәсир олармы?».

Азәрбајҗан чәмијјәтинин өн мүхтәлиф проблемләринә јахындан бәләд олан Б. Ваһабзадә һәмин проблемләрин бир гисмини етик проблемләр кими тәгдим едир вә онларын сәбәбини «чәмијјәт субъективнин, әкәр белә демәк мүмкүнсә, «әхлагсызлашма»сында ахтарыр.

Чәмијјәтшүнас-философ јазыр: «Бу күн тәәссүфлә демәлијәм ки, башгасынын ағры-ачысыны һисс етмәк, көмәксизә өл узатмаг, јардым көстөрмәк кими инсани һиссләрә биканә олмуш, дәдә-бабамыздан мирас галан шөфғәт дүјүсуну коршалтмышыг. Бунун да нәтичәсиндә һәр кәс өз һаггыны өн планә чәкмиш, чәмијјәт вә инсанлыг гаршысындакы борчуну унутмуш, «мәнәм»лик вә худбинлик инсанын әсас кејфијјәтләринә чеврилмишдир».

«Вичдан, намус вә ләјәгәт» мәгаләсиндә әксини тапмыш бу мүлаһизә Б. Ваһабзадәнин илләр боју Азәрбајҗан чәмијјәти үзәриндә апардығы объектив мүшаһидәләрин нәтичәсидир — мүәллифин мәсәди мәнсуб олдуғу халгын дүшдүју бужүнкү аномал әхлаги вәзијјәти көстөриб, онун арадан галдырылмасы јолларыны арамагдыр, чүнки ајры-ајры өвладлары худбин «мәнәм»лик хәстәлијинә тутулмуш бир халг һеч вахт милләт ола билмәз... Вә бир гајда олараг, чәмијјәтин игтисади, ичтимаи-сијаси, мә'нәви сағламлыгы онун әхлаги сағламлыгындан ирәли кәлир...

М. Ф. Ахундзадәнин «Кәмалүддөвлә мәктублары»нда, Ә. Ф. Не'манзадәнин бир сыра мәгаләләриндә олдуғу кими, Б. Ваһабзадә дә чәмијјәт барәсиндәки объектив фәлсәфи мүлаһизәләр еһтираслы Вәтәндәшлиг дүјүсуну илә тәзаһүр едир, беләликлә, фәлсәфә публисистләшир ки, бу, Азәрбајҗан түрк тәфәккүрү үчүн характерик һал олуб милли ичтимаи шүүрун тәкамүл-мүчәррәдлик сәвијјәси илә әләгәдардыр.

Б. Ваһабзадә фәлсәфәни бизим бир сыра «философлар»ымыз кими, «Афанасјевин дәрслији»ндән өјрәнмәмишдир — о, тәбиәтән милли философдур... Әлбәттә, биз Бәхтијар фәлсәфәсинин мәншәји үзәриндә дәјаныб кениш тәһлил апармаг фикриндә дејилик, анчаг гејд етмәк вачибдир ки, онун кифәјәт гәдәр мүкәммәл фәлсәфи мүһакимәләри һансыса субъектив дүшүнчә овгатынын мәнсулу дејил, дәрин көкләрә малик Азәрбајҗан фәлсәфәсинин, ичтимаи фикринин өзүнә-мәхсус тарихи нәтичәси, јекунудур.

Јухарыда гејд едик ки, Бәхтијар Ваһабзадә дүнјаја шаир кими кәлмишдир, анчаг ону да гејд етмәлијик ки, бу, мәсәләнин үздә олан тәрәфидир, — она ше'р јаздыран емосија өз характери е'тибарилә фәлсәфи мәзмунлу емосијадыр вә јарадычылыгынын хронологји тәһлили көстөрир ки, кәнч Бәхтијар даһа чох һиссини јаздығы һалда, аһыл Бәхтијар фикрини јазыр, «дүшүнчә шаири» (Р. Рза) кими чыхыш едир. Она көрә дә Б. Ваһабзадә ше'рләринин поетик тәһлилә нә гәдәр еһтијачы варса, фәлсәфи тәһлилә еһтијачы ондан бир нечә дөфә чохдур, зәнниндәјик.

Дүнја, инсанын дүнјада јери һәм Шәрг, һәм дә Гәрб фәлсәфәсини әсләр боју дүшүндүрән проблемләр олмушдур — һәмин проблемләр Б. Ваһабзадәни һәм бир шаир, һәм шаир-философ, һәм дә бир философ кими марагландырмышдыр; бир сыра һалларда исә, Азәрбајҗан халг поезијасындакы кими, емосијанын шаир, јохса философ емосијасы олдуғуну мүәјјәнләшдирмәк чәтиндир:

Кечир мөгамлар да күндә јүз әлдән,
Һансы кизли әлдир позан, дүзәлдән?
Сәнин күвәндијини дүнја өзәлдән
Әкилән, бичилән зәми дејилми?

Дүнја һаггында чох дејилиб, чох јазылыб. Ашыг Аббас Туфарганлыдан Сәмәд Вурғуна гәдәр чох бөјүк сәнәткарлар олдуғча мүчәррәд бир суала — «дүнја нәдир?» суалына чаваб вермәјә чәһд едибләр, лакин һәмин чавабларла дүнјанын нә олдуғуну сөјләмәкдән өнчә өзләринин ким олдуғуну көстөрибләр... Бәхтијәр да о чүр...

...Дүнја нәдир? «Әкилән, бичилән зәми»ми?..

Шаир-философ кимдир? «Күвәндијини дүнја»нын «өзәлдән әкилән, бичилән зәми» олдуғуну дүшүнәнми?..

Дүнјанын хошбәхтлији дүшүнән, ја дүшүнмәјән инсанын

елиндөдир?.. Дүшүнөн инсанын! Јох, дејесөн, дүшүнмөјөн ин-
санын!..

Бәхтијар, гүдрәтин әглә күвәнди,
Көјләрин әсрары јерләрә енди.
Бир түкдөн асылыб талејин инди,
Инсан әмәлине каш дозә дүнја.

Б. Ваһабзаде ағын, дүшүнчәнин, дүнјаны мүкәммәл ид-
ракын, дәрракәнин тәрәфдарыдыр, анчаг бир шәртлә... о
шәртлә ки, ағыл, дүшүнчә, идрак әхлаглы (!) олмалыдыр. Вә
онун дәрин инамына көрә, шәрә хидмәт едән ағыл — анти-
инсандир, бәшәријјәтин әлејһинә јөнәлмиш елм — анти-елм-
дир.

Бу бахымдан онун «Баш» вә «Елм — әхлаг» ше'рләри хү-
сусилә диггәтләјигдир. Инсан әзаларынын «бәдәндән-бәдәнә
көчүрүлмәси»ндән, кәләчәкдә машын һиссәләри кими, ап-
текдә сатыла биләчәјиндән сарсылан, «ана тәбиәтлә бәһсә
кирән», «тәбиәтин аһәнкени позан» тәбабәтин чәмијјәти ағыр
мә'нәви-әхлагы бәлалара дүчар едә биләчәјиндән дәрин на-
раһатлыг кечирән шаир өзүнәмәхсус еһтираслы һөјәчанла де-
јир:

Инсанын адына, шәрәф-шәһанна
Дејирәм, кәлмәзми бундан бир ләкә?
Бир надан күвәниб өз имканына
Даһинин башына көз дикди бәлкә?..

Даһинин бејнине ган сызды бирдән,
Чаһил дә гәзәјә дүшдү һәмән күн.
Чаһилин башыны өз бәдәниндән
Ајырдыг, даһини јашатмаг үчүн!
Нә дејәк?

Ким олдү?

Даһи, ја чаһил?

Һансына јас тутсун гоһум-гардашы?
Дирилән ким олдү?
Бу кч сирр дејил,
Даһинин бәдәни, чаһилин башы.

Даһи јашајачаг бир надан кими...
Кимә алдадырыг бурда биз, кими?
Чаһилин башыјла, дүшүнчәсилә
Јашајан о даһи јенә даһими?

Һаны о әввәлки әгидә, мәсләк?
Әкәр фикри јохса, өзү сағмыдыр?
Јашамаг хәтринә фикри дејишмәк,
Мәсләки дејишмәк јашамагмыдыр?

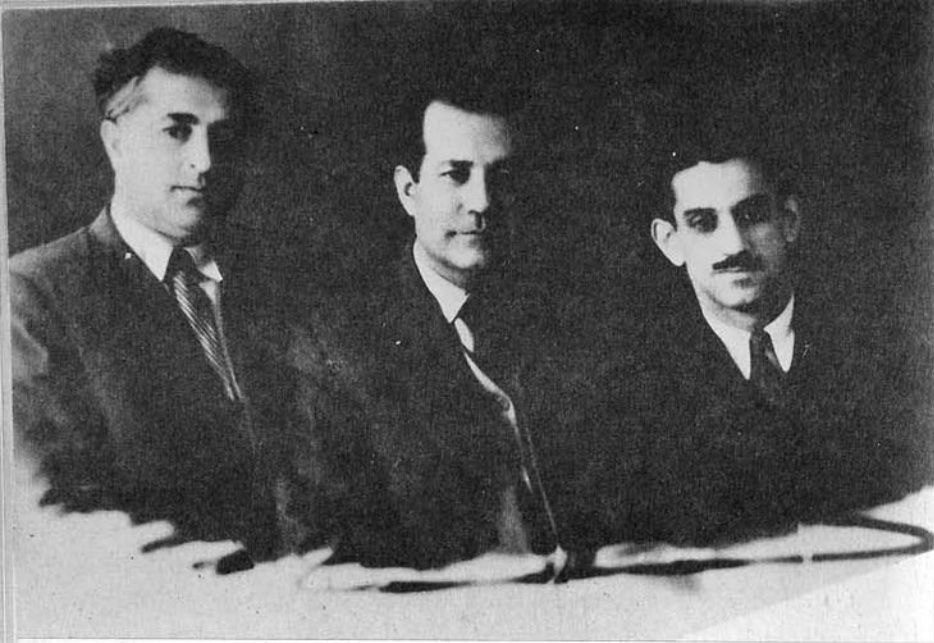
Азәрбајҹан Республікасынын Президенти Һејдәр Әлијев вә
Бәхтијар Ваһабзadə. 1994.

Түркіјә Республікасынын Президенти Сүлейман Демірәл вә
Бәхтијар Ваһабзadə. 1995.

Б. Ваһабзadəнин 60 иллик јубилеји мүнәсибәтилә зијәфәтлә.
Сағдан: Б. Ваһабзadə, Назим Ибраһимов, Чинкиз Ајтматов,
Елдар Салајев. 1985.

Илјас Өфөндијев, Мехди Һүсејн вә Бәхтијар Ваһабзәдә. 1962.

Б. Ваһабзәдә вә Олјас Сүлејменов. 1987.

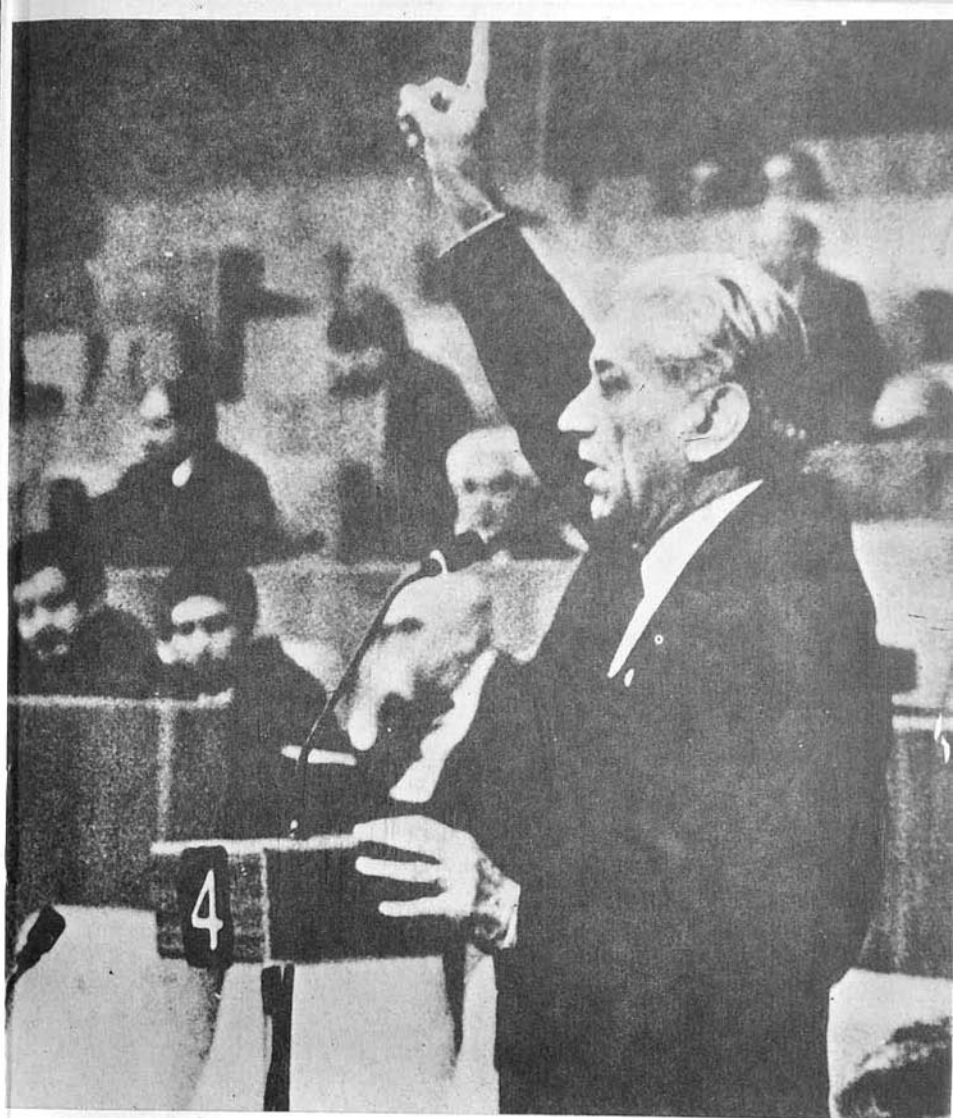
Сүлејман Рәһимов вә Б. Ваһабзәдә. 1960.

Шаир оглу Азәрлә. 1995.

Б. Ваһабзаде və Низами Чәфәров. 1995.

Али Советин сессиясында. 1991.

Шаир нөөөлөрү илө. Өн сырада: Лалө, Диларө, Маймуд,
2-чи сырада: Алакоз, Бөхтижар, Адилө.

«Елм — эхлаг» ше'риндө дө тәбиәтө гаршы зоракылыг, онун ганунларыны дәжишдирмәк чәһдләри мө'нәви-әхлагы мөвгедән гәтијјәтлә рәдд едилир. «Елм әсри», «кәшфләр әс-ри»нин өвлады олан шаир һәр заман елмә күвәнир. Лакин елм «әхлага, гәјдәја тохунанда» шаир она үсјан едир. Бурада шаир сөзү мütәфәккир-философ кәламына чеврилир:

Тәбиәт һәмишә тәзәдир, тәзә,
Биз үз чевирмәјәк бу тәзәликдән.
Елм әхлаг илә дуруб үз-үзә,
Инди биз һансына һагг верәк көрән?..

Бир шеј ки, сахтадыр, ондән нә фајда —
Сахтанын нә јөнү, нә е'тибары;
Әјнимиз, башымыз кәмјалашса да,
Мајамыз, көкүмүз саф галсын бары.

Анадыр, демәли, күчлүдүр торпаг,
Ондадыр әлачы ахы һәр шејин.
Кәлини тәбиәтин өзүндән алаг
Давл-дәрманыны һәр шикәстлијин.

Бөхтижарын фәлсәфи тәфәккүрүндө Инсан, бир мәхлуғ олараг, чох мүрәккәб тәбиәтә маликдир, — о, дүнјаны, мүһити дәрк едә-едә өзүнүидрака јахынлашыр, лакин һеч вахт буна чата билмир, чүнки идрак нәһәјәтсиздир, түкөнмәздир (биз бу гәнаәтдәјик ки, Б. Ваһабзадәнин лирик «мән»и ејни заманда онун фәлсәфи «мән»идир); идрак түкөнәндә инсан Инсанлыгдан чыхыр, әхлагсызлашыр, симасызлашыр, һәгигәтин јох, гәбаһәтин архасынча кедир.

Инсанын Инсанлыгдан чыхмасы, чәмијјәтдә гәбаһәтин артмасы дүнјанын бөјүк философларыны, ичтимаи хадимләрини һәмишә нараһат етмишдир вә Б. Ваһабзадәнин ашағыдакы мисралары, һеч шүбһәсиз, бу нараһатлығын, никаранлығын уғурлу поетик ифадәсидир:

Горхурам, дүнјада бир заман кәлә,
Инсанлар јашаја, инсанлыг өлә...

Шаир-философу һәмин гәнаәтә кәтириб чыхаран нәдир? Көрәсән, доғруданмы сон заманлар чәмијјәтдә елә һадисәләр баш верир ки, онун нәтичәсиндә Инсанлыг өлүм тәһлүкәси илә үз-үзә дајаныр?.. Чәмијјәтин тәкамүл мәнтигинә зидд олан ингилаблар, репрессиялар, әдаләтсиз мүһарибәләр, истилалар, етник мұнагишәләр, бир тикә чәрәк үстүндә дидишмәләр вә с. вә и.а. ...Бүтүн бунлар вахтилә «тәмәддүнүн сону вәһшәтмидир, нәдир, илаһи!» дејиб һәјәчанланан бөјүк Мә-

һәммәд һадијә һагг газандырдығы кими, «горхурам, дүнјада бир заман кәлә...» дејән Б. Ваһабзадәјә дә һагг газандырыр.

Суал олунар: Әфлатун, Әрәсту, Эл-Фәраби, Ибн-Сина, Ибн-Рүшддән А. Шопенһауерә, Ф. Нитшәјә, нәһајәт, экзистенциалистләрә гәдәр дүнјанын бөјүк философларыны дүшүндүрән Инсан проблеминә мүасир Азәрбајчан мүтәфәккири орижинал бир мүнасибәт кәстәрә билirmi?

Чаваб: Шүбһәсиз, кәстәрир... Б. Ваһабзадәнин Инсан проблеминә фәлсәфи мүнасибәтинин орижиналлығы, биринчи нөвбәдә, Инсана милли әхлагын, мә'нәвијәтын мөһсулу кими бахмасында тәзаһүр едир — милли көкә бағлылыг, ән'әнәви (рекионал) һәјәт тәрзи илә мүасир (планетар) һәјәт тәрзинин һармонијасы, шәхсијәтин чәмијјәтдә өзүнүфадә имканларынын кенишләнмәси, чәмијјәтин шәхсијәт, шәхсијәтин чәмијјәт үчүн мәс'улијјәт дашымасы вә с. мөсәләләрлә әләгәдар мүлаһизәләри Бәхтијарын Инсан концепсијасыны мүәјјән едир. Һәммин мүлаһизәләрә көрә, Аллаһ Инсаны мә'нөн күчлү, гүдрәтли јаратмыш, она тәбии јүксәлиш стимуллари вермишдир, бунунла белә, о, мүхтәлиф манеәләри дәф етмәли, ән әввәл, өзүнә галиб кәлмәлидир...

Јаз ајлары чағылдајан селмисән?
Бу дүнјаны ојунчағмы билмисән?
Һәјәт сәни күлдүрәндә күлмүсән,
Һүнәрим вар, ағладанда күл көрүм.

Б. Ваһабзадәнин фикринчә, Инсан һәјәтын көзүнүн ичинә дик бахмағы бачармалыдыр, күндәлик һадисәләрин, мигјасындан, характериндән асылы олмајараг, ојунчағына чеврилмәлидир, өзүнә һесабат вермәли, етдији күнаһлардан тәмизләнмәлидир (јә'ни, күнаһына һагг газандырыб, нәтичә е'тибарилә онун ичиндә боғулмамалыдыр)... Бүтүн бунлар бир гәдәр Ф. Нитшенин Инсан концепсијасыны хатырлатса да, бөјүк алман философунун һәммин концепсијасындакы егонизм Б. Ваһабзадәдә јохдур... Бәхтијар Ф. Нитшенин «әхлагсыз» «фөвгәл'инсан»ына гаршы өзүнүн «әхлаглы Инсан»ыны (Вәтәндашы!) гојур.

Алман философу «фөвгәл'инсан»ын бахышларыны ифадә едәрәк јазырды: «Биз нә моралистик, нә дә аллаһа инанырыг, анчаг сүрү инстинктиндән ирәли кәлән дини дә, әхлагы да мүдафиә едирик: иш бурасындадыр ки, онларын көмәји илә елә бир инсан чинси һазырланыр ки, әввәл-ахыр бизим әлимизә кечәчәк». Б. Ваһабзадә ингилабчыдан даһа чох тәкамүлчү ол-

дуғуна көрә Инсана бу чүр експериментал психоложи мүдахиләни гәбул етмир... Һәр һансы сијасәтин тә'сири алтында «мангуртлашмыш» инсанлардан ибарәт чәмијјәт, Б. Ваһабзадәјә көрә, мә'нәвијәтсыз, әхлагсыз чәмијјәт олдуғу кими, һәммин чәмијјәти төрәдән сијасәт дә мә'нәвијәтсыз, әхлагсыздыр.

...Чәмијјәти идарә едән инсан (ичтимаи-сијаси хадим!) «ашағыдакылар»ы мангуртлашдырыб өзүнә табе етмәк принципи көтүрүрсә, һәммин чәмијјәти мә'нәви кәләјә чевирир.

Күрсү галыр, отуранлар дәјишир,
Кәлән дејир, кәлишмәлә јаз олуб.
Вирчә или баша вуруб гынгырыр:
«Дәјишдирдим, әјри дәнүб дүз олуб».

...Мә'нәви кәлә олмуш чәмијјәт «јухарыдакылар»ын һәр чүр азғын һәрәкәтләринә она көрә дөзмүр ки, онларла разылашыр, она көрә дөзүр ки, нормал јашамаг еһтирасыны итиәиб иллүзијалара гапылыр — һәммин чәмијјәт јаландан һәјәчәнланмағы, јалан данышмағы өјрәнир, әхлаги мәс'улијјәтини итириб декенерасијәја уғрајыр. Јаланын ајаг тутуб јериди-и, сахтакарлығын мејдан суладығы бир чәмијјәтдә (әкәр бәтәдирсә, Азәрбајчан чәмијјәтиндә дә!) заман һәгигәтин әлејтинә ишләјир:

Кәрдүн вахтын фитнәсини, фе'лини,
Еј Бәхтијар, сахла көрәк дилини.
Сындырыблар һәгигәтин белини,
Инди дәнүб ағызларда сөз олуб.

Б. Ваһабзадәјә көрә, һәгигәт нә гәдәр ачы олса да, һәгигәтдир; јалан нә гәдәр ширин олса да, јаландыр. Вә Јаланла идарә олунан чәмијјәтдә һәгигәтә инамдан данышмаг мүмкүн дејил...

Биз Б. Ваһабзадәнин фәлсәфәсинә ендикчә онун өзүнә мәхсус «идрак нәзәријјәси» олдуғу фикринә кәлдик — бу нәзәријјәнин һәртәрәfli арашдырылмасыны мүтәхәссисләрин өһдәсинә бурахыб, диггәти анчаг бир нечә мәгама чәлб едәчәјик...

Б. Ваһабзадәјә көрә, идрак, һәр шејдән әввәл, һәгигәтин нәдән ибарәт олдуғуну мүәјјәнләшдирмәјин јекәнә дүзкүн јолдур вә она көрә дә Инсаны инсан, чәмијјәти чәмијјәт едән әләмәтләрдән биринчиси дәрракәдир — дәрракәсиз инсан, јахуд чәмијјәт ја интуисијанын, ја да шәраитин әлиндә әсирдир, фәрди идракла чәмијјәт мигјасында идрак бири дикәринин сәвијјәсини мүәјјән едир;

— икинчиси, һәр бир милләтин мә'нәви, интеллектуал характери илә шәртләнән идрак өзүнәмәхсуслуғу мөвчуддур, лакин бу, үмумбәшәри (бејнәлмиләл) идракын мөвчудлуғуну истисна етмир;

— үчүнчүсү, схематик — реалист идрак өз-өзлүжүндә нә гәдәр объект идрак формасы олса да, Инсан идракынын бүтүн имканларыны өкс етдирмир — идрак просесиндә романтик чаларларын иштиракы ону (идракы) һәгигәтдән узаглашдырмыр, әксинә, она (һәгигәтә) јахынлашдырыр;

— дөрдүнчүсү, идрак бу вә ја дижәр һадисәнин маһижәтинә, мајасына јөнәлмәдикчә заһири әләмәтләри схемләшдирир, системләшдирир, анчаг мәсәләнин мәғзи кәнарда галыр, — маһижәт һадисәдән әввәлдир;

— бешинчиси, идрак емосионал олмалыдыр (һисси идрак!), она кәрә ки, емосијасыз идрак һәгигәти јох, онун снәлетини верир...

Шүбһәсиз, бурада орижинал олмајан, мүхтәлиф фәлсәфә мәктәпләринин «идрак нәзәријјәләри» илә сәсләшән, һәтта онлары тәкрар едән мәғамлар да вардыр, лакин бүтөвлүкдә көтүрәндә, Б. Ваһабзадә «Идрак»ын нә олдуғуну өзүнәмәхсус шәкилдә тәсәввүр едир. Вә һәммин тәсәввүр, системлилијинә кәрә, фикримизчә, нәзәријјә сәвијјәсинә јүксәлир ки, бир даһа тәкрар едирик, мүтәхәссисләрин һәммин мәсәлә әтрафында фикир мүбадиләсинә еһтијач дујулур.

Б. Ваһабзадә фәлсәфәси онун ше'рләриндән публисистикасына, ичтимай-сијаси фәалијјәтинә кечир, үмумән, бүтүн өзүнүифадәсинә күчлү фәлсәфи тон верир — әкәр бу фәлсәфилик олмаса иди, Бәхтијар Бәхтијар олмазды... **Шаир Бәхтијарла Ичтимай хадим — публисист Бәхтијар һарадан башлајырса-башласын, нәтичә е'тибарилә, философ-мүтәфәккир Бәхтијара кәлиб чыхыр. Вә көрүнүр, Бәхтијарын мәғзи, маһижәти онун философлуғунда — мүтәфәккирлијиндәдир...**

Мүшаһидәләр көстәрир ки, «Бәхтијарын һәјата елми-фәлсәфи бахымдан нүфузу јалныз мүһакимәләриндә, бәдии мән-тигиндә, поетик синтаксисиндә дејил, һәм дә конкрет шәкилдә елми үслуба мәхсус лексикадан, мүхтәлиф дүшүнчә саһәләри илә бағлы терминологи лүғәтдән истифадәсиндә көрүнүр» (профессор Тофиг һачыјев) — онун ше'рләриндә, драматуржијасында, публисист мәғаләләриндә елми-фәлсәфи әнлајышларын чохлауғу Б. Ваһабзадә төфәккүрүнүн төкчә сәвијјәсини јох, һәм дә типолокијасыны өкс етдирир:

Дүңја биһа оландан кечә-күндүз чальшдыг,
Ашылмајан дағлары ашдыг биз ағлымызла.
Һәр әзаба татлашыб, һәр зилләтә алышдыг,
Зүлмәтләрин ичиндән ачдыг из ағлымызла.

...Дедик, даһа бу дүңја идрака мөчһул дејил,
Билмәдик, сиррләр вар, биз кирәси кол дејил,
Дөшүмүзә чох дөјүб дедик, даһа гул дејил,
Тәбиәтә һакимјак һүдүдсуз ағлымызла.

Камал артыр күнбәкүни, дујгуларса дәрбәдәр,
Инсан ағылланьпича аддымбашы сәһв едәр.
Әгрәб өз зәһәрилә өз-өзүнү мәһв едәр,
Өзүмүзә гәнәмијик инди өз ағлымызла.

Көрүндүјү кими, ше'рдә, демәк олар ки, сөзләрин, ифадәләрин һамысы мүстәгим мә'насында, аз гала елми-терминологи функцијада чыхыш едир вә бу да мәтни һиссин дејил, ағлын емосијасы үзәриндә көкләјир.

КӘНЧЛИЈИН МӘ'НӘВИ МҮӘЛЛИМИ

Бәхтијар Ваһабзадә он илләр боју сөзүн һәм мүс-тәгим, һәм дә кениш мә'насында мүәллим олмушдур — онун характери, дүшүнчә типолокијасы мүәллимлијә тө'сир кестәр-дији кими, мүәллимлији дә шәхсијјәтинә тө'сирсиз галмамыш-дыр.

...Ити аддымларла аудиториаја дахил олуб төләбәләри са-ламлајан, дәрһал мұһазирәјә кечән, мүасир Азәрбајҗан әдә-бијјатынын мүхтәлиф мәсәләләри барәдә һеч бир «програ-м нормативлији»нә сығмадан һәјәчанла данышан, тез-тез кәна-ра чыхыб мүрәккәб әдәби-ичтимаи проблемләр галдырараг аудиториајаны дүшүнмәјә вадар едән Бәхтијар мүәллимин су-рәти, јәгин ки, онун минләрлә төләбәсинин јаддашындан һеч заман зилинмәјәчәк. Вә Б. Ваһабзадәнин бир мүәллим кими ән мұһүм хидмәти ондан ибарәтдир ки, төләбәләрә јалныз информасија вермәклә кифәјәтләнмәмиш, онларда милли дү-шүнчә мәдәнијјәти вә әгидә тәрбијә етмәјә чалышмышдыр. һеч шүбһәсиз, төләбәләри Бәхтијар мүәллимин тез-тез ишләт-дији ашағыдакы сөзләри јахшы хатырлајырлар: «Ајағынызы торпаға бәрк басын, бу сизин торпағыныздыр...».

Аудиториајанын һәмин сөзләрин тө'сириндән доған һәјә-чаныны тәсвир етмәк чәтиндир, һәтта демәк олар ки, мүмкүн дејил.

Бу сәтирләрин мүәллифинә Бәхтијар мүәллимин төләбәси олмаг, онун мұһазирәләрини динләмәк, онунла полемикаја кирмәк вә она имтаһан вериб «ә'ла» гијмәт алмаг хошбәхт-лији нәсиб олмушдур...

Бир дәфә Бәхтијар мүәллим мұһазирәсини кәсиб фикрә кетди вә һеч кәсин көзләмәдији һалда аудиториаја гәрибә бир суал верди: «Сиз һеч дүшүнүрсүнүзмү, нә үчүн Гәрб бу

гәдәр инкишаф едиб, Шәрг исә кери галыб, ја лүт кәзир, ја да әјнинә кејмәјә шалвары Гәрбдән алып?».

Гәфил суалдан һамы чашды, мүәллимин дајаныб суалына чаваб көзләдијини көрәндә исә башлар ишләмәјә башлады, анчаг, дејәсән, бир шеј чыхмырды. Бирдән арха сыраларда-кы төләбәләрдән бири тәрәддүдлә дилләнди: «Бәхтијар мү-әллим, Шәрг истидир, көрүнүр, она көрә дә еһтијач...», Бәх-тијар мүәллим вердији чаваба о гәдәр дә инанмајан төләбә-нин сөзүнү кәсиб: «Әһсән! Сән тапдын», — деди, — «бизим бу күнә дүшмәјимизин сәбәби инкишафа еһтијачымызын ја аз олмасы, ја да олмамасыдыр... Халгын да мүстәгил миллә-тә чеврилмәси үчүн онун милли еһтијачы олмалыдыр, јохса «әј халг, мән өлүм, ирәли кет», демәклә һеч кәс ирәли кедән дејил». Сонра әләвә етди: «Бакыда шалварымызы ермәни ти-кир, евимизи ермәни тө'мир едир... Мән билирсизми һабиле нијә сеvirәм, чүнки о, каманы ермәнинин әлиндән алды». Сонра да «Еһтијач!.. Еһтијач!.. Еһтијач!..» деди...

Ешитдик, биздән сонракы курсда төләбәләр Бәхтијар мү-әллимдән сорушублар ки, нә үчүн Сиз, бир тәрәфдән, Азәр-бајҗан халгынын кечмишдә олдуғу кими, мүасир дөврәдә дә бөјүк шәхсијјәтләр јетирдијини кестәирсиниз, дикәр тәрәф-дән, халгы кери галмагда, өз проблемләрини анламамагда кү-наһландырырсыныз?.. Бәхтијар мүәллимә төләбәләрин сөзү, көрүнүр, ләззәт еләдијиндән күлүмсүнмүш вә чаваб вермиш-ди: «Шәкидә бир философ вар, о дејир, биз елә милләтик ки, дәлымыза дал чатмаз, габағымыза габаг...».

Ешидәндә тәәсүфләндик ки, нијә һәмин суалы Бәхтијар мүәллимә биз вериб, һәмин чавабы алмадыг. Әкәр белә ол-сајды, бу суал-чаваб тарихә бизим адымызла дүшәрди...

Төләбәләрлә — милләтин габагчыл кәнчлији илә төмас Б. Ваһабзадәни һәм руһән чаван сахламыш, һәм дә дүшүн-чәсини, төфәккүрүнү һәмишә кәнчләшдирмиш, мүасирләш-дирмиш, итиләшдирмишдир. Кәнчлијин милли һиссләринә һә-мишә һөрмәтлә јанашан, һәмин һиссләрин даһа да аловланыб күкрәмәсинә, мүкәммәлләшмәсинә, милли идеала чеврилмә-синә чалышан Бәхтијар мүәллим нә гәдәр чох тө'сирләрә, тәз-јигләрә мә'руз галса да, башладығы иши ахырачан давам ет-дирмиш, төләбәләриндән јүксәк елми сәвијјә илә јанашы, јүк-сәк вәтәндашлыг төләб етмишдир. Бир сөзлә, кәнчлијин мил-ли интибаһында мүәллим Бәхтијар да шаир Бәхтијар кими бө-јүк иш көрмүшдүр. Бәхтијар мүәллимин дахили азадлығы, һә-гигәтин үзүнә дик бахмасы, дүнјакөрүшүнүн кенишлији төлә-

бөләрин тәсәввүрүндә «бөјүк мұәллим» образы јаратмышдыр ки, һәммин образа бизим төләбәләрин нечә бөјүк еһтијачы олдуғуну хұсуסי гејд етмәк лазымдыр. Вә ону да гејд етмәк лазымдыр ки, һаггында сөһбәт кедән «бөјүк мұәллим» образы дүнән олдуғу кими бу күн дә чанлыдыр.

Б. Ваһабзадә аудиторјада нә гәдәр јүксәк елми-әдәби, фәлсәфи тәфәккүр, мәдәни сәвијјә, Вәтәндашлыг нүмајиш етдирсә дә, өзү һаггында, көрдүјү ишләр барәсиндә һеч вахт данышмазды — һәтта имтаһан билетиндә суаллардан биринин онун јарадычылығына аид олдуғуну көрәндә елә орадача һәммин суалын үстүндән хәтт чәкиб ајры суал јазмышды.

...Бәхтијар мұәллим төләбәләринә һеч вахт јухарыдан ашағы мұнасибәт кәстәрмәз, онларла милләтин өвладлары, һәм-мәсләки кими данышар, мұрәккәб әдәби-ичтимаи мәсәләләр әтрафында елә полемикалар апарарды ки, төләбәләр өзләрини һәммин полемиканын һәмһүгүглу иштиракчысы саяыб гүрурланар, «мән Бәхтијар Ваһабзадәнин өзү илә мұбаһисә етдим, о белә деди, мән белә дедим — дејә сөһбәти бир аз да драматикләшдирәдиләр. **Вә тәбии ки, Бәхтијар мұәллим бүтүн күчү илә чалышарды ки, төләбә бу чүр полемикаларда өзүнү мәғлуб һисс етмәсин, әксинә, мүстәгил дүшүнмәји, мүстәгил мұһакимә јүрүтмәји, башлычасы исә, галиб кәлмәји (!) өјрәнсин... Чүнки мәктәбдә мәғлуб олмаға өјрәнмиш төләбәнин һәјәтдә галиб кәлмәси ја чәтиндир, ја да гејри-мүмкүндүр.**

Депутат олдуғуна, дөвләт нүмајәндә һеј'әтләринин тәркибиндә харичи сәфәрләрә кетдијинә, ишинин чохлағуна көрә бә'зән ону башга профессор «әвәз етмәли» олурду. һәммин профессор һансы јазычынын һансы илдә анадан олуб, һансы илдә өлдүјү, һансы әсәри һансы илдә јаздығы, Сов.ИКП-нин әдәбијјат һаггында һансы гәрарлар гәбул етдији барәдә мұфәссәл данышса да, әдәбијјатын өзү барәдә «ај ушаглар, јазычы бу әсәри јаман јазыф» демәкдән о тәрәфә кечә билмирди... Вә биз баша дүшүрдүк ки, әсл профессор о дејил ки, китабларда јазыланы (лап өзүнүн он ил, ијирми ил бундан әввәл јаздығыны) аудиторјада «ифа» етсин; әсл профессор одур ки, тәдгигатынын бир һиссәсини елә аудиторјада апарсын, төләбәләр елми тәфәккүрүн биләваситә һәрәкәтинин, орижинал гәнаәтин, мұлаһизәнин доғулма просесинин шаһи-

ди вә иштиракчысы олсунлар. **Б. Ваһабзадә бу вә ја дикәр мәтләбдән һәмишә дүшүнә-дүшүнә данышырды, даныша-даныша нәјисә кәшф едирди. Өзү суаллар гојур, онлардан вәчдә кәлир, чаваб верир, ја да аудиторјадан кәлән суаллары чошгунлуғла чавабландырырды; сөзләр, фикирләр онун үрәјиндән исти-исти, ганлы-ганлы чыхырды.**

...Б. Ваһабзадәнин мұһазирәләрини динләмиш кечмиш төләбәләри хатырлајырлар ки, о мұәллимлијиндә философлуғу, ичтимаи һадимлији вә шаирлији өзүнәмәхсус бир шәкилдә бирләшдирир — емосијасыны мүдриклији, мүдриклијини вәтәндашлығы тамамлајырды...

Бәхтијар мұәллимин ишләдији кафедранын профессорларындан бири килејләнди ки, Бәхтијар Ваһабзадә мұһазирәләрә вахтлы-вахтында кәлмир, мөвчуд програма (сөһбәт «Азәрбајчан совет әдәбијјаты» програмындан кедирди) әмәл етмир, һансы јазычыны истәјирсә, ондан данышыр, һансы әсәри хошлајырса, ону тәһлил едир вә с. Әслиндә дилчи олан, лакин әдәбијјаты әдәбијјатшүнаслардан пис билмәјән башга бир профессор исә она чаваб верди ки, Бәхтијар Ваһабзадәнин илдә бир-ики дәфә аудиторјаја кирмәси төләбәләрә башгаларынын бир ил мұһазирә охумасындан чох шәј верир...

Профессор һәммин сөзләри дејәндә Б. Ваһабзадәнин елә илк көрүшдән төләбәләрдә јаратдығы «бөјүк мұәллим» тәәсүрат-образыны нәзәрдә тутурду — ондан башга һеч кәс бу образы јаратмаға гадир дејилди: Бәхтијар мұәллим өз шәхсијјәтиндә милләтин интеллектуал-психоложи күчүнү тәзаһүр етдирмәклә «али мәктәб мұәллими» анлајышынын һүдудларыны мұәјјәнләшдирди. Б. Ваһабзадәнин елми-педагожи тәчрүбәси онун төләбәләри олмуш бүкүнкү али мәктәб мұәллимләринә бөјүк көмәк кәстәрир десәк, бизчә, јанылмарыг.

Бәхтијар мұәллим, чох тәәсүф ки, университетдән тез узаглашды, бу күн — програмларын, дәрсликләрин јенидән тәртиб едилдији, төләбәләрә јени, милли мезмунлу биликләр вермәјә еһтијач дүјүлдүғу бир дөврдә онун, һеч олмаса, «илдә бир-ики дәфә аудиторјаја кирмәси»нә нә гәдәр бөјүк еһтијач олдуғу ачыг-ајдын һисс едилди.

Бунунла белә, Б. Ваһабзадәнин мәтбуатда (бураја педагожи мәтбуат да дахилдир) мұасир милли тәһсил системинин проблемләри илә бағлы мұлаһизәләри ардычыл олараг әксини тапмагдадыр. Хұсусилә «Азәрбајчан мәктәби» журналына вердији кениш мұсаһибәсиндә Бәхтијар мұәллим бир сыра чидди мәсәләләрә тохунмуш, тәһсилин ичтимаи мезмуну ба-

рәдә мұлаһизәләрини сөйләмишдир. Оун фикринчә, орта мәктәб бир тәрәфдән мұхтәлиф елмләрин үмуми әсасларыны өйрәтмәли, диқәр тәрәфдән милли әхлағи-мә'нәви дәрәҗәләри мәнимсәтмәли, өз мәмләкәти илә фәхр едән Вәтәндашлар јетирмәлидир. Милли мәсләки олмајан мәктәбин милли мәсләки олан Инсан јетирмәси мүмкүн дејил.

Б. Ваһабзадәнин, сөзүн дар мә'насында, мұәллимлији илә сөзүн кениш мә'насында мұәллимлији бири диқәрини тамамлајыр — оун һәр бир ше'ри, драмы, мәғаләси, мұсаһибәси Азәрбајҗан мәктәбинә олдуғу кими, Азәрбајҗан ичтимаи мұһитинә дә бир програм, бир дәрслик кими дахил олуб өзүнүн бүтүн функцијалары илә јанашы, педагоғи функцијасыны да ләјағәтлә һәјата кечирир. **Вә кениш халғ күтләси, вә илк нөвбәдә кәнчлик Б. Ваһабзадәјә тәкчә милләтин бөјүк шаири, јахуд милләт вәкили оларағ дејил, һәм дә мә'нәви мұәллим (милләтин мұәллими!) оларағ мұраҗиәт едәрәк ондан мұхтәлиф суаллара чаваб, мәсләһәт истәјир.**

ИЧТИМАИ ХАДИМ — ПУБЛИСИСТ

Азәрбајҗанда милли азадлығ уғрунда мұбаризә тарихинин сон он илләриндән бәһс едән истәнилән сәһифәсиндә Бәхтијар Ваһабзадәнин ады вардыр — јенијетмәлик илләриндән дахилиндә јува салмыш азадлығ вулканы ону һәмишә раһатсыз етмиш, чошдурмуш, Бәхтијар јеткинләшдикчә һәмин вулкан даһа бөјүк милли-ичтимаи мәзмун кәсб етмиш, даһа мөһкәм курламыш, пүскүрмүшдүр. Шәхсијәтиндә мәнсуб олдуғу чәмијјәти — милләти, оун идеалларыны, үмумән потенцијасыны бу гәдәр һәртәрәfli еһтива едән башға мұасиримизи тәсәввүр етмәк чәтиндир; Б. Ваһабзадәни кениш фәалијјәти әрзиндә мәшғул едән милли-ичтимаи проблемләр о гәдәр чоғ, о гәдәр өһатәли, о гәдәр мәзмунлудур ки, онлардан анчағ һәр һансы бири барәсиндә лазыми сәвијјәдә сөһбәт ачмағ фикринә дүшсәк, ајрыча бир китаб јазмалы олардығ (јери кәлмишкән, бу чүр китабларын језылмасына бу күн бөјүк еһтијаж вардыр)... Бизим мәғсәдимиз исә шаир, философ, ичтимаи хадим Б. Ваһабзадәнин образыны тәсәввүрләрдә бир даһа чанландырмағдан ибарәт олдуғуна кәрә ону мәшғул едән милли-ичтимаи проблемләр барәдә өн үмуми шәкилдә данышачағ, милли азадлығ уғрунда апардығы мұбаризәнин бизә мә'лум олан тарихинин анчағ өн мұһүм сәһифәләрини вәрәгләјәчәјик.

Ичтимаи хадим — публисист Б. Ваһабзадәни дүшүндүрән мәсәләләрдән бири, бәлкә дә биринчиси Азәрбајҗан халғынын етник мәншәји барәдә мүкәммәл елми фикрин формалашыб милли тарихи-ичтимаи тәфәккүрүн әсасында дурмасы, мұхтәлиф тәхрибатчы «нәзәријјә»ләрин арадан галдырылмасы олмушдур — о бу сәһәдә һәр һансы «дипломатија»нын узағ кетмәјәчәјини нәзәрдә тутуб јазмышды: «һәлә бу вахта гәдәр халғымызын етногенези елми шәкилдә мұәјјәнләш-

дирилмәмиш вә буна көрә дә бүжүнкү кәнчилик өзүнүн сојкөкүңдән хәбәрсиздир. Тарихчиләримиз халгын тарихиндән чох, өлкәнин тарихини јазмышлар... һәрә бизи бир көкә бағламышдыр».

Азәрбајчан халгынын, үмүмән түрк халгларынын этноке-незики (сојкөкүнү) сахталашдырмаг саһәсиндә «әлиндән кәләни әсиржәмәјән» совет тарихшүнаслығы елә бир мүрәккәб методоложи систем јаратмышдыр ки, һәмин системдән кәна-ра чыхмадан мәнсуб олдуғумуз халгын мәншәји барәдә нор-мал дүшүнмәк мүмкүн дејилди. Совет тарихшүнаслығына кө-рә, куја Азәрбајчан әразисиндә ән гәдим дөврләрдән һинд—Авропа мәншәли этнослар јашамыш, сонралар, јәни VII—IX әсрләрдән е'тибарән Орта Асијадан Азәрбајчана кәлән кечә-ри түркләр јерли мәдәни этносларын консолидасијасыны (мәркәзләшмәсини) баша чатдырмагла јанашы, өз дилләри-нин үмүмхалг дили кими ишләнмәсинә наил олмушлар... Куја Азәрбајчан халгынын этноке-незиндә мүхтәлиф мәншәли эт-нослар дајанмагдадырлар. Куја Азәрбајчан түрк дилинә гәдәр Азәрбајчан әразисиндә һансыса гејри-түрк мәншәли, инки-шаф етмиш, јәјылмыш бир дил олмушдур. Вә куја милләтин әсас күтләси тәфәккүрчә түрк олмадығы һалда, дили түрк дилидир, јә'ни бурада этноке-незлә глоттоке-нез бири-бирин-дән фәргләнир... Халгын көкүнү долашдырмагла онун шүү-руну күтләшдирмәјә, көнлүнү, руһуну сындырмаға јөнәлдил-миш мәнфур «нәзәријә»ләрә Азәрбајчан зијалылары, хүсү-силә Б. Ваһабзадә, мүһарибә е'лан етмишләр. Лакин тәәс-сүф ки, түрк халгларынын һәгиги зијалылары арасында елми мәдәни әлагәләрин зәифлији, Москванын амансыз нәзарәти вә мүхтәлиф түрк халглары үчүн һазырланмыш ајыг «мүтә-хәссис»-нәзарәтчиләр этноке-нез проблеминин объектив һәл-линә чидди шәкилдә мане олмушлар.

Б. Ваһабзадә мәгаләләриндә, мүсаһибәләриндә дөфәләр-лә гејд етмишдир ки, «Биз түркүк... Лакин бу мүбаһисәләрә сон гојмаг вә даһа дөгиг ифадә етмәк үчүн белә демәлијик: биз Азәрбајчан түркүкүк...» («Заман» гәзетинә вердији мүса-һибәдән). «Сталин С. Вурғундан адыны, фамилијасыны сору-шур. О, Сәмәд Вәкилов дејир. Сталин чавабында дејир ки, сән Вәкиладәсән. Сонра миллијјәтини хәбәр алыр. С. Вурғун «түркәм» дејир. Сталин дејир, сән түрк дејилсән, азәрбајчан-лысан. Милләтимизин «азәрбајчанлы» адланмасы бу вахт-дан башланды...» («Әдәбијат» гәзетинә вердији мүсаһибәдән).

...Б. Ваһабзадә, јухарыда гејд етдик ки, сөзүн кениш мә'-насында азәрбајчаншүнаслык — Азәрбајчан түрк дилинин, әдәбијатынын, тарихинин әсаслары илә дәриндән марагланан, билаваситә мүтәхәссисләрин конкрет мүлаһизәләрини үмүми-ләшдирән мүтәфәккир азәрбајчаншүнас, өз бөјүк мүәллими Сәмәд Вурғун кими, Азәрбајчан чәмијјәтинин мәдәни-идеоло-жи сәвијјәсини јүксәлтмәк мәсәләси үзәриндә чох дүшүнмүш, һәм гәбул олуан, һәм дә мүбаһисә доғуран фикирләр сөј-ләмишдир.

«Мәсәлә беләдир ки, бизим тарихимиз өзү дүзкүн ишыг-ландырылмајыб. Бу вәзијјәт дөзүлмәздир. Халгын тарихи дүз-күн јазылмалыдыр. Бизим халга һеч бир торпаг иддиасы, һеч бир мәнәмлик, «ән гәдимлик», «ән мәдәнилик» иддиасы кө-рәк дејил. Тарихимиз нечә вар, елә дә јазылмалыдыр. Бизим кечмишимиз нечә олубса, о, кифәјәтдир...». Лакин «тәәсүф ки, бизим алимләримизин әксәријјәтиндә ичтимай дүјғү, вә-тәндәшлыг һисси зәифдир. Елә алимләримиз вар ки, доғма ана дилини билмир. Дејәжәксиниз, дилин елмә нә дәхли вар? Мән дејирәм, вар! Ана дилини билмәјән ана Вәтәнә гуллуғ көстәрмәк, онун чичәкләнмәси јолунда һәр фәдакарлыға гат-лашмаг һаггында дүшүнәрми? Јох!...».

Јери кәлмишкән гејд едәк ки, Азәрбајчан тарихинә һәср олунмуш китабларын бир чохунда антик мәнбәләрдән, Бизанс, ермәни, күрчү, христиан јазычы-тарихчиләринин, әрәб, фарс мүәллифләринин әсәрләриндән көтүрүлмүш, чох заман бири дикәрини инкар едән фактларә, милләтин тарихи көкүнү га-зымаға хидмәт көстәрән мүлаһизәләрә бол-бол јер верилир.

Елә бир сырави азәрбајчанлы тапмаг мүмкүн дејил ки, мәнсуб олдуғу халгын тарихи, јә'ни, Азәрбајчан халгынын нә заман, һансы етник, лингвистик, социал әсаслар үзәриндә тә-шәккүл тапмасы, һансы такамүл мәрһәләләриндән кечиб бу күнә кәлиб чыхмасы барәдә үмүми бир тәсәввүрү олсун. һәт-та ики елә мүтәхәссис-тарихчи дә тапмаг мүмкүн дејил ки, Азәрбајчан халгынын тарихини тәхминән ејни схемдә тәсәв-вүр етсин... Сирр дејил ки, мәншәчә Азәрбајчанда јашајан геј-ри-түрк мәншәли этнослардан олан бир сыра тарихчиләр бу әразидә түрклүјүн тарихи ролуну һәр вәчһлә азалтмаға ча-лышырлар, заман-заман сыхышдырылмыш «түркчүләр» исә, әксинә, имкан тапан кими, һәр јердә түрклүк ахтарырлар (Шу-мер — түркдүр, Манна — түркдүр, Мидија — түркдүр, Атро-патена — түркдүр...).

Нечә ки, Азәрбајчанда јашајан гејри-түрк мәншәли этнос-

лар Азербайжан суперетносунун түрклүк өсасында формалашдыгыны вә нечә ки, түркләр һәммин суперетносдакы функси-жаларыны баша дүшмәк истәмирләр, белә дә олачаг...

Мүасир Азербайжан ичтимаи-сијаси тәфәккүрүнүн үзәриндә баш сындырдыгы мүнүм мәсәләләрдән бири дә «Шимал — Чәнуб проблеми»дир.

Өзүнү һәр ики Азербайжанын өвлады сајан Б. Ваһабзадә Азербайжанын Шимала вә Чәнуба бөлүнмәсини јалныз романтик тәәсүратларла гејд едән милли шүүру силкәләди — әввәл сәрт поезијасы, сонра ондан да сәрт публицистикасы илә романтик тәәсүратлары реалист мүбаризәјә чевирди.

Бизим бир кимсајә тәрәзимијиз јох,
Биз икни гардашыг, бир ағамыз вар.
Бир бөјүк торпағын икни оғдујуг —
Орда Шәһријарам, бурда Бәхтијар.

Азербайжанын Шималы илә Чәнубунун бирлији үғрунда 50-чи илләрдән етибарән ардычыл мүбаризә апармыш үч нәфәр варса, бири Б. Ваһабзадәдир; ики нәфәр варса, бири Б. Ваһабзадәдир, әкәр бир нәфәр варса, јенә Б. Ваһабзадәдир. Вә бу сөзләр охучуда мөјјән емосија доғурмаг үчүн дејилмир, тамамилә чидди дејилир... «Күлүстан»дан бу күнә гәдәр о һәм бир шаир, һәм бир милләтшүнас, һәм дә бир чәмијјәтшүнас кими милли бирлик, ваһид Вәтән мәсәләсини галдырмыш, һәммин мәсәләнин маһијјәтинә вармаға, чыхыш јоллары арамаға чалышмышдыр.

Б. Ваһабзадә 50-чи илләрдән башлајараг нәинки Азербайжанын милли азадлығы, бүтөвлүјү үғрунда мүбаризә апармыш, ејни заманда өз фәалијјәти илә халгын (хүсусилә кәнчлијин) һәммин мүбаризәјә сәфәрбәр олмасы үчүн узун илләр «идеоложија мәктәби» ролуну ојнамышдыр. Онун һәлә кәркин фәалијјәти бир јана, тәкчә ады (Бәхтијар Ваһабзадә!) кәнчлијә милли руһ вермиш, шакирдләри, хүсусилә тәләбәләри кәләчәк мүбаризәләрә сәфәрбәр етмишдир. Поезијасы, драматуркијасы, 80—90-чы илләрдә күчләнән публицистикасы илә Б. Ваһабзадә милли ичтимаи шүүру ардычыл бир шәкилдә «тоталитар режимдән хилас олуб» «мүстәғиллијимизи газанмаг» истигамәтиндә тәшкил етмәјә чалышмыш, он илләр боју көзләнилән мүстәғиллик газаныландан сонра исә ону горумаг үғрунда әввәлкиндән дә кәркин мүбаризәсини давам етдирмиш, мәсләһәтләрини әсиркәмәмиш, еһтијач олдугда «вүрушмаг»дан белә чәкинмәмишдир. Милли мүстәғиллик мүбаризәси кә-

дишиндә Ә. Вәзирова, А. Мүтәllibовла, Ә. Елчибәјлә апардыгы полемикалар, вердији тәклифләр, јәгин ки, Азербайжан ичтимаијјәтинин хатириндәдир.

* * *

50—60-чы илләрдә Шаир Б. Ваһабзадә, 70—80-чи илләрдә Философ Б. Ваһабзадә нә гәдәр мәшһүр идисә, 80-чи илләрин сону — 90-чы илләрин әввәлләриндән башлајараг Ичтимаи Хадим-публисист Б. Ваһабзадә о гәдәр мәшһүрдүр — һәммин илләрдә (90-чы илләрдә) јазылмыш онларла публицистик мөгәләләри, чыхышлары, мүсаһибәләри Б. Ваһабзадәнин кәркин бир чәмијјәт һәјәти јашадыгыны, мүстәғиллик мүбаризәсини кет-кәдә даһа реалист кејфијјәтдә апардыгыны тәсдиг едир. О өз фәалијјәтини һеч бир конкрет ичтимаи-сијаси тәшкилатын, бу вә ја дикәр партијанын чәрчивәси илә мөһдүдләшдырмәмыш, милли һәгигәт үғрунда тәкчә дејүшмүшдүр.

Философ Б. Ваһабзадә ичтимаи хадим-публисист Б. Ваһабзадәјә чеврилиб (философлуғу публицистиклә күчләндириб) јазмышдыр: «Узун әсрләр боју мәнәвијјәтимызы јетишдирән Низамиләрин, Фүзулиләрин, Сабирләрин, Үзәјирбәјләрин өвладлары олан чағдаш нәслин мәнәви чәһәтдән бу чүр јохсуллашмасыны нечә гәбул едәк? Зәнкин јералты сәрвәтләрә, мүнбит торпағларә... дүнјанын он ики иглиминдән доғузуна сәһиб олан бу халг нијә мадди еһтијач ичәрисиндә јашамалыдыр ки, онун мәнәви дүнјасы илә мәшғул олмаға вахты вә арзусу олмасын?...» («Вичдан, намус вә ләјәгәт» мөгәләси).

Милли вәтәнпәрвәријә, фәлсәфи (үмумиләшдиричи) аналитизмә әсасланан Б. Ваһабзадә публицистикасы азербайжаншүнаслығын ән мүхтәлиф актуал проблемләринә јалныз тохунмагла кифәјәтләнмир, јалныз суаллар вермир, һәм дә һәммин суаллара чаваб вермәклә һағгында сөһбәт кәдән проблемләрин һәлли јолларыны көстәрир. **Милләти милләт едән мәсәләләр үзәриндә** профессионал бир сәвијјәдә дүшүнән, емосијасы, нә гәдәр күчлү олса да, мәнтигини кәлкәдә гојмајан публицист ичтимаи шүүру вичдан, намус вә ләјәгәт кими фәлсәфи-етик категоријаларла мүһакимә јүрүтмәјә чағырыр.

Шаир күтләнин ваһид бир организмә — камил бир милләтә чеврилмәси јолларыны дүшүнүр, бу бөјүк проблемә мүхтәлиф јөнләрдән јанашыр, нәһәјәт, халгын кечиб кәлдији јоллары, бу јолларда газандыгы вә итирдији дәјәрләри өјрәнмәк вә бу дәјәрләр үстүндә милли консепсијамызы јаратмаг нә-

тичәсинә кәлир. О бу мәсәләдә бөјүк һинд ичтимаи-сијаси вә дәвләт хадими Ч. Нейрунун «Һиндистанын кәшфи»ндән чы-
хыш едәрәк «Азәрбајчаны өзүмүз үчүн јенидән кәшф етмәк»
вә вәтәнин бүтүн проблемләринин һәллини бу кәшфин үзә-
риндә гурмаг гәрәрына кәлир. О, халгы бирләшдирән бир се-
мент — ваһид идеја ахтарышлары јолуна дүшүр, публисист
јазыларында һәмјин мәсәләјә дәнә-дәнә тохунса да, үрәји со-
јумур, бу фикри ајры-ајры ше'рләринә сәпәләјир, ваһид вә-
тән идејасы илә үч-беш нәфәрин дејил, бүтөв халгын јанма-
сынын зәрури олдуғуну ирәли сүрүр:

Ел бир олса, зәрби кәрән сьндыраар,
Ел күчүндә ел деди, сел күчү вар.
Беш нәфәрин јанмасындан нә чыхар?
Ел јанмаса, дәнүб милләт оламмаз.

80-чи илләрин сонларында Б. Ваһабзадә публисистик мә-
галәләрдән ибарәт «Кәлин, ачыг данышаг» китабы илә оху-
чуларына — халга мүрачиәт етди. Китаб онун мүәллифинин
«ичтимаи фикри истигамәтләндирмәјә, адамлары ағрыдан,
дүшүндүрән проблемләр барәсиндә вахтында вә ән башлы-
часы исә чәсарәт һисси илә сөз ачмаға гадир» (Вилајәт Гу-
лијев) бир публисист олдуғуну кәстәрди. Мүәллифин публи-
систик тәфәккүрүнүн сәвијјәсини кәстәрән сон китабы исә «Ја-
нан да мән, јаман да мән» ады илә 90-чы илләрин орталарын-
да чыхды. «Кәлин, ачыг данышаг»дан «Јанан да мән, јаман да
мән»ә гәдәр Б. Ваһабзадәнин бир публисист кими кечдији јо-
ла нәзәр јетирәндә көрүрүк ки, мүәллифи марагландыран
проблемләрин «спектри» дәјишир, замән, үзәриндә дүшүн-
мәк үчүн јени мәсәләләр галдырыр, анчаг мәгаләләрдәки мәс-
ләк бүтөвлүјү, әгидә сәдагәти он ил, ијирми ил бундан әввәл
нечә идисә, о чүр галыр.

...Азәрбајчан халгы 1989-чу илин сентјабрында Азәрбај-
чан ССР Али Советинин нөвбәдәнкәнар сессиясында Б. Ваһаб-
задәнин мөшһур чыхышыны, јәгин ки, јахшы хатырлајыр...
«Мән бу күн бу јүксәк күрсүдән Азәрбајчан Халг Чәбһәсинин
рәсми органлар тәрәфиндән танынмасы мүнәсибәтилә хал-
гымызы тәбрик едир вә халгын тәләбләринә көрә сәлаһиј-
јәтли органлара миннәтдарлығымы билдирирәм», — дејән
милләт вәкили кениш аналитик шәрһдән сонра әләвә етмиш-
ди: «Азәрбајчанын Загафгазијадә игтисади, елми-техники чә-
һәддән гүдрәтли, күчлү республикаја чеврилмәсинә гаршы
чох күчлү мүгавимәт кәстәрилер. Бурада стратежи мәгсәдләр

хизләнир. Торпагларымыза көз дикәнләр бизи мин илләр бо-
ју јашадығымыз доғма јерләрдән сыхышдырмаг планлары һа-
зырлајыб — ону һаранынса көмәји илә һәјата кечирмәјә ча-
лышанларын нә мәгсәд күддүкләрини баша дүшмәк үчүн бо-
јүк ағыл саһиби олмаг лазым дејилдир».

Москванын Азәрбајчан халгына гаршы дүшмән мөвгејин-
дә дурдуғуну бүтүн кәскинлији илә ифша едән Б. Ваһабзадә
пәмин дүшмәнчилијин нәинки дәвләт органлары, һәтта күт-
ләви информасија васитәләри, мәтбуат тәрәфиндән дә јүрү-
дүлдүјүнү кәстәриб халгы, бу халгын мәнәфејини мүдафиә ет-
мәли олан дәвләти дүшмәнә дүшмән кими бахмаға чағыр-
мышды. Натигин һәр бир сөзү, һәр бир чүмләси Азәрбајча-
нын сијаси, игтисади вә мә'нәви мүстәгиллији үғрунда онун
нә гәдәр үрәкдән, нә гәдәр дүшүнүлмүш шәкилдә мүбаризә
апәрдығыны кәстәриди.

Он илләр боју милли мүстәгиллик јолунда дәјүшән бир
«әнкәвәр һәмјин мүстәгиллијин астанасында өзүнү нечә һисс
едәрсә, Б. Ваһабзадә јухарыдакы чыхышында өзүнү елә һисс
едир...

Һәмјин һисс онун тәкчә чыхышларыны, мүсаһибәләрини,
мәгаләләрини дејил, поезиясыны да бүрүјүр:

Әријир астача әталәт бузу,
Милләтләр һаггыны дәрк едир артыг.
Ачылыб ганынын отуз доғгузу,
Гырхынчы гапынын кандарындајыг.

Һәлә тилемдәдир бизим көзәлләр,
«Сям-сам» деја билмир һәлә до дилләр.
Һәлә гиләләрини, аһ-аманларын
Гисас арзусујла зүлүм тән кәлир.

Һәтәлик хиласкар гәһрәманларын
Нә'рәси гујунун дибиндән кәлир.
Һәлә мејдан сүрүр күпәкирәнләр, —
Зүлүм, чәһал әтә баш ендирәнләр.

«Бизим һаггымызы боғур сијасәт» дејән шаир 90-чы ил-
ләрин әввәлләриндә, бир тәрәфдән, дүнја сијасәтинин ачары-
ны чибләриндә сахлајан гүввәләрин Азәрбајчана өкәј мүнә-
сибәтини кәстәрирдисә, дикәр тәрәфдән, өзүмүзүн дүнја миг-
јәсли сијасәт јүрүдә билмәдијимизи е'тираф едирди. Заман-
заман гејри-мүстәгил јашамаға, киминсә һимәјәсинә сығынма-
ға өјрәдилмиш милләтин азадлыгдан горхмасы, еһтијачла им-
кан арасындакы зиддијәт шаир-публисисти дүшүнмәјә, мил-
ләтин сијаси тәлеји барәдә дәриндән нараһат олмаға, халгы

фыртыналы Заманын бурулганындан чыхарыб, ирәли апарма-
ғын юлларыны арамаға мәчбур едир:

Жел әсди, тәрпәнди, динди мәмләкәт,
Компассыз мәмидир инди мәмләкәт, —
Һара кетдиҗини өзү дә билмир.

...Сүһаңчы кестәрин инди сиз мәнә,
Көлсин, далғалары о Һара билсин.
Вериб синәсини ләпәдәҗәнә...
Кәмнини ирәли апара билоня...

Б. Ваһабзадәнин бир ичтимаи-хадим-публисист кими ха-
рактери өзүнү ганлы шәнбә кечәсиндән сонра «Шәнбә кечә-
синә кедән јол»да даһа ајдын шәкилдә кестәрди... «Гарабағ
һадисәләри башлајандан бу күнә гәдәр башымыза кәтирилән
мүсибәтләри хроноложии сурәтдә јазмағ»да мүүллифин мәг-
сәди һәмин «мүсибәтләр»ин сәбәбләрини арашдырмағ, била-
васитә милли психолокијамыздан ирәли кәлән сәһвләри кес-
төрмәкдир ки, нәтичә е’тибарилә, кәләчәк нәсилләр үчүн «иб-
рәт дәрси» олсун.

...Шәнбә кечәсинә кедән јол, һәр шәјдән әввәл, милли-
тин, хүсусилә онун рәһбәрләринин «бошлуғ»ундан башланыр;
сон он илләрдә Москва нә һава чалса, она ојнамағын нәти-
чәси бу олду ки, мәркәз Азәрбајҗандан горхуб-чәкинмәдән,
гаршысында һеч бир манеә һисс етмәдән өз агрессив сийа-
сәтини јүрүтдү...

Вә беләликлә дә, «башчылар»ын сәбатсызлығы учбатын-
дан миллиәт чаш-баш галды...

Кечмишин кәләкәсиндә инди јатан олмушуг,
Һарларын мәчлисиндә жүзү сатан олмушуг.

Һалбуки

Билмәлиҗик биз инди дүңја о дүңја дејил,
Сатан һәмән сатандыр, сөвдә о сөвдә дејил.
Тәлә һәмин тәләдир, гуран о гуран дејил,
Кәлә һәмән кәләдир, заман о заман дејил.
Дешмағ вахты чатыбдыр, биз нә гәдәр гајнаҗағ?
Мәркәзин чалдығына јенәдәми ојнаҗағ?
Нә вахт биләчәҗик биз
Мүтәһлик — миллиәтләри дөһн едир дири-дири,
Мүтәһлик — һәр мөгәмда азадлығын зәнчири!

...«Бу күндән сабаһына баха билмәјән, индисиндән кәлә-
чәјинә кедән јолу тәјин етмәјән, һара вә нә үчүн кедәчәјини
билмәјән, бир сөзлә, гилбәсини танымајан миллиәт һәмишә дө-

јүлмәјә мәһкумдур» гәнаәтинә кәлән мүүллифлә разылашма-
мағ мүмкүн дејил — һәм сийаси, һәм ингитсади, һәм дә мә’-
нәви һәјәтымызын мүхтәлиф сәһәләриндән онларла конкрет
мисал кәтирән публисист-аналитик белә бир дүзкүн нәтичәјә
кәлиб чыхыр ки, биз әсрләр боју өз кәлә әмәјимизлә Руси-
јаја нефт, памбығ, башга мәһсуллар вердик, бир шәһрәт са-
һибии олмадығ, анчағ «Вәтән уғрунда өлмәјии бачаран оғулла-
рымызын шүчаәти сәјәсиндә» бирчә кечәдә һәмин шәһрәти
газандығ, «өзүмүзү дүңјаа таныда билдик». «Јалын әллә өзү-
нү танкын үстүнә атан һаванларымыз сүбут етдиләр ки, бу
милләт үчүн азадлығ зәруријәт сәвијәсинә јүксәлмишдир»...

Инсан инсан олур өз һүнәријлә,
Милләт миллиәт олур хејир-шәријлә.
Торпағын бағрына чәсәдләријлә
Азадлығ тохуму әкди шәһидләр.

«Шәнбә кечәсинә кедән јол»ун сонунда мүүллифин ша-
ирлији философлуғуну, философлуғу исә ичтимаи-хадим-пуб-
лисистлијини үстәләјир:

«Еј мәним дөзүмлү халғым, кәрә билмәдијимиз, гијмәт-
ләндирә билмәдијимиз үрәјинә, бу үрәкдә јатан намусуна,
гејрәтинә гурбан олум. Сән нә гәдәр бөјүксәнмиш. Бә’зән
сәндән, сәнин «сәвијәсизлијиндән» килејләнир, «нијә бизим
кими дүшүнә билмир», «сийаси мәдәнијјәти чатмыр», — деји-
рик. Бәли, бу һәгигәтдир ки, халғ күтләси зијалы сәвијәсин-
дә дүшүнә билмир. Амма е’тираф едәк ки, зијалы да халғ
гәдәр дөзүмлү, халғ гәдәр ардычыл, әзмкар вә мәтанәтли
дејил. Зијалы тез тә’сирә дүшә билир, бә’зән алданыр. Хал-
ғы исә бүтөвлүкдә алдатмағ мүмкүн дејил, миниллик ән’әнә-
синә бағлы олдуғундан тәһтәлшүүр фәһми илә јахшыны пис-
дән, хејири шәрдән ајырыр вә һәр әсән күләә башыны өјмир».

«Шәнбә кечәсинә кедән јол» типли публисистик әсәрлә-
риндә Б. Ваһабзадә да салнамәчидир, лакин јухарыда һагғын-
да бәһс етдијимиз еһтирассыз салнамәчиләрдән дејил — **бу
күнүн тарихи дәрдләриндән кәләчәк нәсилләрә бөјүк һәјәчан-
ла, милли емосија илә данышан, дөврүмүзүн, сөзүн кениш мә’-
насында, еһтираслы бир салнамәчисидир.**

«Шәнбә кечәсинә кедән јол»дан сонра Б. Ваһабзадәнин
публисистикасы даһа да кәскинләшди — бир-биринин ардын-
ча «Јанан да мән, јаман да мән», «Халғы чәрәклә имтаһана
чәкмәк олмәз», «Әдәвәтә һагғымыз вармы?», «Гызым, сәнә
дејирәм, кәлиним, сән ешит», «Елмиһиз нә үчүн керии галыр?»,

«Келин, биз дә дүшүнөк» вә с. кими мөвзусу адындан мөлүм олан мөгаләләр жазылды. һәмин мөгаләләрдә мүүлиф галдырылан проблемләрлә әлагәдар мурәккәб ичтимаи-сијаси шәрәитдә өзүнүн гәти мөвгејини ифадә етмәкдән чәкинмир, мүхтәлиф дәвләт, партија, ичтимаи-сијаси һәрәкат хадимләри илә полемикаја кирәрәк халгын мәнәфејини һәр һансы мәнәфедән жүксәк тутмаг лазым кәлдијини дәнә-дәнә хатырладыр.

Б. Ваһабзадәнин үнванына — Азәрбајҗан Республикасы Али Советинә, Азәрбајҗан Јазычылар Бирлијинә, Бақы Дәвләт Университетинә... кәндәрилмиш жүзләрлә мәктублары, телеграмлары, әризәләр (бәзиләриндә үнван, садәчә бу чүрдүр: «Азәрбајҗан — Бәхтијар Ваһабзадәјә», јахуд «Бақы — Бәхтијар Ваһабзадәјә») нәзәрдән кечирдик (онларын мурәјән гисмини ајрыча китаб шәклиндә һазырлајыб нәшр етдирмиш көркәмли журналист Нәриман һәсәнәлијә, јери кәлмишкән, тәшәккүр едирик) — бу мәктубларда, телеграмларда, әризәләрдә жүзләрлә, минләрлә, һәтта милјонларла инсанларын дәрәдләри, проблемләри өз әксини тапыр вә һәмин инсанларын бөјүк әксәријәти дәвләтдән, рәсми органлардан јох, мөһз Бәхтијардан көмәк истәјирләр. Хүсусилә, 80-чи илләрин сону — 90-чы илләрин әввәлләриндә шаирә, милләт вәкилинә едилән јазылы мурәчиәтләр «фәрјад сәсләри» илә долудур: Ермәнистанда, јахуд Гарабағда јашајан Азәрбајҗан түркләри ермәниләр тәрәфиндән сыхышдырылдыгларыны, мүдафиә олунмаг үчүн һеч нәјә, һеч кимә күманлары кәлмәдијини јазыб шаирдән көмәк көзләјирләр; гачгынлар халг шаиринә мурәчиәт едиб ев-ешикләри олмадығыны, биртәһәр доланмаг үчүн мадди вәсәит тапа, хәстә ушагларыны мүаличә етдирә билмәдикләрини кәстәриб имдад диләјирләр; Азәрбајҗандан кәнарда хидмәт едән әскәрләр бурада онлара «јухарыдан ашағы» бахылдығыны, тәһгир олундугларыны јазыб хаһиш едирләр ки, «азәрбајҗанлыларын атасы» Бәхтијар онларын Азәрбајҗанда хидмәт етмәсинә көмәк кәстәрсин; мәһбуслар, «атылмышлар», кимсәсизләр вә с. көз јашардан сөзләрлә шаирә мурәчиәт едирләр...

Мәсәлә онда дејил ки, Б. Ваһабзадә милләтин ағыр күнләриндә бу чүр «фәрјад сәсләри» илә долу мәктублар алыб, мәсәлә ондадыр ки, һәр бир мурәчиәтә диггәтлә јанашыб — мүхтәлиф адамларын сөзүнү дәвләт органларына чатдырыб, мәтбуатда чыхыш едәрәк әлагәдар тәшкилатлары конкрет тәдбирләр көрмәјә чағырыб, мәктуб саһибләри илә көрүшүб онларын дәрдинә шәрик олуб, һәр һансы бир мәсәләнин һәл-

ли мүшкүлә дүшәндә исә кечәләр сәһәрә гәдәр үрәји ағрыја-ағрыја дүшүнүб, дәрдини демәјә бир адам булмајыб... «Дәрд чох, һәмдәрд јох...».

Әкәр Б. Ваһабзадә дә 80-чи илләрин сону — 90-чы илләрин әввәлләринин «милләт гәһрәманлары» кими һәрәкәт етсәјди, жүзләрлә, минләрлә, һәтта милјонларла адамы башына јығыб ән азы Али Советин сәдри ола биләрди, анчаг онда «Бәхтијар Ваһабзадә» олмазды, анчаг онда халг бу гәдәр ағрылы мәктублар јазыб дәрдини она данышмазды.

Һәмин мәктублардан бирини — Азәрбајҗандан узагларда (Пермдә) чәзә чәкән бир мәһбусун мәктубуну охујаг:

«Һөрмәтли Бәхтијар мүүллим. Сизин адыныза 500 манат телеграфла, 500 манат исә почтла кәндәрдијим пулу, Сиздән хаһиш едирәм, мәним халгымын еһтијачы олан фонда кечирәсиниз. Мөним бир мәһбус кими һәләлик буна күчүм чатды.

Халгыма үғур арзулајырам.

Казымов Тофиг Нәби оғлу,
618650.

Перм вилајәтинин Чусовскојә гәсәбәси,
320/10 №-ли идарә».

Һәмин мәктубла әлагәдар Б. Ваһабзадәни мүшајиәт етмиш һәмкарымыз Н. һәсәнәли јазыр ки, мәһбусун кәндәрдији 1.000 манатдан јалныз 500-үнү алмаг мүмкүн олду, галан 500-ү исә бу сәһәдә «мүтәхәссисләр» ит-бата салдылар. Бәхтијар мүүллим алдығы пулу елә һәмин күн Гарабаға јардым фондуна кечирди, сонра исә зәнк едиб мәһбусун мәктубуну Бәкыдакы имканлы танышларына охуду, «гејрәтиниз олсун» деди, анчаг јенә дә раһатлыг тапмады, Али Мәһкәмәјә, республика Прокурорлуғуна, мүхтәлиф али инстансијалара зәнк чалыб деди ки, азәрбајҗанлы мәһбуслар нијә бу күнәдәк Сибирдә, Уралда, Газахыстанда рәисләри, әсасән ермәни слан һәбсханаларда ләјиг олмадыглары чәзаны чәкмәлидирләр? Бәс Бақынын әтрафларында сәјсыз-һесабыз һәбсханалара нијә бу гәдәр хәрч чәкилиб? Азәрбајҗандан кәнардакы һәбсханаларда ермәни екстремистләри тәрәфиндән гәтлә јетирилмиш күнаһсыз мәһбусларымызын ганы нә вахтадәк јердә галачаг?..

Елә билирик ки, әләвә сөзә еһтијач јохдур...

Б. Ваһабзадәјә кәлмиш мәктубларын бир чохунда исә хал-

гымызын бөжүк шаиринә көнүл долусу төшөкүрләр едилер, «сағ олун» дежилер:: «...Чыхышынызда Әлијеви тәнгид едән-ләрә «вахтилә кичиклик етдијинизә инди бөжүклүк етмәк истәјирсиниз», дединиз. Буна керә дә Сизә өз миннәтдарлығымы чатдырмаг үчүн мәктуб јазмаг гәрарына кәлдим»; «Бәхтијар мүәллим, халгын ичиндә олан вә халгын ичиндән чыхан шаир... һәммишә јашајыр. һәјыф ки, тәксиниз... азәрбајҗанлы өвләдлар һәммишә Сизинләдир»; «Сизин Азәрбајҗана кәлмиш милләтимизин кимдәнсә фәргли олмамасына, кимәсә дәрдини демәси еһтијачына, она «Ермәнистан адамы» адынын дејилмәсинә нечә гижмәт вермәниз вә милләтимизә јалвара-јалвара хитаб етмәниз мәни чох севиндирди, мәним аиләм, ушагларым һамысы ағлашды. Сизи дәнә-дәнә өпүр вә арзу едирик ки, Аллаһ өмрүмүздән бир нечә ил кәсиб Сизин өмрә чаласын» вә с.

Мәсәлә бурасындадыр ки, Б. Ваһабзадә онун үнванына сөјләнмиш хош сөзләри милләтә комплимент демәклә газанмамыш, әксинә, чох һалларда мәнсуб олдуғу милләтлә мәһз сәрт данышмышдыр:

...Кимисә алдатмаг, нәјисә данмаг
Елә бил чеврилиб хисләтимизә.
Көзүмүз өнүндә һагг өлән заман
Фәрјад гопардышмы?
Јох, сусан олдуг.
Биз өмүр газаныб суомағымыздан,
Амма инсанлығы удузан олдуг.
Бу күн үзүмүзә габарыр заман...

...Фикримиз о гәдәр һәдәләниб ки,
Руһумуз о гәдәр сәдәләниб ки,
Анлаја билмирик астар нә, үз нә?
Инди бахаммырып дүзүн көзүнә...

Б. Ваһабзадә публисистикасы, мүхтәлиф мәчлисләрдәки чыхышлары, мүсәһибәләријлә јанашы, поезијасы илә дә биринчи нөвбәдә милләтшүнас-ичтимаи хадимдир — онун ше’рләриндә милләт, мүстәгил милли дөвләт гәршысында бөжүк мәс’улијјәт бүтүн ичтимаи-сијаси кәскинлији илә ифадә олунур...

Ғәлә күнаһкардыр, шәһидләринин
Писасы көнүндә көјнәјән милләт.

Јахуд:

Өзнә бир милләтин бүтү, һәјнәли
Бу торпаг үстүндә дајана билмәз.

Јахуд да:

Парчаландыг... Бу мә’лумдур һәр кәсә,
Бизи сатды бу мүшкүлә «сән», «мән», һеј!
Арамыза дүшмәнчилик киргәсә,
Кирә билмәз јурдумуза дүшмән, һеј!

Өмрү боју әјрилији, бичлији, ријакарлығы рәдд едиб дүзлүју, доғрулуғу, мәрдлији тәрәннүм едән шаир инди заманын тәләтүмләри ичәрсиндә вурнухур, милләтин дүшдүју мүсибәтдән гуртармаг јолларыны арајыб, әввәлки һәгигәтләрини белә инкара галхыр:

Күчүн вар, һағлысан! Кәл доз бу дәрдә,
Һағгын һағлығына зор күлүр инди.
«Кәлди бич әјҗамы»... Мәсафәләр дә
Чәки дашы илә олчүлүр инди.
Зорун табагында һамы мүнтәзир,
Һағг диләнчи кими ганылар кәзир.
Һағсыза дөндәрди бу күн һағг бизи,
Зорда нә ганун вар, нә һағг, нә јасаг.
Вахт өз ганымызда боғачаг бизи,
Бу «бич әјҗамы»на ујғунлашмасаг.

...Он ил, ијirmi ил сонра Азәрбајҗанын бүкүнкү ичтимаи-сијаси мәнзәрәси илә марагланан мүтәхәссисләр Б. Ваһабзадәнин 90-чы илләр поезијасына һәм дә ән объектив тарихи мәнбәләрдән бири кими мүрачиәт едәчәкләр...

80-чи илләрин сону — 90-чу илләрин әввәлләриндә Азәрбајҗанда кедән халг һәрәкәты «бир сүрү бошбоғаз»ын јаланчы вәдләри илә мүшәјиәт олунурду — милләт кимин архасынча кетмәји кәсдирә билмәдији илләрдә ичтимаи хадим Б. Ваһабзадә шаир Б. Ваһабзадәнин дили илә демишди:

Ғалдыр пәрдәләри сән көзүмүздән,
Милләт сечә билсин әмәли сөздән.
Чох ајры дүшмүшүк өз-өзүмүздән,
Бизи өзүмүзә гәјтар, илаһи...

Хәјалпәрвәрликлә түлүнкүләрин иттифагындан јаранмыш әдалы һакимијјәт милләтә наз сатдығы күнләрдә, јаздығы ше’рләрдән дә көрүндүју кими, шаир һәгигәтин көзүнә диқ бахырды...

Көксүмүздә ситнә дағы,
Биз јашадыг гул сајағы.
Кәлән сатды бу торпағы
Дәдәсинин малы кими.

Б. Ваһабзадәнин радиода, телевизијадә, парламентдә, мүх-

тәлиф митинглердәки һәр бир чыхышы бөјүк милләт хадимини мәнсуб олдуғу милләтлә сәмими, ачыг диалогу олмушдур — һәр чыхышдан сонра онларла, жүзләрлә мәктуб алан Б. Ваһабзадә жалныз нөвбәти сөһбәтинин мөвзусуну дејил, ичтимаи фәалијјәтинин истигамәтләрини дә мүйәјјәнләшдирмишдир.

Мүшаһидәләр кәстәрир ки, Б. Ваһабзадәнин ичтимаи-сијаси фәалијјәти, мәзмун-мүндәричә етибарилә, әдәби-бәди, елми-фәлсәфи, хусусилә публицистик фәалијјәтинин (јарадычылығынын) давамдыр. Онун өзү бу барәдә јазыр: «Узун илләрин тәчрүбәсидән билирәм ки, вахтилә јалныз ше'рләримдә һисс олунан јанғы тәдричән әмәли фәалијјәтләримә, һәрәкәтләримә кечиб. Ше'римин сәси чатмајан партија, дәвләт игамәткәһләри на өзүм кетмишәм, бир нөв ичтимаи-сијаси фәалијјәтә башламышам» («Јанан да мән, јаман да мән» мәгаләси). Әлбәттә, шаирин «ичтимаи-сијаси фәалијјәти» онун дедијиндән мүгајисә едилмәјәчәк гәдәр кениш олмушдур — «јухарылар»дан киминсә јанына кетмәк, милләтин дәрдени аңлатмаға чалышмағ, мүйәјјән фикир јаратмағ да ичтимаи-сијаси фәалијјәтдир, анчаг бир нөв, «маарифчилик мәзмунлу» ичтимаи-сијаси фәалијјәтдир ки, бөјүк шаир бунунла «јухарылар»ын «ашағылар»дан тәчрид олунмасына, милли барышыға чәһд етмишдир; милләтин јухары тәбәгәси илә ашағы тәбәгәси, һәмин милләтин гаршысына һәлли вачиб олан мүрәккәб проблемләр чыханда ејни чүр дүшүнмүрләрсә, демәли, кәләчәк бизә јахшы һеч нә вә'д етмир.

Б. Ваһабзадәнин «оппонентләр»и ону чох заман куја јухарылар јахын олмағда төһмәтләндирирләр — үмуммилли дүшүнчәдән мәһрум олан бу чүр «чиновник төһмәти» вахтилә Сәмәд Вурғуна едилмишдир, бу күн исә түрк халғларынын бөјүк шәхсијјәтләри Чинкиз Ајтматова, Олжас Сүләјмәнова да едилр. Мәсәлә бурасындадыр ки, нә дүнән С. Вурғунун, нә дә бу күн Ч. Ајтматовун, О. Сүләјмәновун, Б. Ваһабзадәнин јухарылар һеч бир еһтијачлары јох иди, јохдур да... Бәлкә, әксинә, јухарыларын халғ арасында өз ичтимаи-сијаси нүфузларыны артырмағ үчүн һәмишә бу чүр шәхсијјәтләрә еһтијачы олмушдур.

Милләтини дүшүнән, көзү јүксәк вәзифәләрдә олмајан, мәнән тох зијалы, ичтимаи хадим, нәһајәт, милләт вәкили дәвләтә мүхалиф ола билмәз (бир нечә ил бундан әввәл Б. Ваһабзадә мәшһур «Мүхалиф» ше'риндә јазырды: Дүшмән пәнчәсиндә гәһр олур Вәтән, Бири дә ғышгырыр «Мүхалифәм

мән». Кимә мүхалифсән, ај Вәтән оғлу?..) — Азәрбајҗанын башына һәр тәрәфдән фәчиәләр кәлдији бир дөврдә һеч бир дүшүнчәли милләт хадими, хусусилә Б. Ваһабзадә әсл дәвләт хадимләри һесаб етмәсә дә, нә Ә. Вәзирова, нә А. Мүтәллибова, нә дә Ә. Елчибәјә мүхалиф ола билмәзди, бүтүн имканларыны топлајыб онлары милләтә хидмәт етмәјә, дәнә-дәнә ја бирбаша, ја да мәтбуат васитәсилә бу вә ја дикәр конкрет проблемин һәлли на чағырырды. Онлар бә'зән ағыллы мәсләһәтә гулағ асыб, чох һалларда исә милләт хадиминин сөзүнү гулағардына вурурдулар, Б. Ваһабзадә исә мүхтәлиф сөвијјәләрдә онларла дөјүшмәли олурду...

Һејдәр Әлијевин Азәрбајҗана кәлишини һамыдан әввәл Б. Ваһабзадә алғышламышды ки, бунун да чохлу сәбәбләри вар иди — әсас сәбәб исә бу иди ки, о, һејдәр Әлијевин мүстәгил Азәрбајҗан дәвләтини мүдафиә едиб мөһкәмләндирәчәјинә инанырды вә инамында да һағлы чыхды. һејдәр Әлијев Азәрбајҗанын президенти сечилдикдән сонра ән мүхтәлиф чәтинликләрә синә кәриб мүйәјјән стабиллик јаратмаға мүвәффәғ олду...

Б. Ваһабзадә тәчрүбәли дәвләт хадиминин Бакыја кәлмәсини истәјәндә вә бу ишә билаваситә кәмәк едәндә өз шәхси мөнафәјиндән јох, милләтин мөнафәјиндән чыхыш етмишди — әкәр һејдәр Әлијевдән даһа бөјүк дәвләт хадимимиз олсајды, Б. Ваһабзадә, һеч шүбһәсиз, ону мүдафиә едәчәкди...

Мә'луматы олмајан охучулары мәсәләдән акаһ етмәк үчүн һејдәр Әлијевин Бакыја кәлдији күнләрдә шаир-журналист Иса Исмајылзадәнин Б. Ваһабзадә илә апардығы телефон сөһбәтини хатырлатмаға еһтијач дујуруг:

«— Хош көрмүшүк, Бәхтијар мүйәллим, чохдан сәсинизи ешитмирәм — нә телефонда, нә дә...

— Хош көрдүк. Валлаһ, елә ки, адамын кәлкәсини ғылынчлајанлар тапылды, нә сәсини чыхармағ истәјирсән, нә дә өзүнү кәстәрмәк истәјирсән.

— Бәхтијар мүйәллим, ешитдим, дүнән сиз дә аеропортда олубсунуз (сөһбәт 28 феврал 1993-чү илдән кедир — Н. М.), Әлијеви гаршылајанлар арасында. Аз гала нағыл кими данышырлар, көрүнмәмиш һөрмәт-иззәтлә, мөһәббәтлә...

— Еләдир. Амма иш бурасындадыр ки, ики-үч ил бундан габағ бу адамларын чоху Мүтәллибовун кәстәриши илә ону аз гала даш-галағ еләјәчәкди. һәмин милләтин оғулары, һәмин гонағ... О гезәбли адамлары чыхсағ, о заман һејдәр Әли-

3. Сифариш 10.

јеви 5—6 адам гаршыламышды. О дөфә сөјүшләр, тәһгирләр, атмачалар, бу дөфә... ајағы алтында кәсилән гоч... Бәлкә дә он мин адам жығышмышды аеропорта. Танышлара үз тутдум: «Лотулар, бәс онда һардајдыныз?». Күлдүләр.

— Бағышлајын, сиз данышдыгча ики ил бундан әввәл парламент ичласында ону санчмаг, тәһгир етмәк үчүн нөвбәјә дәјананлар көз өнүнә кәлир.

— Елә бу дөфә дә ону гучаглајыб өпмәјә дуранлар чо-халмышды. Илаһи, бу нечә халгды?

— Сөјәндә биринчи, севәндә дә биринчи. Биринчилик азары...

— Мән чәкилиб кәнарда дурмушдум, өзү чағырды. Ону дејим ки, бу дөфә тәјјарә дүз депутат отағынын гаршысына јахын сүрүлдү. Адамлары көрүб тәәччүбләнди: «А кишиләр, мән Мәккәдән кәлмирәм ки?...». һә, мәни чағырды, «кәл көрүшәк», — деди. Дедим, нөвбә көзләјирәм, күлдү. «Һејдәр мүәллим, јүздән чох машын кәлиб, о дөфә дә мән сизи өз машынымла гаршыладым, мәним машынымла да кетдик шәһәрә. Инди дә кедәк», — дедим. Разылашды. Чыхдыг. Көрдүк президент дә машын көндәриб, деди: «Бу дөфә сән мәнимлә кетмәлисән». Миндик машына.

— Бизи, халгымызы марагландыран мәсәләләрдән елә бир сөз демәди. Деди ки, сәнин, мәним јашым кечиб, елә-дијимизи еләмишик, амма милләтимизин бу дар күнүндә милләтимизә өз көмәк әлимизи узатмасаг, кәләчәк нәсил бизи бағышламаз. Имканым олса, нә бачарсам, еләјерәм — әжәр бунун үчүн шәраит јаратсалар... Тәки милләтимиз бу вәзијәтдән хилас олсун...».

Б. Ваһабзадәнин — милли мүстәгиллик үғрунда он илләр боју (50-чи илләрдән 80-чи илләрә гәдәр) ардычыл мүбаризә апармыш бир шәхсијјәтин мүстәгил Азәрбајҗанын сајча үчүнчү, лакин санбалча биринчи президенти, дүнја мигјаслы дөвләт хадими һ. Әлијевлә «әмәкдашлыг» етмәси, бир тәрәфдән, милли ичтимаи тәфәккүрүн мүасир дөвләтчилик тәфәккүрү сәвијјәсинә јүксәлмәсинин, о бири тәрәфдән, мүасир дөвләтчилик тәфәккүрүнүн миллиләшмәсинин нәтичәсидир — Б. Ваһабзадә Азәрбајҗан чәмијјәтинин психолокијасыны, мә-нәвијјәтины, өз сөзү илә десәк, дәрдрәрини нә гәдәр јахшы билирсә, һ. Әлијев Азәрбајҗан дөвләтчилијинин проблемләрини о гәдәр јахшы билир... Она көрә дә шаир, ичтимаи хадимлә дөвләт хадими арасындакы јухарыда барәсиндә бәһс

олунан јахынлашманы биз Азәрбајҗанын ичтимаи-сијаси тарихинин һадисәси һесаб едирик.

...Азәрбајҗан халгынын дүшмәнләри һәмишә Бәхтијар Ваһабзадәни ләкәләмәјә чалышмыш, она бөһтан атмагдан чәкинмәмишләр — ССРИ халг депутатларынын 80-чи илләрин сонунда М. С. Горбачовун рәһбәрлији алтында көрүшүндә ер-мәни јазычысы Вардјес Петросјанын «Азәрбајҗан шаири Бәхтијар Ваһабзадә бир китабында ермәни халгыны јер үзүндән силмәк лазым олдугуну јазмышдыр» демәкдә мөгсәди халгын бөјүк оғлундан даһа чох, халгын өзүнү дүнја ичтимаијјәтинин көзүндән салмаг олмушдур; чүнки һәмин Вардјес Петросјан јахшы билир ки, Бәхтијарын ләкәләнмәси Азәрбајҗан халгынын ләкәләнмәси демәкдир...

Халгымызын харици дүшмәнләри илә јанашы, дахили «достлар»ы ичәрисиндә дә Бәхтијарын шөһрәтинә гибтә едәнләр, көлкәсини гылынчлајанлар, өзләрини она «сәјдырмаг» истәјәнләр олмушлар; тарихин бүтүн дөврләриндә бүтүн көркәмли шәхсијјәтләрин башына кәлмиш бу дәрдин Б. Ваһабзадәдән дә јан кечмәмәси тамамилә тәбиидир... Хүсусилә, бизим милләтдә — «Өз гөвмүмүзүн башына әнкәл-кәләфиз биз»...

...Лакин Б. Ваһабзадә шәхсијјәти о гәдәр јүксәкдир ки, нә харичдә, нә дә дахилдә она атылмыш бөһтанлар һәмин јүксәклији тәһдид етмәк күчүндә дејил.

Хырда һиссләрлә јашајан инсанлар нә гәдәр чох олсалар да, Бөјүк Инсан гаршысында һәмишә мәғлүб олмушлар. Тарих ирәлијә һәмишә Бөјүк Инсанын једәјиндә кетмишдир. Вә кетмәкдәдир...

АНА ДИЛИМ — ВАРЛЫГ МӨНҮРҮМ!

Б. Ваһабзадәни милләт хадими кими һәмишә нараһат едән ән вачиб мәсәләләрдән бири, бәлкә дә биринчиси ана дилинә мүнәсибәт олмушдур; онун чохчәһәтли фәалијјәтинин тәкчә бу гејд едилән тәрәфи, әслиндә, кифәјәт иди ки, ады Азәрбајҗан тарихиндә әбәди олараг галсын — Б. Ваһабзадә ше'рләриндә, онларла мәгаләләриндә, јүзләрлә чыхышларында... Азәрбајҗан түркчәсинин дәвләт һугуларыны һәр заман мүдафиә етмиш, республикамыза рәһбәрлик едәнләрин дә бир гисми, чох тәәссүф ки, адәтән, руслашмыш азәрбајҗанлылар олдуғундан ана дили дәвләт идәрәләриндән говулмушдур...

Азәрбајҗан түрк дилинин тәдгиги вә тәдриси саһәсиндә көркәмли мүтәхәссис, профессор Лусиф Сејидов сөһбәт едир ки, кечмиш Иттифагда руслашдырма сијасәти мүхтәлиф үсулларла һәјата кечирилди; бу сијасәтин мәркәзиндә милли республикаларда јерли дилләрин сыхышдырылмасы, ана дилинин тәтбиг саһәләринин мәһдудлашдырылмасы, әвәзиндә рус дилиндән истифадәнин кенишләндирилмәси иши дајанырды. Партија вә совет органларында каркүзарлыг ишләри, бир гәјдә олараг, рус дилиндә апарылырды, республикаларын мәркәзи шәһәрләриндә орта үмумтәһсил мәктәпләринин чо-ху русдилли иди; али мәктәпләрин рус бөлмәләрине гәбула үстүнлүк верилди. Бу сијасәт түрк-мүсәлман республикаларында даһа интензив һәјата кечирилди. Бу аз имиш, али мәктәпләрин милли бөлмәләриндә дә дәрсләрин рус дилиндә апарылмасы тәклифләри ешидилди. Москва буна расми гәрар вә ја әмр верә билмирди, чүнки бу, формал да олса, ССРИ Конститусијасына, дәвләтин сөздә олан милли сијасәтинә зидд иди. Сијасәтчиләр бу саһәдәки сијасәти өртүлү јолларла, тәклиф вә мәсләһәтләр формасында јеридир; јер-

ли һақимләри сынајыр, өзләринә дајаг вә тәрәфдар ахтарыр вә онларын әли илә иш көрүрдүләр вә ја көрмәк истәјирдиләр. Чох тәәссүф ки, бир сыра башга республикаларда олдуғу кими, Азәрбајҗанда да вәзифәли шәхсләр арасында милли мәнлијини итирән, јухарынын ишарәсинә кор-коранә гул-луг кәстәрәнләр тапылыр вә бу сијасәтә рәвач вермәјә чан атараг, өз мөвгеләрини сахламаға, мөһкәмләтмәјә чалышырдылар.

Бунунла белә, вәтәнин, милләтин, ана дилинин гејрәтини чәкән оғулар да вар иди. Онлар һеч бир шејдән чәкинмәдән синәсини габаға вериб, бу сијасәт гаршысында сипәр олур; рус дилинин ролуну инкар етмәдән, онун икинчи дил кими тәдрисинин вә русдилли мәктәпләрин әһәмијјәтини азалтадан, бу дилин шовинизм васитәсинә чеврилмәсинә, шовинизм мәгсәди илә истифадәсинә, Азәрбајҗан түрк дилинин мөвгеләрини сыхышдырмасына гаршы чыхырды.

Бу саһәдә истәр гәләми, истәрсә дә әмәли фәалијјәти илә хүсуси фәаллыг кәстәрәнләрдән бири, әслиндә биринчиси, Бәхтијар Ваһабзадә иди.

1970-чи илләрдә вә 1980-чи илләрин әввәлләриндә Азәрбајҗан халг тәсәррүфаты о вахта гәдәр бәрәбәри олмајан бир сүр'әтлә инкишаф вә јүксәлиш дөврү кечирди, республиканын игтисадијјәти, халгын күзәрәни јахшылашмышды. О заман республикаја рәһбәрлик едән һејдәр Әлијев мәдәнијјәтин, әдәбијјәтин инкишафына да хүсуси диггәт јетирилди. Азәрбајҗанлылыг руһу һәр саһәдә һисс олунурду; совет ән'әнәсинә ујғун олмајараг, дәвләт сәвијјәсиндә олан бөјүк жы-ғынчагларда, һәтта партија конфранс вә гурултајларында Азәрбајҗан түрк дили сәсләнирди. Вәтәнини вә халгыны севән милли зијәлыларда руһ јүксәклији әмәл кәлмишди. Милли мәнлијә зәрбәләр хејли зәифләмишди вә арадан чыхырды. Москванын бу саһәдәки тә'сири һисседилмәз дәрәчәјә кәлмишди. Лакин һејдәр Әлијев республикадан кедәндән сонра бу хәтт давам етдирилмәди, Москва јенидән «һүчума башлады» вә нәһәјәт, 1980-чи илләрин орталарында республикада рус дилинин тәтбиг саһәләринин кенишләндирилмәси һаггында мәсләһәт тәрзли кәстәриш алынды. Бурада али мәктәпләрдә дә рус дилиндә тәдрисин кенишләндирилмәси нәзәрдә тутулурду. Бу, фактик олараг, али мәктәб тәдрисиндә Азәрбајҗан түрк дилинин сыхышдырылмасы планы иди.

Бир чох башгалары кими, университет рәһбәрлији буну

ади һал кими гәбул етди; кәстәриш вар, һәјата кечирилмәли-дир.

Бәхтијар Ваһабзадә сәсини галдырды. О заманкы Азәр-бајчан КП Мәркәзи Комитәсинә мүрачиәт етди, катибләрлә, хүсусән биринчи катиблә көрүшдү, шаирин тә'киди илә уни-верситет рәһбәрлији дә МК-ја чағырылды. Б. Ваһабзадә дил һаггында кәстәришин тәһлүкәли аддым олдуғуну баша салды, милли мәнлијимизә зидд сijasәт олдуғуну аңлатды. Мәһз онун тә'киди илә МК сәвијјәсиндә Москва илә данышыглар апарылды вә мәсәлә бизим хејримизә һәлл олунду...

1989-чу илдә мәтбуатда «1989—1990-чы дәрәс или үчүн тәдрис планлары» чап олунмушду. Бу планларда практик Азәр-бајчан түрк вә практик рус дилләринә ајрылмыш дәрәс саатлары арасында рус дилинин хејринә бөјүк фәрг вар иди. Бу, јухарыда һаггында данышдығымыз сijasәтин тәһсил сәһәсиндә һәјата кечирилмәсинин бир нүмунәси иди. Бундан чидди нараһатлыг кечирән Б. Ваһабзадәнин тәшәббүсү, онун вә дикәр дәрәс елмләр доктору, профессорун, о чүмләдән танынмыш дилчи Јусиф Сейидовун имзасы илә о заманкы МК-нын вә Тәһсил Назирлијинин үнвәнларына мәктуб кәндәрилди.

Мәктубда тәдрис планларында мүхтәлиф алдадычы, үј-дурма үсулларла Азәрбајчан дилинә, хүсусилә тә'лим рус дилиндә олан мәктәбләрдә онун икинчи дил кими тәдрисинә анормал мүнәсибәтә, о чүмләдән рус дилинин тәдрисинә Азәрбајчан дилинин тәдрисиндән хејли чох саат ајрылмасына, тә'лим Азәрбајчан дилиндә олан мәктәбләрдә рус дилинин тәдрисинә биринчи синифдән башландығы һалда, тә'лим рус дилиндә олан мәктәбләрдә Азәрбајчан дилинин үчүнчү синифдән кечилмәсинә, гејри-русдилли мәктәбләрдә рус дилинин вә үмумтәһсил мәктәбләринин һамысында харичи дилләрин тәдрисиндә синифләр ики група бөлүндүјү һалда, бу гәјданын Азәрбајчан дилиндә тәтбиг олунмамасына чидди е'тираз едилди. Мәктубда тәдрис планлары, үмумијјәтлә, һеч бир елми-методик гәјда-ғанунлара үјгүн кәлмәјән, халга зидд, милли ниһилизм вә хәјанәткарлыг нүмунәси кими бүтүн кәскинлији илә тәнгид едилди, онун тәртибчиләрини, мүәллифләрини ичтимаијјәтин мүһакимәсинә вермәк тәләб олунурду.

...Мәктубун тә'сири вә Б. Ваһабзадәнин шәхси нүфузу сәјәсиндә Тәһсил Назирлији дилләрин тәдрисинә ајрылмыш саатлар арасындакы фәрги азалтды, сонра исә бәрабәрләшдирди. Кәчкәләрин, бүтүн зијалыларын јолунун орта мәктәбдән кеч-

дијини нәзәрә алсаг, бунун нә гәдәр бөјүк әһәмијјәти олдуғуну тәсәввур етмәк чәтин дејил.

Бу фактлар Бәхтијар Ваһабзадәнин һәјатындан епизодлардыр, онун чошғун ичтимаи фәалијјәтинин аңларыдыр вә тәсәдүфи һадисәләр дејил. Она көрә тәсәдүфи дејил ки, шаирин бүтүн јарадычылығы милли гәјнаглара бағлыдыр. О, ана дилинин милли шүүрун јетишмәсиндә мүстәсна әһәмијјәтини дәриндән дүјүмүш вә бүтүн јарадычылығы боју онун мүдафиәчиси кими чыхыш етмишдир.

Б. Ваһабзадә јазыр: «Ата-бабаларымыздан мирас алдығымыз ана дилимизи көз бәбәјимиз кими горумаг, ону чиләләја-чиләләја, өз дады-тамы вә тәмизлији илә кәләчәк нәсилләрә тәһвил вермәк мүгәддәс борчумузду»; чүнки «һәр халгын дили о халгын дүшүнчәсиндән доғур», һәр бир милли кәлмә «һәм сәсинә, һәм рәнкинә, һәм дә мә'насына көрә һәмин дилдә данышан халгын руһ вә зөвгүнүн ифадәсидир».

Шаирин ана дили уғрунда мүбаризәси онун бу фикирләринә сөјкәнир.

Шаир әлине гәләм алдығы илк аңлардан ана дилинин аһәккини, дадыны, дузуну дүјүмүш вә јарадычы үчүн онун нә демәк олдуғуну да јахшы баша дүшүмүшдүр. О јазыр: «Бу дилдә јаранан сәнәт әсәрләри, елми әсәрләр һәр кәс үчүн һәр шәјдән әзиздир. Шаир үчүн исә ана дили һәр шәјдир. Чүнки шаир бу диллә бөјүјүр, бу диллә данышыр, бу дил васитәсилә јазыб-јарадыр, бу диллә дә өз халгынын арзу вә әмәлләрини ифадә едир».

Б. Ваһабзадә бир шә'риндә ана дилини белә тә'рифләндирир:

Бу дил — бизим руһумуз, ешигимиз, чанымыздыр,
Бу дил — бир-биримизлә әһди-пәјманымыздыр.
Бу дил — танытмыш бизә бу дүңјада һәр шәји.
Бу дил — әчләдәләримиз бизә гојуб кетдији
Ән гәјмәтли мирасдыр, ону көзләримизтәк
Горујуб, нәсилләрә биз дә һәдијјә верәк.

Сонра да шаир бирбаша өз ана дилинә мүрачиәтлә јазыр:

Бизим уча дағларын сонсуз әзәмәтиндән,
Јатағына сырмајан чајларын һидләтиндән,
Бу торпагдан, бу јердән,
Елин бағрындан гопан јаныглы нәғмәләрдән,
Күлләрин рәнкләриндән, чичәкләрин ијиндән,
Мил дүзүнүн, Муғанын сонсуз кеңишлијиндән,
Арсачлы бабаларын әглиндән, камальындан,

Дүшмән үстүнә чуман о Гыратын налындан
Гөпән сөздөн жарандын.

Сөн халгымын алдыгы илк нәфәсдән жарандын.
Ана дилим, сәндәдир халгын әгли, һикмәти,
Әрәб оғлу Мәчнунун дәрди сәндә дил ачмыш,
Үрәкләрә јол ачан Фүзулинин сәнәти,
Еј дилим, гүдрәтинлә дунјаја јоллар ачмыш.
Сәндә мәним халгымын гәһрәманлыгга долу
Тарихи варагланыр.

Сәйдә нечә миң иллик мәним мәдәнијјәтәм,
Шан-шөһрәтәм сахланыр.

Мәним адым, санымсан,
Намусум, вичданымсан!

Бәхтијар Ваһабзадәнин ана дили уғрунда әмәли фәдакар-
лығы онун бу әдәби-фәлсәфи дүшүнчәләри илә билаваситә
бағлыдыр. О охумушду, өјрәнмишди ки, тарихләрин бир сы-
ра мәрһәләләриндә заман-заман

Сарајлар данышды өзкә дилиндә,
Ујушду өзкәјә,
Ујушду јада.
Халг өз комасында,
өз әмәлиндә
Јашатды дилини, варлығыны да.

Шаир бу тәзадын даһа ејбәчәр формасыны көрүрдү. Кө-
рүрдү ки, бир гулағы Москвада олан «сарај» әһлини вә он-
ларын јухарыдан-ашағыја нәрдиван боју дүзүлмүш һәмфикир-
ләрини ана дилинин тәлеји марагландырмыр, рус дили кадр
сечкисиндә әсас ме'јарлардан биринә чеврилир, бу мүнәси-
бәт әһали арасында рус дилиндә тәһсилә мејли күчләндирир,
нәтичәдә тәһсили рус дилиндә олан мәктәб вә онларын кон-
тинкенти артыр, мә'нәви-сијаси аб-һава корланыр. Бах, бүтүн
бунлар шаирин вәтәндашлыг амалына ағыр кәлир, милли гү-
руруна тохунурду; о јазыб-позмагла кифәјәтләнмирди, фәал
әмәли мүбаризәјә гошулуру вә һадисәләрин халгымызын хеј-
ринә, милли мәнәфејимизин хејринә јөн алмасына тә'сир көс-
тәрә билирди.

Б. Ваһабзадә о заманлар да белә олмушдур, инди дә бе-
ләдир. Онун јарадычылығы, фәалијјәти, әмәли бөјүк фитри
исте'дадла мүбаризлијинин вәһдәтиндән јоғрулуб инкишаф
едир...

* Б. Ваһабзадәнин ана дилинә мүнәсибәти барәдәни сәһбәти үчүн
мүәллимимиз, профессор Јусиф Сејидова тәшәккүр едирик — Н. Ч.

Ана дили — Азәрбајчан түрк дили мәсәләсинә анчаг са-
дәчә үнсийјәт васитәси кими дејил, милләтин варлығынын әса-
сы, мә'нәви-ичтимаи дирилијинин шәрти кими бахан Б. Ваһаб-
задә һәммин мөвгејинә көрә Азәрбајчанда (!) дәфәләрлә мүх-
тәлиф сәвијјәли тәнгидләрә мә'руз галмышдыр...

Халг шаири Б. Ваһабзадәнин олдуғча мүнһум проблемләр
галдыран «Имтаһан» мәгаләсинин («Азәрбајчан» гәзети, 1
сентјабр 1993-чү ил) «тәнгид»инә һәср олунмуш «Доколе бу-
дем делиться на «наших» и «не наших»? адлы јазы («Бакински
рабочи» гәзети, 21 сентјабр 1993-чү ил) һансыса бир мүәлли-
фин мөвгејинин тәзаһүрү олсајды, бәлкә дә, ону диггәтдән кө-
нарда гојмаг мүмкүн иди, анчаг һәммин јазы бүтөв бир зүмрә-
нин «идеоложијасы», мүәллиф исә бу сәһәдә фүрсәти фөвтә
вермәјән көһнә «идеолог» олараг чыхыш едир.

Халг шаиринин мәгаләсиндә көстәрилир ки, бизим бу күн
дүшдүјүмүз мүрәккәб тарихи шәраитдән баш чыхара билмә-
мәјимиз, бөјүк публисист Ә. Ф. Не'манзадәнин вахтилә деди-
ји кими, «һәјати-миллијә мүбаризәсинә әсла һазыр олмады-
ғымыз»дан ирәли кәлир вә бундан сонра һәммин «һазырсыз-
лығын» бир сыра сәбәбләри үзәриндә дајанылыр ки, онлар-
дан бири дә ана дилинә мүнәсибәт мәсәләсидир... Б. Ваһаб-
задә, әслиндә, һәмишә бу фикирдә олуб ки, өз ана дилини
билмәјән (вә тәбии ки, өз милләтинин руһундан, тарихиндән
хәбәрсиз олан) адам, сөзүн бөјүк мә'насында, вәтәндаш ола
билмәз. «Бакински работчи» гәзетиндә кетмиш (һәммин гәзетин
мөвгејини әкс етдирән) јазынын мүәллифи, «шаир, насир, әдә-
бијјәтшүнәс вә тәрчүмәчи... Сејидов Имран Султанович» (бах:
«Азәрбајчан совет јазычылары», мә'лумат китабы, Б., 1987,
сәһ. 266) исә һәммин фикрә е'тираз едир.

И. Сејидовун аргументләри нәдән ибарәтдир?

Һәр шәјдән әввәл, белә бир фактдан суи-истифадә едир
ки, XIX әср вә XX әсрин әввәлләриндә көркәмли Азәрбајчан
зијәлилары үзләрини Русијаја чевирмиш, рус — Авропа мә-
дәнијјәтинин тә'сири алтында Азәрбајчанда мүхтәлиф сәһә-
ләр үзрә мүтәхәссисләр, ичтимаи һадимләр јетишмишдир...
Мәсәлә бурасындадыр ки, һағғында сәһбәт кедән дөврдә
Азәрбајчанда, үмумијјәтлә, мәктәб, тәһсил мүәссисәси јох
иди, она көрә дә Санкт-Петербургда, Москвада, Кијевдә, Па-
рисдә, Лондонда охумаг еһтијачы мејдана чыхырды вә тәбии
ки, охујанларын һеч дә һамысы өз халгынын, милләтинин ира-
дәсини ифадә едиб һ. Зәрдаби, Н. Вәзиров, Ә. һағвердијев,
Ү. һаһыбәјов олмурду, дунја мәдәнијјәтинә јијәләнмәји —

«күфтә»жә «гофта» демәк кими баша дүшән Александр Ејничләр (Т. Ш. Симургун ејниадлы һекајесинин гәһрәманы), «лүғәт јазанлар» (Ч. Мәммәдгулузадәнин «Анамын китабы»нда олдуғу кими) да варды. Вә бунларын сајы адлары чәкиләнләрин сајындан, һеч шүбһәсиз, мүгајисә олунамајаг гәдәр чох иди. Икинчиси, Азәрбајҗандан харичә (әсасән Русијаја) орта төһсилә јох, ихтисас алмаға кедирдиләр, күчлү милли руһла, Вәтәнә хидмәт еһтирасы илә кедирдиләр вә тамамилә төһсидир ки, азәрбајҗанлы кими кедирдиләр. Үчүнчүсү, о заманкы Русија (сөһбәт XIX әсрин Русиясындан кедир) Гәрбин күчлү демократик төһсири алтында олан һәгиги ингилаби Русија иди вә мөһшүр төһбирлә десәк, учгарларла мүнәсибәтдә мүсбәт рол ојнајырды. XX әсрин илк онилликләриндә дә Русијанын учгарларла (о сырадан Азәрбајҗана) мөдәниләшдиричи төһсири бу вә ја дикәр дәрәчәдә давам едирди. (Азәрбајҗанда илк али мәктәб олан 1919-чу илдә төһсис едилмиш Баки Университетинин јарадылмасында рус алимләринин иштиракыны хатырлајаг). 20-чи илләрдән сонра исә рус төһсили артыг Б. Ваһабзадәнин дедији мәзмунда «милли кадрлар» һазырламаға хидмәт көстәрирди ки, «Бакински работчи» гәзетиндәки јазынын мүәллифи мәсәләнин мәһз бу чәһәтини баша дүшмәк истәмир... Азәрбајҗан дилинин «көнүллү» кечилдији русча орта мәктәбләр тәдричән Азәрбајҗанда, хүсусилә Бақыда елә бир мүһит јаратды ки, һәммин онилликләр Азәрбајҗанда елмдә, мөдәнијјәтдә, ичтимаи-сијаси саһәдә јүзләрлә, минләрлә «гофта, гофта» дејәнләр верди.

И. Сејидовун икинчи аргументи ондан ибарәтдир ки, Азәрбајҗанын чыхылмаз ичтимаи-сијаси шәраитә дүшмәсиндә Азәрбајҗан төһсиллиләринин «хидмәт»и рус төһсиллиләринкиндән аз дејил вә онун фикринчә, рус дилиндә төһсил алан азәрбајҗанлылар елмин, мөдәнијјәтин инкишафы үчүн даһа бөјүк ишләр көрмүш, дүнјаја чыхмағымыза даһа чох фајда вермишләр... «Тәнгидчи» јенә дә сахтакарлыг едир — рус төһсилли азәрбајҗанлыларын дүнја мигјасына чыхмасы һәлә о демәк дејил ки, һәммин рус төһсиллиләр һәммин «дүнја мигјасы»на мәһз Азәрбајҗан руһуну, мөдәнијјәтини (кениш мәһнада азәрбајҗанлылығы, милли менталитети) чыхармышлар вә биз јүзләрлә нүмунә кәтирә биләрик ки, рус төһсилли азәрбајҗанлыларын дүнја мигјасына чыхардығы Азәрбајҗанын халгымыза гәтијјән дәхли јохдур.

Шүбһәсиз, Азәрбајҗанын бүжүнкү вәзијјәтә дүшмәсиндә, үмумијјәтлә, Азәрбајҗан зијалылары да мәс'улијјәт дашыјыр — Азәрбајҗан төһсиллиси дә, рус төһсиллиси дә... Анчаг е'тираф етмәк лазымдыр ки, Москваја «ход» даһа чох рус төһсиллиләрин ихтијарында олдуғу үчүн мәс'улијјәти биринчи нөвбәдә онлар дашыјыр.

...Вә төһби ки... «нечә јә'ни өзүн бу милләтә мәнсуб оласан, бу милләтин чәрәјини јејиб, бу Вәтәнин сүјуну ичәсән, амма онун дилини билмәјәсән? Ахы сән халгын дилини билмирсәнсә, демәк, милләтин руһуна, мә'нәвијјатына, тарихинә јадсан. Демәк, бу милләтә өвлад дејилсән»...

...Өз ана дилиндә данышмағы бу күн дә «ар биләнләр» мөвчуддур, онлара ана дилимизин — Азәрбајҗан түркчәсинин бөјүк шаиринин һәлә 80-чи илләрин әввәлләриндә јаздығы ашағыдакы мисралары хатырлатмагдан өзүмүзү сахлаја билмирик:

...Дәјишәндә јад дилинә
өз сөзүнү, өз ләһчәни
Сифәтини дәјиширсән,
Таньмырам онда сәни.
Анламырам фиррәтин нә, сифәтин нә?
Кәјшәјәндә сән өзкәнин сөзләрини,
Сифәт тахдын сифәтинә...
Сән түпүрдүн өз бабанын очагына.
Анан сәни бу очага өвлад доғуб,
Сәнсә кирдин өзкәсинин гучагына.
Һәр улусун
Ән пијмәтли сәрвәтидир ана дили.
Өвладлары јер үзүнә сәпәләнсә,
Пәрән-пәрән дүшәнләрин
Вәһдәтидир ана дили.
Бу дунјанын
Һансы узаг бучагында сәсләнәрсә,
О бучағы мөһмин үчүн
әзизләдән ана дилим,
Гүрбәти дә Вәтән едән ана дилим!
Сөзләринин нәвмәсиндә
Руһумузу чинкилдәдән ана дилим!
Мөһмин ана Вәтәнинин
Бүтүн огул-гызларыјла
Гоһум едән ана дилим!
Сән көзләрә көрүнмәјән
Бир телсән ки,
Јол ачмысан кечмишимдән кәләчәјә,
Ана јурдун өз руһуну
Кечирирсән —
Бу нәсилдән о нәсилә.

Бу үрөйдән о үрөжө.
Өз дәрдиңи, севиңчими
Додагыңда чагладаным,
Мәни ана вәтәниңе,
Бу күнүмү
Сабаһыма, дүнәниңе
багладаным!

Жадын фитвасыңла, өз күлләмиңлә
Өзкәниң дилиңе ов олан дилиң.
Мәһүрлү, һүгүгүлү идарәләрдән
Дахмалар күнчүңе говулан дилиң.

Али тәбәгәләр сәни дандылар,
Сән бир үммән икән даҗаз сандылар.
Өзкәниң дилиңдә хорузландылар,
Сән еҗ өз сачыңда говрулан дилиң.

Хәтән тахтыңда сән фарман олдуң,
Дилләрә һөкм едән гәһрәман олдуң.
Бәс һиҗә сән бу күн пәришан олдуң,
Бабәк ғылынчыңдан од алан дилиң?!
Тарихиң јолуну кечдиң уғурлу,
Сәнә батаммады бир голу зорлу,
Дүнәни мөһтөшәм, сабаһы нурулу,
Индиҗи талданым овулан дилиң.
Аналы-аталы, а јетим дилиң!
Шәрәфим, шәһрәтиң, гејрәтиң — дилиң!

Һәмин мисралары һәр дөфә охујанда јадымыза алман алим-түркологу Ә. Шмидениң ашағыдакы сөзләри дүшүр: «Бир инсаның өз халгыны вә өз доҗма дилини дәличәсинә севә билмәк габилијјәтини мән Бәхтијар Ваһабзадәдән өјрәндим...».

Һәр милләтин ана дили о милләтин варлыг мәһүрүдүр. Дилсиз милләт јохдур. Милләти јох етмәк үчүн илк нөвбәдә онун дилини мәһв едирләр. Шаир 1980-чи илдә Чәнуби Азәрбајчандан фарс дилиндә бир мәктуб алыр. Мәктубда дејилир: «Сиздәнәм, јә'ни азәри түркүјәм. Амма ана дилими билмирәм. Дилими өјрәнмәк үчүн мәнә дәрслик кәндәрин».

Мәктубдан һәјәчанланан шаир она «Нә ондансан, нә бундан» адлы ше'р һәср едир. Чәнублу гардашын бу мәктубу Совет Азәрбајчанында рус дилиндә тәһсил алыб, ана дилини билмәјән, үстәлик, она хор бахан адамларә сөзүнү дөмөк үчүн шаирин әлиңә кирәвә верир:

Сәһвини аңлајаны дүз олмазды данламаг.
Күнаһыны азалдыр күнаһыны аңламаг.

Бу јададыр.
Бу јердә јарыланыр бу јада.
Нә дејәк, нә ад ворәк
Дилини билмәмәклә ојунән наданларә?

Шаир бунунла да үрәјини сојуда билмир. Ана дилини дәрслик вәситәси илә өјрәнмәк истәјән чәнублу гардашына изаһ едир ки, ана дилини дәрсликдән дејил, анадан өјрәнәрләр:

Анан буну етмәди,
О сәнә өјрәтмәди
Анасының дилини.
Анан сәнә өјрәтди ағасының дилини.
Өз доҗма евладына доҗма ана дилини
Өјрәтмәјән аналар,
Бәс ана аңланмага сизин һаггынызы вәр?
Дилиниңиз даныркән
Өзүнүзү дандының.
Анчаг бу алчагылыгы сиз учалыг сандының.
Еј көкүндән ајрылыб өз өзүндән га чаглар,
Әмин олун, сизи дә бир заман даначаглар.

Шаир Чулфа рајонунда јашајән бир һәкимдән мәктуб алыр. О, мәктубунда јазыр ки, мән ушагларымы рус мәктәбинә вермишәм. Лакин һәмкарларым мәни ғынајыр. Сиз бу мәсәләјә нечә бахырсыныз? Шаир она белә чаваб јазыр: «Сиз һәлә ән ади бир һәгигәти билмирсиниз ки, ана дили вахта көрә сечилмәмәли, ана дили олдуғуна көрә сечилмәли вә севилмәлидир. Вәтәни дә кезәл вә сәфалы олдуғуна көрә севирләр. Јалныз Вәтән олдуғуна көрә севирләр».

Бүтүн өмрү боју ардычылыгыла ана дили вә онун сафлыгы уғрунда фәдакарчасына мүбаризә апаран, дилимиңдәки һәр кәлмәнин үстүндә јарпаг кими сән шаир «Һөрмәт — рүшвәт» ше'риндә сөзүн ән кичик мә'насынын, рәңк вә чаларынын дәјишилмәсинә дөзмүр, дәрһал фәрјад гопарыр:

Сөзләр дә инсан төк енир, јүксәлир
Јахшының дилиндә, пиһин дилиндә.
Сөзләр, мәним онә јазыгым кәлир
Рәнниниз, мәгәнниңиз дәјишиләндә.

Сән демә, шаир «Һөрмәт» сөзүнүн «рүшвәт» мә'насында ишләндијинин шаһиди олубмуш, бири о биринә дејибмиш ки, сән мәним филан мүшкүлүмү ач, мән сәнә һөрмәт едәрәм (јә'ни, јолуну көрәрәм, даһа ачыг десәк, сәнә рүшвәт верәрәм).

Сөзүн әсл мә'насынын итирилмәсинә, она башга, ејбәчәр дон кејдирилмәсинә дөзмәјән шаир јазыр:

Һөрмөт, һөрмәтини итирди бу күн,
Әҗрилик дүзлүҗүн олду кәлкәси.
Һөрмөт! Һөрмәтә бах!

Бу көзәл сөзүн
Кизләнди ардында «рүшвәт» кәлмәси.
Һөрмөт! Алчагыгың өз сәсәидир бу,
Опрунун мә'бәдә кирмәсидир бу.
Чиркинин үзүнә чәкилир талај.
Көзәллик тахтында әҗләшир бу күн.
Аман! Һарај чәкин! Һарај, һај, һарај!
Сөзләрин мә'насы дәҗишир бу күн.
...Сөзләр ахан заман өз чешмәсиндән
Билинир сикләти, билинир јолу.
Чаҗын өз сәмтини дәҗишмәсиндән
Сөзүн дәҗишмәси даһа торхулу!
Сөз ки вар, сәрвәтдир, туру сөз дејил,
Сөзләр көрпич кимнә овулур инди.
Улу дәдәләрин җаратдыгы дил
Намәрдләр ағзында хар олур инди.
Бирчә сөз өләндә бошалыр јери,
Кәлин гол чәкмәјәк бу јаманлыга.
Артыб чоһалдыгча сөз гәбирләри
Бу күн дил чеврилир гәбристанлыга.
Халгың варлыгыдыр һәр кәлмә, һәр сөз,
Халга тәчәвүздүр сөзә тәчәвүз.

Кәтирдјимиз бу мисаллар вәтәнпәрвәр шаиримизи «Ана дилимизин әли вә дили силаһлы мүчәһиди» адландырмаға бизә һагг верир.

...Б. Ваһабзадәнин дили ана дили барәдәки елми-нәзәри мулаһизәләринә, ичтимаи-публисист тәләбләринә тамамилә чаваб верир — «бу дилдән (сөһбәт Б. Ваһабзадәнин дилиндән кедир — **Н. Ч.**) услубијат китаблары үчүн, бәдии-үслуби тәһлил үчүн бол-бол мисал кәтүрмәк нечә мүмкүндүрсә, ...грамматика китабларына истәнилән гәдәр нүмунәләр алмаг да о гәдәр асандыр» (профессор Тофиг һачыјев).

Әлбәттә, ана дилинә — Азәрбајҗан түркчәсинә јүксәк мәһәббәт бәсләјән шаирин бир вәзифәси һәмин дилин ичтимаи намуսуну көзләмәкдирсә, икинчи (вә көрүнүр, даһа бөјүк) вәзифәси ана дилиндә бөјүк әсәрләр јарадараг, онун ифадә имканларыны кенишләндирмәкдир. Јүзләрлә көзәл ше'рләрин, онларла поемаларын, драм әсәрләринин мүәллифи бу вәзифәнин дә өһдәсиндән ләјагәтлә кәлмиш, С. Вурғундан сонра мүасир Азәрбајҗан түркчәсини јени мәрһәләјә галдырмыш, дилә публисист-драматик дүшүнчәнин ритмини, һармонијасыны, синтаксисини кәтирмишдир.

«ТҮРК ДҮНЈАСЫНЫН ОРТАГ СӘСИ»

Б. Ваһабзадә азәрбајҗанчылыг дүшүнчәси илә јанашы, түрклүк тәфәккүрү олан ичтимаи хадимдир. Б. Ваһабзадәнин түркчүлүҗү азәрбајҗанчылығы илә мүҗәссәдә кениш интишар тапмамыш, әтрафлы идеолокија-јә чеврилмәмишдир — үмумијјәтлә, Азәрбајҗан ичтимаи-елми шүүруна 70-чи илләрдән нүфуз етмиш түркчүлүк әдәбијатда, демәк олар ки, јайылмамышдыр. Бунун сәбәбләриндән өн мүһүмү Азәрбајҗанын һәм чоғрафи, һәм дә сијаси-идеоложи бахымлардан Түрк Дүнјасындан тәчрид олунмасы, түрк тәфәккүрү илә һеч вахт бағлы олмајан идеолокијаларын Азәрбајҗанда (хүсусилә 30-чу илләрдән е'тибарән) тәблиғ едилмәсидир.

Буна бахмајараг, этнографик дүшүнчә милләтә өзүнүн тарихи кимлијини јери кәлдикчә хатырлатмышдыр... Алтајлардан Түркүстана, Түркүстандан Европанын ичәриләринә доғру чапан түрк атларынын ајаг сәсләри шаирин етник јаддашыны һәрәкәтә кәтирир... һәмин јаддаш һәрәкәтинин мәһсулу олан ше'рләрдә гәдим бир һармонија, әски бир поетехнолокија мејдана чыхыр — мүәллифин дахилинә чөкмүш, һарадаса унутулмуш, һарадаса унутулмамыш етник һисс чанланыб мүасир чошғун емосијаларын мөһкәм торунда чырпыныр...

Б. Ваһабзадәнин һуманист поезијасы өз мәһдуд милли чәрчивәсини ашараг, бөјүк Түрк Дүнјасынын әбәди мә'нәви сәрвәтләринә говушмушдур. Тәсәдүфи дејил ки, Түркијә Чүмһуријјәтинин президенти Сүләјман Дәмирәлин шаирин 70 иллик јубилеји мүнасибәтилә она кәндәрдији тәбрик мәктубунда бу сөзләр јазылмышдыр: «Сизин әдәби јарадычылығыңыз бүтүн Түрк Дүнјасынын мә'нәви бирлији вә јүксәлиши илә әлағәли-

дир... Сизи садəcə азәрбајчанлы гардашларымызын дејил, чағдаш Түрк Дүнјасынын бөјүк бир гөләм устады олараг сәламлајырам». Бу фикирләр Јавуз Бүләнд Бакиләрин сөзләри илә нечә дө сәсләшир: «Бәхтијар Ваһабзадә бүтүн Түрк Дүнјасынын ортаг сәсидир». Намиг Камал Зейбәк исә Б. Ваһабзадәни «Түрк Дүнјасынын јашајан ән бөјүк шаири» адландырмашдыр. Б. Ваһабзадә һаггында түрк халгларынын бөјүк оғуллары — Ч. Ајтматов, О. Сүлејменов да диггәти чәкән фикирләр сөјләмишләр.

Бәхтијар Ваһабзадәнин ән мүкәммәл портретини халг јаратмышдыр, биз бу бөјүк шәхсијјәт һаггында јазаркән белә бир һәгигәти нәзәрә алдыг ки, Б. Ваһабзадәни формалашдыран милләтин ичтимаи интуисијасы онун ким олдуғуну, дүнјаја һансы миссија илә кәлдијини, истәнилән субъектив тәһлилдән мүгајисә едилмәјәчәк гәдәр дүзкүн мүәјјәнләшдирир. Бунунла белә, Бәхтијар Ваһабзадә өзүнүн бөјүк мүбаризәси, милли мүчадиләләри, сәнәти, елми, дүшүнчәси, емосијасы... илә инсандыр, дахили дүнјасы олан шәхсијјәтдир...

Бәхтијар дүнјасы!.. Шәкидән Бақыја кәлән, бөјүк шәһәри «фәтһ едән» бир кәнчин дүнјасы!.. Мүрәккәб ичтимаи-сијаси шәраитдән баш чыхарыб әсир милләтинин азадлығы уғрунда ардычыл мүбаризәјә башлајан бир мүчаһидин дүнјасы!.. Милләтин дәрдрәри, ағрылары, ачылары илә јүкләнмиш, лакин кәләчәјә никбин бахан, бә'зән тәзадлар, тәрәддүдләр ичәрисиндә чырпынан, бә'зән дө гәләбә һимнләри јазан бир шаирин дүнјасы!..

* * *

Јарадылышын кечмиши, бу күнү вә кәләчәји барәдә дүшүнән, өз халгынын тарихи тәләјиндән нараһат олан бир философун, мүтәфәккирин дүнјасы!.. Милләтини үрәкдән севән, онун јолунда һәр чүр мүбаризәјә, воруша, өлүмә һазыр олан бир ичтимаи хадимин, сөзүн кениш мәнәсында, милләт вәкилинин дүнјасы!.. Вә нәһајәт, зәнкин дахили әләми, мәнәвијјаты, «һәјаты һәјат кими јашамаг» ешги, еһтирасы, кишилији илә нараһат бир Инсанын дүнјасы!..

Бәхтијар дүнјасы!.. Бир Инсана сығышмыш Азәрбајчан дүнјасы!..

